

КӘСІПТІК БІЛІМ

Б. Баймұқанова, Ж. Батықова,
Ш. Мұхтарова, А. Мұхсинова

АҒЫЛШЫН ТІЛІ ПРАКТИКУМЫ

FOLIANT

КӘСІПТІК БІЛІМ

Б. Баймұқанова, Ж. Батықова,
Ш. Мұхтарова, А. Мұхсинова

АҒЫЛШЫН ТІЛІ ПРАКТИКУМЫ

Оқу құралы

3-басылым, стереотипті

*Қазақстан Республикасы Білім және ғылым
министрлігі техникалық және кәсіптік
білім беру ұйымдарына ұсынады*

FOLIANT
БАСПАСЫ

Астана-2017

66085

УДК 811.111 (075-8)
ББК 81.2 Англ.-923
А 23

АЛҒЫ СӨЗ

Пікір жазған:

Мейрамова С.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты

А 23 Ағылшын тілі практикумы: Оқу құралы. 3-басылым, стеретотип./ Б. Баймұқанова, Ж. Батықова, Ш. Мұхтарова, А. Мұхсинова. – Астана: Фолиант, 2017. – 200 б.

ISBN 978-601-302-675-6

Оқу құралында ағылшын тілінің фонетикасы мен грамматикасы, лексикасы ереже, мәтін, жаттығу түрінде беріліп, сөйлеу, тыңдау, жазу, оқу дағдылары мен біліктіліктерін қалыптастыру көзделген.

Оқу құралы кәсіптік орта білім беретін оқу орындарына арналған.

УДК 811.111 (075-8)
ББК 81.2 Англ.-923

© Баймұқанова Б., Батықова Ж.,
Мұхтарова Ш., Мұхсинова А., 2008, 2010
© «Фолиант» баспасы, 2008, 2010
© Баймұқанова Б., Батықова Ж.,
Мұхтарова Ш., Мұхсинова А., 2017
© «Фолиант» баспасы, 2017

ISBN 978-601-302-675-6

Оқушыларға ана тілімен қатар шетел тілдерін, соның ішінде ағылшын тілін меңгерту – қазіргі заманның талабы. Сол мақсатта ағылшын тілі пәнінен маман даярлау – кәсіптік орта білім беретін оқу орындарының басты міндеті.

Бұл оқу құралы Қазақстан Республикасының педагогикалық және гуманитарлық колледждеріндегі «Ағылшын тілі практикумы» пәні бойынша жаңа бағдарлама талаптарына сай жазылып, ағылшын тілі пәнінен қазақ топтарының оқушыларына арналған.

Оқу құралында фонетикалық және грамматикалық ережелер, лексикалық бірліктер, тақырыптық мәтіндер, жаттығулар мен тесттер берілген.

Оқу құралы 2 тараудан және төмендегі бөлімдерден тұрады:

1. Кіріспе
2. Ағылшын тілінің дыбыстық құрылымы
3. Тақырыптық мәтіндер (Lesson 1-17)
4. Тесттер

Кіріспе бөлімінде ағылшын тілі дыбыстары, олардың айтылу ережелері мен жаттығулары берілген. Негізгі бөлім 19 сабақтан тұрады. Әр сабақта тақырыптық мәтін, фонетикалық және грамматикалық ережелер мен жаттығулар, сөйлеу дағдысын дамытуға арналған диалог, монологтар енгізілген. Әр сабақтың соңында мәтінге сай ағылшынша, қазақша сөздіктер берілген.

Бұл оқу құралы қазақ тілінде оқитын оқушы, студенттерге ағылшын тілін оқытуға ыңғайлы да тиімді құрал болады деген ойдамыз.

A a [ei]	N n [en]
B b [bi:]	O o [ou]
C c [si:]	P p [pi:]
D d [di:]	Q q [kju:]
E e [i:]	R r [a:]
F f [ef]	S s [es]
G g [dʒi:]	T t [ti:]
H h [eitʃ]	U u [ju:]
I i [ai]	V v [vi:]
J j [dʒei]	W w [ˈdʌblju:]
K k [kei]	X x [eks]
L l [el]	Y y [wai]
M m [em]	Z z [zed]

Ағылшын тілінің фонетикалық құрылысының өзіндік ерекшеліктері бар, сондықтан оны үйренушілер тілдің дыбыстық және интонациялық құрылымын оқып меңгергенде көптеген қиындықтарды кездестіреді. Шетел тілін үйренушінің басты мақсаты – тілдің дыбыстық құрамын меңгеру, дыбыстарды дұрыс айту және сол тілге төн интонациямен сөйлей білу.

Кез келген тілдің дыбыстық құрылысының негізіне дыбыстар (фонемалар) жүйесі жатады. Фонема – тілдің ең кіші дыбыстық бірлігі. Ағылшын тілінде сөзді құрайтын дыбыстар мен әріптердің саны сәйкес келе бермейді. Бұл ағылшын тілі орфографиясын меңгерудегі басты қиындықтың бірі. Мысалы: «daughter» – «қыз» деген сөзде 8 әріп болса, 4 дыбыс қана айтылады. Ағылшын тілінде 44 дыбыс, 26 әріп бар.

Ағылшын тілінің дыбыстарын айтуды меңгеру үшін әуелі сөйлеу мүшелері мен олардың жұмысымен танысу керек.

Сөйлеу мүшелері

Сөйлеу мүшелері дегеніміз – тіл дыбыстарын жасауға қатысатын дыбыстау мүшелері. Дыбысты айту мүшелеріне ауыз, мұрын, тамақ және жұтқыншақ қатысады. Сөйлеу дыбыстарын жасаудағы дыбыстау мүшелерінің қызметін артикуляция дейміз.

Дыбысты айтқан кезде ауа ағыны әуелі тамақ қуысынан өтеді, онда дауыс шымылдығы орналасқан.

Дыбысты айтқан кезде үн шығатын болса, ондай дыбыстар дауысты дыбыстар деп аталады. Дауысты дыбысты айтқанда дауыс шымылдығы бір-біріне жақындайды, бірақ қосылмайды, ауа ағыны дыбыс шымылдығын қозғалысқа келтіреді.

Дауыссыз дыбыстарды айтқан кезде ауа ағыны толық кедергіге ұшырайды. Дауыссыз дыбыстарды айтқанда

үн мен шу қатар шығады. Тамақ қуысынан шыққан ауа ағыны көмекейге барады, содан кейін ауыз қуысына барады. Ауыз бен мұрын қуысы таңдай мен кішкентай тілше арқылы бөлініп тұрады.

Ауыз қуысындағы маңызды сөйлеу органдарының бірі – тіл. Тілдің негізгі бөлігі тілдің арқасы деп аталады. Дыбыстардың айтылуын дұрыс суреттеу үшін тілді шартты түрде мынадай бөліктерге бөлеміз: алдыңғы бөлік, тілдің ұшы, ортаңғы және артқы бөлік.

Тілдің жоғарғы шекарасы – қатты және жұмсақ таңдай, ол кішкене тілшемен аяқталады. Жоғары тістер мен қатты таңдайдың арасында альвеола деп аталатын төмпешіктер орналасқан. Сөйлеу мүшелеріне ерін және тістер де жатады.

Жалпы сөйлеу мүшелеріне дыбыстауға қатысатын мүшелерді жатқызады. Олар: дауыс шымылдығы, таңдай, ерін, тіл.

Белсенді емес дауыс мүшелері дыбыс жасауға тікелей қатыспайды, тек қана көмектеседі. Олар: тістер, альвеола, қатты таңдай.

Фонема

Әр тілдің дыбыстық құрамы белгілі бір дыбыстардың көлемінен құралады.

Фонема – тілдің ең кіші, әрі қарай бөлінбейтін дыбыс бөлшегі. Фонема дыбыстың барлық қасиеттерін біріктіретін абстрактті ұғым. Фонема сөздердің дыбыстық құрамын анықтайды, сөздерді айыруға көмектеседі. Мысалы: **тан – таң, sit – pit.**

Фонема туралы айтқанда, біз оны жеке дыбыс ретінде қарастырамыз. Бірақ, сөз аяғында белгілі дыбыс бірдей айтылмайды. Дыбыстың өзгеруі сөздегі орнына, қасындағы дыбыстарға және епінге байланысты болады. Сондықтан дыбыс аллофондар түрінде қолданылады. Аллофон дегеніміз – дыбыстың нұсқалары. Мысалы: **ma – mo.**

Бірінші сөзде [m] дыбысы бейтарап, одан кейін [a] дыбысы тұр, ал екінші жағдайда [m] дыбысынан кейін өріндік [o] дыбысы тұр, сондықтан [m] дыбысын айтқанда өрін де қатысады.

Транскрипция

Дыбыстарды жазбаша белгілеу үшін фонетикалық транскрипцияның арнайы белгілері қолданылады. Ағылшын тілінде 26 әріп болса, 44 дыбыс бар. Олардың 20-сы – дауысты дыбыс. Әріп арасындағы алшақтық, өсіресе, дауысты дыбыстарда болады. Мысалы, 6 дауысты өріптің әр түрлі 20 дауысты дыбыс нұсқаулары бар. Сондықтан әр түрлі орында тұрған өріп әр түрлі оқылады. Мысалы, е өріпі ашық буында [i] болып оқылса, жабық буында [e] болып оқылады.

Фонетикалық транскрипцияны жазу үшін фонетикалық шартты белгілер қолданылады. Олар квадрат жақшаға алынып жазылады. Фонетикалық транскрипция символдарын алғаш ұсынған – француз фонетисті Пол Пасси.

Фонетикалық транскрипцияда сөз дыбыстарының ұзақтығы ұзақ айтылатын дыбыстан кейін тұратын (:) белгісімен көрсетіледі.

Дауысты және дауыссыз дыбыстар

Тілдің дыбыстары дауысты және дауыссыз болып өкіге бөлінеді. Дыбыстағанда шығатын ауа ағыны өзінің жолында бір-біріне жақын тұрған дауыс шымылдығын қозғалысқа келтіреді. Осыдан келіп дауыс немесе мұнықалық әуен шығады. Ауа ағыны өз жолында кедергіге кездеспесе, дауысты дыбыстар айтылады. Ал ауа ағынының жолында кедергі болса, дауыссыз дыбыстар айтылады.

Дауысты дыбыстарды айтқанда үн шығады. Ал дауыссыз дыбысты айтқанда шу мен үн қатар шығады.

Дауысты дыбыстардың топтастырылуы

Дауысты дыбыстардың жіктелуі мынадай қағидаларға негізделген:

- 1) Тілдің орналасу ерекшеліктері;
- 2) Еріннің орналасу ерекшеліктері.

Тілдің түрлі бөлігінің таңдайға көтерілуіне байланысты дауысты дыбыстар былай бөлінеді:

– алдыңғы қатардың дауыстылары, бұларды айтқанда тілдің ортаңғы бөлігі көтеріледі (мысалы: [i], [e]).

– ортаңғы қатардың дауыстылары, бұларды айтқанда тілдің ортаңғы және артқы бөлігі көтеріледі (мысалы: [a]).

I. Тілдің түрлі бөліктерінің көтерілу деңгейіне байланысты дауысты дыбыстар төмендегідей топтарға бөлінеді:

1. Жоғары көтерілу деңгейі бар дауыстылар, бұларды айтқанда тіл таңдайға жоғары көтеріледі. Олар мына дыбыстар: [i, u, i, u].

2. Орташа көтерілу деңгейі бар дауыстылар, онда тіл таңдаймен екі ортада тұрады. Ол мына дыбыс: [e].

3. Төменгі көтерілу деңгейі, бұларды айтқанда төменгі жақ төмен түседі. Мысалы: [a:].

II. Еріннің орналасу жағдайына байланысты дауыстылар еріндік және еріндік емес болып бөлінеді. Еріндік дауысты дыбыстарды айтқанда ерін дөңгеленеді. Еріндік емес дыбыстарды айтқанда ерін бейтарап күйде қалады. Олар мынадай дауыстылар: [a], [z:].

Қазақ тілімен салыстырғанда, ағылшын тілінің дыбыстары ұзақ және қысқа болып бөлінеді. Ағылшын дауысты дыбыстарының ұзақтығы өзгермелі болады. Ашық буындағы дауысты дыбыс ұзақ айтылады, ал ұяң дауыссыздың алдында қысқарақ айтылса, жабық буында мүлде қысқа айтылады. Мысалы: [bi: – bi-d – bit].

III. Жасалу тұрақтылығына байланысты дауысты дыбыстар үш топқа бөлінеді:

1. Монофтонгтар. Монофтонгтарды айтқан кезде дыбыстың айтылуы өзгермейді, яғни бір ғана дыбыс айтылады. Мысалы: [i].

2. Дифтонгтар. Дифтонгтар екі әр түрлі элементтен құралады: негізгі және күшпен айтылатын – ядро және жай айтылатын екінші элемент. Мысалы: [au] – a – ядро, u – екінші элемент.

3. Дифтонгоидтар. Дифтонгоидтарды айтқанда, артикуляция дыбыстың басында және аяғында әр түрлі болады. Дифтонгоидтар мыналар: [i:, u:].

Қазақ тілінің дифтонгоидтары – [u, y].

Дауыссыз дыбыстардың топтастырылуы

Ағылшын тілінің дауыссыз дыбыстары мынадай қағидалар бойынша топталады:

- 1) Кедергінің қалыптасу әдісіне қарай;
- 2) Сөйлеу мүшелерінің жұмысы мен кедергінің қалыптасу орнына қарай;
- 3) Дауыс шымылдығы жұмысына байланысты.

Дауыссыз дыбыстарды айтқанда, өкпеден шыққан ауа кедергіге ұшырайды, оларды айтқанда үн бөсең болады.

Ағылшын тілінде дауыссыз дыбыстар үн мен салдырдың қатысына байланысты ұяң және қатаң дауыссыздар болып бөлінеді. Ұяң дауыссыздарды айтқан кезде үннен төрі салдыр басым болады. Ал қатаң дауыссыздар шудан, салдырдан тұрады.

Кедергінің қалыптасу әдісіне байланысты дауыссыздар төрт топқа бөлінеді:

- 1) Айқасатын;
  - 2) Қуыстық;
  - 3) Аффрикаттар;
  - 4) Діріл дауыссыздар.
- Айқасатын дыбыстарды айтқанда дауыс мүшелері бірі біріне толықтай тиеді және ауа жолында толық кедергі жасайды. Кедергі жойылған кезде ауа ағыны жарылыс

жасайтын болса, ондай дауыссыздар *жарылысты дауыссыздар* деп аталады, олар тек ағылшын тілінде болады. Олар: [k], [g], [p], [b].

Егер ауа ағыны мұрын қуысы арқылы өтсе, онда айтылатын дыбыстар мұрындық дауыссыздар деп аталады. Олар – [m], [n], [ŋ] дыбыстары. Қуыстық дауыссыздарды айтқанда дыбыстау мүшелері бір-біріне тимейді. Жай ғана жақындайды. Егер қуыс өте кең болмаса, онда дыбыс ызыңмен шығады, мұндай дыбыстарды ызың дауыссыздар деп атайды. Олар мыналар: [f], [v], [h], [tʃ]; қазақ тілінде – [ж], [h], [x], [ш], т.б.

Діріл дауыссыз [r] тілдің дірілдеген ұшымен айтылады.

Дыбыстау мүшелерінің жұмысы мен кедергінің орнына байланысты дауыссыз дыбыстар былай бөлінеді: *еріндік және тілдік*.

Еріндік дауыссыздар мынадай топтарға бөлінеді:

- а) еріндік-еріндік;
- ә) еріндік-тістік.

Еріндік-еріндік дыбыстарды айтқанда жоғары және төменгі еріннің бір-біріне тиюі арқылы кедергі жасалады. Бұл топқа ағылшын тілінде [p], [b], [m], [w] дыбыстары, ал қазақ тілінде [п], [м], [б] дыбыстары жатады.

Еріндік-тістік дауыссыздар. Бұларды айтқанда жоғарғы тістер мен төменгі еріннің жақындасуы арқылы кедергі жасалады. Олар – [f], [v] дыбыстары.

Тілдік дауыссыздар мынадай үш топқа бөлінеді:

- 1) Тіл алды;
- 2) Тіл ортасы;
- 3) Тіл арты арқылы айтылатын дауыссыздар.

Тіл алды дыбыстарын айтқанда кедергі тілдің ұшы арқылы жасалады. Бұл дыбыстардың өздері:

- а) Дорсалды;
- б) Апикалды;
- в) Какуминалды болып бөлінеді.

Дорсалды дауыссызды айтқанда тілдің ұшы белсенді емес және түсіп тұрады, ал апикалды дауыссыздарды

айтқанда, тілдің ұшы өте белсенді. Олар [l], [n], [z], [θ] дыбыстары және какуминалды дауыссыздарды айтқанда, тілдің ұшы артқа сәл қайырылады. Олар – [p], [r] дыбыстары.

Альвеолға тию арқылы айтылатын дауыссыздар *альвеолдық дауыссыздар* деп аталады. Олар – [t], [d], [n] дыбыстары.

Тілдің ортасы арқылы айтылатын дыбыстар тілдің ортасы бөлігін қатты таңдайға көтергенде айтылады. Олар [j], [u] дыбыстары.

Тілдің артқы бөлігі арқылы айтылатын дыбыстар тілдің артқы бөлігін жұмсақ таңдайға көтеру арқылы шығалады. Сондықтан олар таңдай арты (велярлық) дыбыстар деп аталады. Олар: [k], [g], [h], ал қазақ тілінде [к], [г], [х].

Дауыс шымылдығының жұмысына байланысты дауыссыз дыбыстар *ұяң* және *қатаң* болып бөлінеді.

Ұяң дауыссыздарды айтқан кезде дауыс шымылдығы дірілдейді. Олар: [r], [b], [ŋ]. Қатаң дауыссыздарды айтқан кезде, дауыс шымылдығы қозғалмайды, сондықтан үн де шықпайды. Олар: [p], [f], [θ], [n].

Ағылшын тілінде сөздің соңындағы қатаң дауыссыздар толық айтылады, ал ұяң дауыссыздар сөздің соңында шөге айтылады.

LESSON ONE

Фонетика: [k], [g], [t], [d], [n], [s], [z] дауыссыз дыбыстары.

[i], [e] дауысты дыбыстары.

Ассимиляция. Сөздік екпін. Палатализация.

Дауысты дыбыстардың сөздегі орнына байланысты ұзақтығы.

Аспирация.

1. [k], [g] – тіл арты, айқасатын жарылысты дауыссыздар. [k], [g] дыбыстарын айтқанда, тілдің арты жұмсақ таңдайға тиеді, толық кедергі жасайды. Ауа ағыны осы кедергіні жарып өтеді. Ағылшынның [k] дыбысы қазақ тілінің [к] дыбысына қарағанда күштірек аспирациямен айтылады. [g] – ұяң дауыссыз, қатаң дауыссыз [к]-мен салыстырғанда әлсіздеу айтылады және қазақ тілінің [г] дыбысымен салыстырғанда әлсіремейді.

2. [t], [d] – тіл алды, апикалды-альвеолдық, айқасатын жарылысты дауыссыздар. Бұл дыбыстарды айтқанда, тілдің ұшы альвеолға тиеді, толық кедергі жасайды, тілдің орталық және артқы бөлігі төмен түседі. Ауа ағыны осы кедергіні жарып өтеді. Ағылшын қатаң дауыссызы [t] қазақтың [т] дыбысынан күштірек және аспирациямен айтылады. [t], [d] дыбысы сөздің соңында жартылай әлсірейді.

3. [n] – тіл алды, апикалды-альвеолды, айқасатын мұрынды сонант. Бұл дыбысты айтқанда дыбыстау мүшелерінің жұмысы [t], [d] дыбыстарына ұқсас болады. Бірақ жұмсақ таңдай түсіп тұрады, ауа мұрын қуысы арқылы өтеді. Қазақ тіліндегі [н] дыбысы үнді дауыссыз дыбысқа жатады.

4. [s], [z] – тіл алды, апикалды-альвеолды қуыстық шулы дауыссыздар. Бұл дыбыстарды айтқанда, тілдің ұшы мен альвеол арасында жіңішке қуыс қалады. Ағылшын [s] дыбысы күштірек айтылады. [z] дыбысы [н] дыбысынан әлсіздеу айтылады. Ағылшынның [s], [z] дыбыстарымен салыстырғанда, қазақ тілінің [с], [з] дыбыстары тіске жақын айтылады. [с] – қатаң, [з] – ұяң дауыссыз.

5. [i] – монофтонг, алдыңғы қатарлы, жоғары деңгейлі, қысқа, ерінді емес. [i] дыбысын айтқанда, тіл ауыз қуысының алдыңғы бөлігінде болады. Тілдің ортаңғы бөлігі қатты таңдайға көтеріледі (ал қазақ тілінің [и] дыбысын айтқанда, тіл жоғарыға көтеріледі). Тілдің ұшы төменгі тіске жақын, еріндер сәл созылған. [i] дыбысын дұрыс айту үшін тілді жоғары көтермеу керек. Ерінді созып, дыбысты қысқа айту керек.

Ассимиляция (Ықпал)

Сөзағынында әр дыбыс өзінің қасындағы дыбыстардың өсерінен көптеген өзгеріске ұшырап отырады. Сөз ағынында осылайша дыбыстардың аллофондары қолданылады. Аллофондардың артикуляциясы жеке фонемалардың артикуляциясынан өзгеше болады.

Әр дыбысты айту үдерісі бірнеше кезеңнен тұрады:

Экскурсия – дыбыстау мүшелерін дыбысты айтуға өмірлеу кезеңі.

Негізгі – дыбыстарды айту кезеңі, мұнда дыбыс мүшелері сол дыбысқа тән қалыпты сақтайды.

Рекурсия – бұл кезеңде дыбыстау мүшелері бұрынғы қалпына оралады.

Сөйлегенде дыбыстар бір-бірімен тығыз байланысқа түседі, бірінші дыбыстың соңғы айту кезеңі екінші дыбыстың бірінші кезеңімен астасып кетеді. Сөз ағынында дыбыс артикуляциясының қасындағы дыбыстар өсерінен толық және жартылай өзгеруін ассимиляция деп атайды.

Ассимиляцияны әр түрлі белгілерге қарап бөлуге болады:

- бағытқа байланысты;
  - еріннің жұмысына байланысты;
  - дауыс шымылдығының жұмысына байланысты;
- Бағытқа байланысты ассимиляция:
- прогрессивті (ілгерінді);
  - регрессивті (кейінді);
  - тоғыспалы болып (өзара ықпал жасау) бөлінеді.

Ілгерінді ықпалда алдыңғы дыбыс өзінен кейінгі дыбысқа әсер етеді. Мысалы: **what's [wɒts]: a** дыбысы **wh**-кейін **o**-қысқа айтылатын дыбысына айналды; **t's** ц тәрізді қатаңданады және бір дыбыс болып айтылады.

Кейінгі ықпалда соңғы дыбыс өзінің алдындағы дыбысқа әсер етеді. Мысалы: **in the [in ðə]: n-** дыбысы арқылы альвеолдық болады, солайша **tenth [tenθ]**.

Ал тоғыспалы ықпалда дыбыстар бір-біріне әсер етеді де, екеуі де өзгереді. Мысалы: **twice [twais]. [t]** дыбысы **[w]** дыбысының әсерінен ерінденеді, ал **[w]** дыбысы **[t]** дыбысының әсерінен жартылай қатаңданады.

Ассимиляцияның әсерінен дауыс шымылдығының жұмысы да өзгеруі мүмкін. Мысалы: **eats [i:ts]** сөзінде **[t]** әсерінен **[s]** дыбысы қатаңданады, ал **gives [givz]** сөзінде **[v]** дыбысының әсерінен **[s]** ұяңданады.

Ассимиляция құбылысы қазақ тілінде де кездеседі. Олар ілгерінді, кейінді болып бөлінеді. Қазақ тілінде сөздің соңғы дыбысы үнді немесе ұяң дауыссыз болса, оған жалғанатын қосымша да үнді не ұяң дыбыстан басталады. Мысалы: **қаз-дар.**

Ал кейінді ықпалда **п, к, ң** дыбысына аяқталған сөздерде қосымша жалғағанда **п, – б, к – г, қ – ғ** дыбыстарына өзгереді. Мысалы: **тарақ – тарағы.**

Екпін. Сөздік екпін. Фразалық екпін

Сөйлеу ағынында сөйлегенде барлық сөздерге бірдей екпін түспейді. Екпін дегеніміз – белгілі бір буынды, сөзді, сөз тіркесін басқа сөздермен салыстырғанда анық, күшті дауыспен бөліп алып айту. Екпін – интонацияның маңызды бөліктерінің бірі.

Сөздік екпін дегеніміз – бір немесе бірнеше буынды бөліп, анықтап айту. Екпін белгісі ретінде екпінді буынның алдына ['] қойылады. Мысалы: [' k i t i].

Фразалық екпін (сөйлемдік екпін) дегеніміз – сөйлемде бір немесе бірнеше сөзді басқа сөздермен салыстырғанда анық бөліп айту. Ағылшын сөйлемінде негізгі сөздер екпінді болады. Негізгі сөздерге зат есім, сын есім, сан есім, етістіктер, үстеулер, сұрау және сілтеу өсімдіктері жатады. Ал артикльдер, шылаулар, көмекші сөздер, көмекші және модальды етістіктер, кейбір өсімдіктер екпінсіз болады. Мысалы: **Sa'mat is busy.**

Ағылшын және қазақ тілдерінің екпіндік жүйесінің айырмашылықтары үйренушілер үшін көптеген қиындықтар туғызады. Үйренушілер көбінесе жіктеу, тәуелді өсімдіктерді, көмекші етістіктер мен көмекші сөздерді екпінмен айтады, ал бұл ағылшын сөйлемінің ырғағын және мағынасын бұзады.

Палатализация

Палатализация дегеніміз – дауыссыз дыбыстарды солардан кейін айтылатын дауысты дыбыстардың әсерінен жұмсартып айту. Палатализация дауыссыздарды айтқанда, тілдің ортаңғы бөлігін таңдайға көтеру арқылы жасалады.

Ағылшын дауыссыз дыбыстарының көпшілігі жұмсартусыз қатты айтылады. Дауыссыздарды қатты (палатализациясыз) айту үшін тілдің ортаңғы бөлігін төмен түсіріп айтып, одан кейін дауысты дыбысты айту қажет. Ағылшын тілінде **[s], [z]** дауыссыздарынан басқалары жұмсартуға ұшырамайды.

Дауысты дыбыстардың сөздегі орнына байланысты ұзақтығы

pʌb	bʌk	rob
pɪk	bɪ:k	sob
pət	bət	tʌb
pʊt	bæt	kæb

Дауысты дыбыстардың ұзақтығы олардың сөздегі орнына байланысты болады. Екпінді дауысты дыбыстар сөздің соңында өте ұзақ айтылады, ал ұяң дауыссыздар алдында ұзағырақ, қатаң дауыссыздар алдында қысқа айтылады.

1-фонетикалық жаттығу

did	sit	siti	sit – sid	big
dig	nik	tiki	tik – dig	bit
kid	kis	kit	tik – tig	pik

[θ], [ð] – тіл алды, апикалды тісаралық, қуысты, шулы дауыссыздар. Бұл дыбыстарды айтқанда, тіл тегіс қатты емес, тілдің ұшы тістің аралығында болады. Ауа ағыны тіл мен жоғарғы тіс аралығынан өтеді. Тістер ашық тұрады.

Ұяң [ð] қатаң [θ]-дан гөрі әлсіздеу айтылады. Қазақ тілінде бұларға ұқсас дыбыстар жоқ.

2-фонетикалық жаттығу

θθθ – ððð	θθθ – θin	ʰθʌrə	θʌm
sss – θθθ	θθθ – θik	θo:n	θisl
ððð – θθθ	ððð – ðis	ðæt	
zzz – ððð	ððð – ði:z	ðouz	
sin – pin – tin			
sik – pik – tik			

[p], [b] – еріндік-еріндік, айқасатын, жарылысты дауыссыздар. Бұл дыбыстарды айтқанда еріндер бір-біріне тиіп, толық кедергі жасайды.

Қазақ тіліндегі [п] дыбысымен салыстырғанда ағылшынның [p] дыбысы аспирациямен және сөздің соңында күшті айтылады. Ағылшын дыбысы [b] сөздің соңында жартылай қатаңданады.

Аспирация

Ағылшынның қатаң айқасатын дауыссыз [p], [k], [t] дыбыстары аспирациямен айтылады.

Аспирация дегеніміз – дауыссыз дыбыстан дауысты дыбысты айтуға көшкендегі жеңіл дем шығару құбылысы. Бұл дауыссыздар үлкен ауа ағымының күшімен айтылады. Бұл құбылыс, әсіресе, екпінді ұзақ дауысты дыбыстың алдында анық байқалады, ал екпінсіз дауысты дыбыстың алдында әлсіздеу болады. Егер дауысты дыбыстың алдында [s] дыбысы тұрса, не осы дыбыстан кейін басқа дауыссыз дыбыс кездессе, аспирация мүлдем болмайды. Мысалы: [spi:k], [pli:z]. Қазақ тілінде аспирация құбылысы жоқ.

[m] еріндік-еріндік, айқасатын мұрындық сонант. [m] дыбысын айтқанда ерін толық айқасып, толық кедергі жасайды, жұмсақ таңдай түсіп тұрады, ауа ағыны мұрын қуысынан өтеді.

[e] алдыңғы қатарлы, орташа деңгейлі, қысқа ерінді дыбыс монофтонг. [e] дыбысын айтқанда, тіл ауыз қуысының алдыңғы бөлігінде болады. Тілдің ұшы төменгі тістерге, тілдің ортаңғы бөлігі таңдайға көтерулі, ерін сәл тартылған болады. Қазақ тіліндегі [e] дыбысын айтқанда, тілдің ортаңғы бөлігі төмен болады, ерін керілмейді.

3-фонетикалық жаттығу

ten	get	en	det – ded	sit – set
pen	pet	eg	bet – bed	bit – bet
men	met	et	set – sed	big – beg

66085

Тапсырмалар:

1. 1, 2, 3-жаттығуларды айнаның алдында отырып, тіл, ерін, тіс орналасуына назар аударып, бірнеше рет қайталаңыз.

2. Мына сөздердің транскрипциясын жазыңыздар және оқыңыздар:

Fee, see, pen, bit, bed, peas, peace, thorn, these, bet, bat, sit, pick.

LESSON TWO

Фонетика: [l], [f], [v], [j] дауыссыз дыбыстары. [ə] дауысты дыбысы.

Интонация. Мелодиялық тондар. Ритм.

Каллиграфия: Nn, Ss, Mm, Ff, Ll әріптерінің жазылуы

1. [l] – тіл алды, апикалды-альвеолдық сонант. Бұл дыбысты айтқанда тілдің ұшы альвеолға тиеді, тілдің **өкі** жағы төмен түседі, ауа ағыны осы тілдің екі жағынан **өтеді**. Ал қазақ тіліндегі [л] дыбысын айтқанда тілдің **ұшы жоғарғы** тістерде тұрады.

Латералды жарылыс

Егер [l] сонантының алдында жарылысты альвеолды дауыссыз дыбыс келсе, ол [l] дыбысымен бірге айтылады. Ол үшін тілдің ұшын альвеолдан алмау керек. Дауыссыз дыбыстың жарылысы [l] дыбысын айтқаннан кейін болады. Бұл жағдайда сонант өздігінен буын құрай алады.

4-фонетикалық жаттығу

les – sel	lik – kil	setl
let – tel	lit – til	ketl
lip – pil	lili – litl	

Ескерту: жаттығуды орындағанда:

а) [l] дыбысын айтқанда, оның апикалды-альвеолды артикуляциясына назар аударыңыз;

ә) [l] дыбысының алдындағы [t] дыбысының латералды жарылысына назар аударыңыз.

2. [f], [v] – ерінді-тістік, қуыстық фрикативтік дауыссыздар. Бұл дыбыстарды айтқанда жоғарғы ерін мен төменгі тістер бір-біріне тиеді. Ұяң дауыссыз [v] қатаң дауыссыз [f] дыбысына қарағанда әлсіздеу айтылады.

3. [j] – тіл орталық, қуыстық орташа сонант. Бұл дауыссыз дыбысты айтқанда тілдің орталық бөлігі қатты таңдайға көтеріледі. Тілдің ұшы жоғарғы тістерге тиеді, ауа тілдің ортасы арқылы өтеді.

5-фонетикалық жаттығу

fil	liv
def	'velvit
'definit	'sevn
in'definit	i'levn

Ескерту: жаттығуларды орындағанда мыналарға назар аудару керек: [i], [e] дауыстылары алдында палатализацияның жоқтығына;

[v̥n] дыбыстарының бірге айтылуына.

[ə] – нейтральды екпінсіз, аралас қатардың монофтонгі, қысқа еріндік емес. Бұл дауысты айтқанда тіл көтеріліп тұрады. Бұл дыбыс қысқа айтылады, артикуляциясы анық емес. Мысалы: ['kʌvə], bigger ['bigə], mirror ['mirə].

Интонация

Сөйлеуде сөздер мағыналық топтарға немесе синтагмаларға бөлінеді. Бір сөйлемде бір немесе бірнеше мағыналық топ болуы мүмкін. Әрбір синтагма белгілі бір интонациямен айтылады.

Интонация дегеніміз – сөйлеу әуенінің, фразалық екпінінің, ырғақтың, тембр мен сөйлеу жылдамдығы-

ның бірігуі. Интонацияның белгілі бір мақсаты және төрт негізгі қызметі бар:

1) Сөйлемді құрастырады;

2) Сөйлемнің мағыналық орталығын анықтайды;

3) Сөйлемнің түрін анықтайды (хабарлы, сұраулы, деңгі, т.б.);

4) Сөйлеушінің көзқарасын білдіреді.

Интонацияның негізгі компоненттері: сөйлеу әуені, фразалық екпін және ритм.

Интонацияны графикалық белгілер арқылы жазып көрсетуге болады. Интонацияны графикалық белгілер арқылы жазып көрсетуді *монограмма* дейміз.

Тонограммада мынадай белгілер қолданылады:

1. _____ параллель екі көлденең сызық, бұлар дауыс диапазонының жоғарғы және төменгі шекарасын көрсетеді;

2. – сызықша белгісі екпінді және жартылай екпінді буындарды білдіреді;

3. · нүкте екпінсіз буынды білдіреді;

4. ' төмен қарай түсетін дөңес сызықша соңғы екпінді буындағы дауыстың төмен түсетінін көрсетеді;

5. жоғары көтерілетін қисық сызықша соңғы екпінді буындағы дауыстың жоғары көтерілетінін көрсетеді.

Шкалада мынадай буындарды бөліп көрсетуге болады.

1. Алғашқы екпінсіз буындар (pre-head), бұлар екпінді буынмен салыстырғанда төмен айтылады. Мысалы: I 'like 'this book: I – pre-head.

2. Бірінші екпінді буын (head) бұл синтагмадағы ең жоғары айтылатын буын және біртіндеп көтерілетін не түсетін буындардың соңғы екпінді буынға дейінгі тізбегі. Мысалы: 'People 'like 'this book: 'People – head.

3. Соңғы екпінді буын, ең күшті буын ядро деп аталады. Мысалы: I 'like 'this book: book – ядро.

1. Ядродан кейінгі келетін екпінсіз буындар (tail) *құйрықша буын* деп аталады. Мысалы: He is clever: clever

[klevə] – екі буыннан тұрады, бірінші буынға екпін түсіп (kle), екінші буынға түспейді (və), сондықтан ол – tail.

Ағылшын тілінде шкаланың бірнеше түрлері бар:

1. Біртіндеп төмендейтін шкала: **He's clever.**
2. Біртіндеп көтерілетін шкала: **Is he clever?**

Мелодиялық тондар

Мелодиялық тондар жеті негізгі типке бөлінеді:

1. Төменнен түсетін тон – Low Fall.
2. Жоғарыдан түсетін тон – High Fall.
3. Көтерілетін-түсетін тон – Rise-Fall.
4. Төменнен көтерілетін тон – Low Rise.
5. Жоғарыдан көтерілетін тон – High Rise.
6. Түсетін-көтерілетін тон – Fall-Rise.
7. Тегіс тон – Level.

Әр мелодиялық тон сөйлеушінің белгілі бір көзқарасын білдіреді, сөйлеудің белгілі бір коммуникативті түрлерін жасауға қолданылады. Төмен түсетін тондардың бәрі ойдың аяқталғандығын білдірсе, жоғары көтерілетін тондар ойдың аяқталмағандығын, күдікті, сенімсіздікті білдіреді.

Интонацияны үйрену үшін оқулықта интонациясы белгіленген сөйлемдер мен мәтіндер үлгілері беріледі.

Интонацияның белгілері:

Екпінді буын – буынның алдыңғы жоғарғы жағындағы вертикалды сызықша арқылы белгіленеді.

Қосымша екпін – буынның алдыңғы төменгі жағындағы сызықша арқылы беріледі.

Compo sition.

Төменнен түсетін тон – сөздің төменгі жағындағы көлбеу сызықша арқылы белгіленеді.

It's me.

Жоғарыдан түсетін тон – сөздің жоғарғы жағындағы көлбеу сызықша арқылы белгіленеді.

It's me.

Көтерілетін-түсетін тон – буынның алдындағы мынадай белгімен белгіленеді.

Perfectly.

Төменгі көтерілетін тон – буынның төменгі жағындағы көлбеу сызықшамен белгіленеді.

Very well.

Жоғары көтерілетін тон – буынның алдындағы көлбеу сызықшамен белгіленеді.

Is it' cold?

Түсетін-көтерілетін тон – буынның алдындағы мынадай белгімен белгіленеді.

Is it~ cold?

Тегіс тон – буынның алдындағы «→» белгісімен белгіленеді.

Екпінді буынның алдындағы ↓ белгі, осы буынның өкпінсіз буынмен салыстырғанда, жоғары тонда айтылатынын білдіреді.

Синтагмалар арасындағы пауза бір тік сызықпен – •|•, синтагмадан кейінгі пауза, яғни синтагманың соңы (нүкте) екі тік сызықпен белгіленеді: «||».

Ритм (ырғақ)

Интонацияның негізгі компоненттері фразалық екпін мен ритм, тембр мен темп болып табылады. Ағылшын тілінің интонациясын меңгеруде, әсіресе, ағылшын сөйлемінің ырғағын меңгеру керек. Ағылшын сөйлемі ырғағының өзіне тән ерекшеліктері бар. Екпінді буындар белгілі бір уақыт аралығында қайталанып келіп отырады. Мұның нәтижесінде екпінді буындар аралығындағы өкпінсіз буынның дауысты дыбысының ұзақтығы кемиді. Егер өкпінсіз буындар көп болса, олар жылдамырақ айтылады, аз болса жайырақ айтылады. Осы қасиет ағылшын сөйлеміне өзіндік ырғақ береді. Ағылшын сөйлемінде қанша екпінді буын болса, сонша ырғақтық топ бола-

ды. Бірғақтық топ бір екпінді 2-3 екпінсіз буындардан тұрады. Мысалы:

It is a lovely day.

He is very busy.

[j] – тіл ортасы, қуыстық, орташа сонант. Бұл дауыссыз дыбысты айтқанда тілдің орталық бөлігі қатты таңдайға көтеріледі. Тілдің ұшы жоғарғы тістерге тиеді, ауа тілдің ортасы арқылы өтеді.

6-фонетикалық жаттығу

et – jetes – jes

el – jeljes / it iz

7-фонетикалық жаттығу

→ 'iz 'ðis – sentəns || - jes / ' ðis iz ||

→ 'iz it ə 'difikəlt ,sentəns || - jes / it iz ||

8-фонетикалық жаттығу

→ kiti iz siks

→ beki iz sevn

→ tedi iz ten

misiz nelsən iz siksti siks

↗ iz kiti siks

↘ iz beki sevn

↗ iz tedi ten

↗ iz misiz nelsən siksti siks

Ескерту:

1. Төменге түсетін тондағы дауыстың біртіндеп төмендеуі.

2. Төменнен көтерілетін тондағы дауыстың төменнен бастап көтерілуі сыпайы тонмен айту түріне ұқсас.

Nn [en], Mm [em], Ss [es], Ff [ef], Ll [el] әріптері былай жазылады: Nn, Mm, Ss, Ff, Ll.

Жаттығулар

1. Интонацияны ескере отырып, мына фразаларды оқыңыз:

[jes] [kiti] [ted] [iz it]

[bil] [iz it ten] [mis kiti] [iz mis smiθ siksti]

2. Мына сөйлемдерді әуелі түсетін (хабарлы) тонмен, сосын көтерілетін (сұраулы) тонмен сөйлем түрінде оқыңыз:

[jes] [mis kiti]

[kiti] [ted]

3. Мына әріптерді 10-15 рет жазып жаттығыңыз.

Mm, Nn, Ss, Ff, Ll.

4. Берілген үлгіні пайдалана отырып, сөздер мен сөйлемдер құрастырыңыз.

Үлгі: 1. This is Daniyar.

Erzhan, Erlan, Akerke.

5. Мұғалімнің сұрағына үлгі бойынша жауап беріңіз:

Үлгі: Teacher: Who is reading the text?

Student: Madiar (Nazim, Nazerke, Berik) is reading the text.

1. Жаттығуларды айнаның алдында бірнеше рет оқыңыз. (15-б., 16-б., 21-б., 22-б.)

2. Жаттығуды таспаға жазып, тындап, қатеңізді түзеңіз.

3. Сөздердің транскрипциясын жазыңыз:

Day, lovely, Nazerke, Baurzhan, Daniyar.

LESSON THREE

1. *Фонетика i, o, u: дауысты дыбыстары. Мұрындық жарылыс (nasal plosion)*

2. *Жарылысты жоғалту (loss of plosion). Редукция. Каллиграфия: Oo, Cc, Ee, Dd, Pp, Bb, Rr, Tt, Vv.*

Оқу ережелері: e, o әріптерінің бірінші, екінші буынның түрлерінде оқылуы.

1. [i:] – ұзақ еріндік емес, алдыңғы қатардың жоғарғы деңгейдің дифтонгоиды.

[i:] дыбысын айтқанда тіл ауыз қуысының алдыңғы бөлігінде орналасады, тілдің ұшы төменгі тістерге тиеді, тілдің ортаңғы бөлігі қатты таңдайға көтеріледі, ерін сәл созылады.

9-фонетикалық жаттығу

bi:	di:	si:
bi:	di:n	si:d
bi:t	di:p	si:t

Ескерту:

1. Бұл жаттығуды орындағанда, [i:], [i] дыбыстарының позициялық ұзақтылық айырмашылығын ескеру қажет.

[i:], [i] дыбыстарының сапалық айырмашылықтарын ескеру қажет;

2. [a:] – ұзақ, еріндік емес, соңғы қатардың төменгі деңгейдегі монофтонгы. [a:] дыбысын айтқанда тіл ауыз қуысының артқы бөлігінде болады, тілдің артқы бөлігі көтеріңкі, тілдің ұшы төменгі тіске тимейді, еріндер дыбыстауға қатыспайды.

3. [o] – қысқа, еріндік, соңғы қатардың төменгі деңгейдегі монофтонгы. [o] дыбысын айтқанда тіл ауыз қуысының артқы бөлігінде орналасады, тілдің артқы бөлігі сәл көтеріңкі, ауыз кеңінен ашық, ерін дөңгеленеді.

11-фонетикалық жаттығу

god – got	od – on	dol – dolz
nod – not	dog – dogz	kok – koks

Ескерту:

1 көпше түрдің – s жалғауының қатаң дауыссыздан кейін [s], ұяң дауыссыздан кейін [z] болып оқылуын бақытаңыз.

[u:] – ұзақ, еріндік, соңғы қатардың жоғары деңгейдегі дифтонгоиды. Бұл дауыстыны айтқанда, тіл ауыз қуысының артқы жағында орналасады. Тілдің артқы бөлігі көтеріңкі келеді.

Мұрындық жарылыс (nasal plosion)

[t], [d] – альвеолдық жарылысты дауыссыздарынан кейін мұрындық сонанттар [n], [m] келсе, олар тұтас айтылады. Альвеолды дауыссыздардан кейін [n], [m] сонанттары келсе, *мұрындық жарылыс құбылысы* болады.

Мысалы: [ga:dn]

Жарылысты жоғалту

Ағылшын тіліндегі айқасатын дауыссыздар [p], [b], [t], [d], [k], [g] дыбыстарынан кейін басқа бір айқасатын дыбыс немесе аффрикаттар [tʃ] келсе, онда алдыңғы дыбыстар жарылысты жоғалтады. Мысалы: [k] дыбысынан кейін [g] дыбысы келсе, [k] жарылысты жоғалтады. Мысалы: [da:k], [ga: dn].

10-фонетикалық жаттығу

ka:	fa:	a:m
ka:m	fa:m	a: t
ka:t	p:a t	a:sk

Редукция

Көмекші сөздер (шылаулар, одақтар, артикльдер, көмекші және модальдық етістіктер, кейбір есімдіктер екпінсіз жағдайда айтылғанда олардың дауысты дыбыстары өзгеріске ұшырайды: олар анық, дәл айтылмайды. Редукция сандық, сапалық және нөлдік болып бөлінеді. Мысалы: [a: - a- ə].

Сандық редукция кезінде дауысты дыбыстар ұзақтығы ұзарады/қысқарады: bi: - bi. Сапалық редукция кезінде дауысты дыбыстың сапасы өзгереді. Мысалы:ænd - ənd (and)

Нөлдік редукция кезінде дауысты дыбыс мүлдем айтылмайды, оның орнына апостроф белгісі қойылады. Мысалы: I'm busy [aim \bizi]

Редукция құбылысы нәтижесінде көмекші сөздердің екі түрі болады: күшті және әлсіз. Күшті және әлсіз формаларды дұрыс қолдану өте маңызды, ол ағылшын сөйлемінің ритмін сақтауға көмектеседі.

12-фонетикалық жаттығу

lu:z - lu:s	nju: - fju:	ju:\a:
mu:d - mu:t	'mju:zik	/a: ju:

[u] – қысқа және еріндік, артқы жоғары деңгейлі қатардың монофтонгы. Бұл дыбысты айтқанда тіл ауыз қуысының артқы бөлігінде болады. Тілдің артқы жағы көтеріңкі. Еріндер сәл дөңгеленеді.

13-фонетикалық жаттығу

gud	pul - pu:l	ə → gud \buk
kud	fut - fu:t	→ ə gud \kuk
tuk	put - bu:t	

7. [ə:] – ұзақ, аралас қатардың, орташа деңгейдің монофтонгы, еріндік емес. Бұл дыбысты айтқанда, тіл көтеріңкі, тілдің ұшы төменгі тіске жақын, тістер ашық, жоғары және төменгі тістер аралығы жақын болады.

14-фонетикалық жаттығу

sə: - sə:v - sə:f	ə:n	ən → ə:li \bed
fə: - lə:n - nə:s	ə:li	ðə → fə:st \və:b

10. [əu] дифтонгі. Дифтонгтің ядросы [ə] – аралас қатардың орташа деңгейдің дауысты дыбысты, еріндік. Дифтонгты айтқанда, еріндер сәл дөңгеленеді.

15-фонетикалық жаттығу

ləu - nəun - nəut	əu sə:	tə:n - təun
gəu - kəul - kəut	əun tə:	bə:n - bəun

16-фонетикалық жаттығу

↯ ðis iz ə klok	→ iz ðis ə .gud klok
→ ðis iz ə desk	→ iz ðis ə .ləu desk
ðis iz ði ilevnθ .sentəns	→ ðis iz ði ɛnd.

Ескерту: жаттығуды орындағанда хабарлы сөйлемді төмен түсетін тонмен айтылуына және төмен көтеріле-

тін тондағы дауыстың көтерілуіне назар аударыңыз.

Oo [əu], Cc [si:], Ee [i:], Dd [di:], Pp [pi:], Bb [bi:], Rr [a:], Tt [ti:], Vv [vi:] әріптері былай жазылады: Oo, Cc, Ee, Dd, Pp, Bb, Rr, Tt, Vv.

Буын. Буынның түрлері

Ағылшын алфавиті 26 әріптен, 44 дыбыстан тұрады (20 дауысты, 24 дауыссыз дыбыс). Әріп пен дыбыс санының сай келмеуі дауысты дыбыстардың бірнеше түрде оқылуына әкеліп соғады. Әр дауысты дыбыстың оқылуының кем дегенде 4 түрі бар.

Екпінді буында дауысты әріптің оқылуы буынның түріне байланысты болады.

Буын дегеніміз – ең кіші айту бірлігі. Ағылшын тілінде буын бір дауысты немесе дауысты және дауыссыз дыбыс тіркесінен тұрады.

Ағылшын тілінде буынның 4 түрі бар.

- I. Ашық буын;
- II. Жабық буын;
- III. Дауысты дыбыс +r;
- IV. Дауысты дыбыс +re тіркесі бар буындар.

Ашық буын – дауысты дыбысқа аяқталатын буын. Дауысты әріп алфавитте қалай оқылса, ашық буында да солай оқылады. Ашық буынның 2 түрі болады.

1. Абсолютті ашық буын;
2. Шартты ашық буын.

Абсолютті ашық буында дауысты әріп қалай айтылса, солай жазылады. Мысалы: me [mi:] no [nəu].

Шартты ашық буында егер буын шартты е әрпіне аяқталса, шартты ашық буын болады. е әрпі оқылмайды, ол буынды шартты ашық буын жасайды. Мысалы: Pete [pi:t], note [nəut].

Жабық буын. Дауыссыз әріпке аяқталатын буын жабық буын болады (r әрпінен басқа). Жабық буында дауысты

мықты әріп қысқа айтылады. Мысалы: Pen [pen], spend [spend].

Дауысты дыбыс +r. Дауысты әріптен кейін r [a:] тұрса бұл буынның III түріне жатады.

r [a:] әрпі оқылмайды, өзінен алдыңғы дауысты дыбысты ұзартады.

a, o, e, i, y, u дауысты әріптерінің буынның III түрінде оқылуы.

n+r [a:]	o+r [o:]	e+r [ə:]	i+r [i:]	y+r [ə:]	u+r [u:]
park	fork	her	first	myrtle	fur
dark	sort				

Дауысты дыбыс + re. Буынның IV түрі графикалық жағынан шартты – ашық буынға ұқсайды. Бұл буында дауысты әріптен кейін re әріп тіркесі келеді.

n+re [eə]	e+re [iə]	u+re [juə]	o+re [o:]
fare [f eə]	here [hiə]	pure [pjue]	more [mo:]

Мына сөздер ереже бойынша оқылмайды, айту жолын жатқа білу керек: are [a:]; there [ðeə]; where [weə]; were [we:]; sure [ʃue].

o, e әріптерінің I, II буынның түрлерінде оқылуы

Әріп	Буынның түрлері	
	I	II
e	[i:] me pete	[e] pen men
o	[əu] no note	[o] on not

-er, or әріптерінің тіркесі нейтралды [ə] болып оқылады. Мысалы: better [ˈbetə], doctor [ˈdɒktə].

-ld тіркесінің алдында *o* әрпі тұрса ол [əu] болып оқылады. Мысалы: old [əuld], told [təuld].

-s әрпі сөздің басында дауыссыз әріптің алдына және қатаң дауыссыздан кейін [s] болып оқылады. Мысалы: sit [sit], best [best], lips [lips]. **s** әрпі 2 дауысты әріптің ортасында, дауысты әріптен, ұяң дауыссыздан кейін [z] болып оқылады. Мысалы: music ['mju:zik], noses ['nəuzəz], beds [bedz].

-c әрпі *e, y, i* әріптерінің алдында [s] болып оқылады, қалған жағдайларда [k] болып оқылады. Мысалы: sent [sent]; cold [kəuld].

-ck әріптерінің тіркесі [k] болып оқылады. Мысалы: clock [klok].

Жаттығулар

I. Төменнен көтерілетін тонды пайдаланып, сұрақтарды оқыңыз.

1) Is this a text? 2) Is this a lesson? 3) Is this a sentence?
4) Is this a park?

II. Сөздерді оқыңыз.

a lot – lots, a top – tops, a net – nets, a note – notes, a fog – fogs, a fox – foxes, a stick – sticks.

III. Сөздердің транскрипциясын жазыңыз.

a bell – bells, a city – cities, a test – tests, a sentence – sentences.

IV. Мына әріптерді 10-15 рет жазып, есте сақтаңыз.

Oo, Cc, Ee, Dd, Pp, Bb, Rr, Tt, Vv

V. Мына сөздердің транскрипциясын жазып, оқу ережесін түсіндіріңіз.

Best, code, nod, tops, bed, these, cod, sold, mock, spoke, come, bold, enter, cell, motor, dose, doctor.

VI. Үлгілерді пайдаланып, сөйлем құрастырыңыз.

Үлгі: This is a text

a penny, a sentence, a fox, a car, a clock

VII. Үлгілерді пайдаланып, сөйлем құраңыз.

Үлгі: This isn't a box.

a bed, a city, a pencil, an answer, an oak.

LESSON FOUR

Фонетика: [h], [ ]], дауыссыз дыбыстары. [æ], [o:], [ei], [ai] дауысты дыбысы. **Каллиграфия:** Aa, H, Kk, Xx, Zz. **әріптері.**

Оқу ережелері: a, i әріптерінің I, II буынның түрлерінің оқылуы. a, o, e, i, y, u әріптерінің III буын түрінде оқылуы. Буынға бөлу ережелері. Екі және көп буынды сөздердегі екпін. **Грамматика:** Жақсыз сөйлем.

1. [h] – қатаң, қуыстық, дауыссыз. Бұл дыбысты айтқанда тілдің түбі мен көмей бір-біріне жақындайды [h] дыбысы дауысты дыбыстың алдында келеді, және тыныс шығаруға ұқсайды.

17-фонетикалық жаттығу

i: - hi:

iz - hiz

a:m - ha:m

a:t - ha:t

hiz hed - hiz ha:t

2. [o:] – ұзақ еріндік соңғы қатардың төменгі деңгейдің еріндік монофтонгы, [o:] дыбысын айтқанда тіл ауыз қуысының артқы бөлігінде орналасады. Тілдің артқы бөлігі жұмсақ таңдайға көтеріледі. [z:] дыбысы ашықтау және еріндік.

3. Егер [s] дыбысынан кейін [p, t, k] дыбыстары келсе олар аспирацияны жоғалтады. Мысалы:

[spot]

18-фонетикалық жаттығу

ko: - ko:d - ko:t   o:l   ka:d - ko:d
so: - so:d - so:t   od   ka:t - ko:t
fo: - fo:m - fo:k   o:t   pa:t - po:t

Ескерту: Жаттығуды орындағанда мыналарға назар аудару керек:

- а) Дауысты дыбыстардың позициялық ұзақтығына;
- ә) [o], [o:] дыбыстарының айтылуындағы айырмашылығына;
- б) Сөздің соңындағы ұзақ дауыссыздардың дұрыс артикуляциясына;
- в) [p], [t], [k] дыбыстарының аспирациясына.

4. [æ] – Жартылай ұзақ, еріндік емес, алдыңғы қатардың, төменгі деңгейдің монофтонгы. [æ] дыбысын айтқанда ауыз толық ашылады, тіл ауыз қуысының алдыңғы бөлігінде болады, тіл тегіс жатады, тек оның ортаңғы бөлігі сәл көтеріңкі тілдің ұшы төменгі тістерде болады. Еріндік сәл созылыңқы. Бұл дыбыс қазақ тіліндегі [ə] дыбысына ұқсас.

19-фонетикалық жаттығу

læb - læp   æd   did - ded - dæd   pit - pet - pæt
kæb - kæp   æt   hid - hed - hæbd   tin - ten - tæbn
hæd - hæt   æt   sit - set - sæt   pin - pen - pæn

Ескерту: жаттығуды орындағанда [i, e, ə] дыбыстарының алдындағы тұрған дауыссыздардың палатализациясының жоқтығына назар аударыңыз.

5. [ei] дифтонгі. Дифтонгтың ядросы – [e] дыбысы. [e] – қысқа, алдыңғы қатардың орташа деңгейдің еріндік емес дауысты дыбысы. Ядроны айтқаннан кейін тіл [i] дыбысын айту үшін жоғары көтеріледі.

20-фонетикалық жаттығу

lei - leid - leit   ei
mei - meid - meit   eid
sei - seiv - seif   eit

Ескерту: Жаттығуды орындағанда

1. Дифтонгтың позициялық ұзақтығына.
2. [ɔ] ұяң дыбысынан кейін келген [k] дыбысының үні болмауына назар аударыңыз.
6. [ai] – дифтонгі. Дифтонгтың ядросы [a] дыбысы. [a] алдыңғы қатардың төменгі деңгейдің, еріндік емес дауысты дыбысы. Дифтонгтың ядросын айтқан кезде тіл ауыздың алдыңғы жағында болады, тегіс жатады, тілдің ұшы төменгі тістерге тиеді, ерін сәл созылады. [a] дыбысы монофтонг түрінде кездеспейді. Ядроны айттып болғаннан кейін тіл [i] дыбысын айту үшін жоғары көтеріледі.

21-фонетикалық жаттығу

sai - said - sait   ai   hei - hai
lai - laid - lait   aiz   mei - mai
tai - taid - tait   ais   leik - laik

Ескерту: Жаттығуды орындағанда:

1. Дифтонгтың екінші элементінің әлсіз айтылуына.
2. Дифтонгтың позициялық ұзақтығына назар аударыңыз.

7. [ʃ] – тіл алды, альвеолды-палаталдық қуыстық дауыссыз. Оны айтқанда тілдің ұшы альвеолда болады, тілдің ортаңғы бөлігі қатты таңдайға көтеріледі. Қазақ тіліндегі [ш], [ж] дыбыстарымен салыстырғанда сәл жұмсақтау айтылады, бұл тілдің ортаңғы бөлігін қатты таңдайға көтеру арқылы жасалады.

22-фонетикалық жаттығу

fi:	ʃæl	ʃud
fiʃ	ˈfɪniʃ	ʃæl
fi·iz	fi·iznt	ʃip

Ескерту: Жаттығуды орындағанда еске алыңыз: he, she есімдіктерін екпін етін жағдайда сапалық редукцияға ұшырамайды.

Aa [ei], Ii [ai], Kk [kei], Xx [eks], Zz [zed] әріптері былай жазылады: Aa, Ii, Kk, Xx, Zz.

8. Буынның I, II түрлеріндегі a, i дауысты әріптерінің оқылуы:

Әріп	Буынның түрі	
	I	II
a	[ei] name [neim], lake [leik]	[æ] am [æm], bag [bæg]
i	[ai] like [laik], mine [main]	[i] big [big], bit [bit]

Буынға бөлу ережесі

9. Сөз айтылғанда тұтас, бірден айтылмайды. Сөздегі дауыстының немесе дауыссыз бен дауысты дыбыстардың бөлшектеліп айтылуын буын дейміз. Ағылшын тілінде сөздерді буынға бөлудің өзіндік ерекшеліктері бар. Екі буыннан тұратын сөздің екпінді буынындағы дауысты әріп бір буынды сөздегі дауысты әріптің оқылу ережесіне бағынады. Бірақ буынның түрін анықтау үшін екпінді және екпінсіз буындарды анықтап алуымыз керек. Буындардың графикалық шекарасын анықтау үшін мынадай ережелерді қолданамыз:

1. Егер екпінді дауысты дыбыстан кейін бір дауыссыз дыбыс (r әрпінен басқа) тұрса, онда ол дауыссыз дыбыс

екпінсіз буынға қалады. Мысалы: *student* ['stju:dənt] ағылшынша, екпінді буын ашық буынға айналып, алдағы дауысты дыбыс I түрдегідей оқылады. Бірақ ағылшын тілінде кейбір екі буынды сөздер бар, оларда екпінді буындағы дауысты дыбыс қысқа оқылады. Мысалы: *city, pity, copy, very*, т.б.

2. Егер екпінді буындағы дауысты дыбыс келесі дауысты дыбыстан 2 немесе одан да көп дауыссыздар және қосарланған r әрпі арқылы бөлініп тұрса, онда бірінші дауыссыз дыбыс бірінші буынға кетеді де, бірінші буынды жабық буынға айналдырады. Бұл жағдайда дауысты дыбыс II түр бойынша оқылады. Мысалы: *dinner* ['dɪnə], *marry* ['mæri]. Егер екі дауыссыз дыбыстың бірі сонант болса, онда буынға бөлу бұл ережеге бағынбайды. Мысалы: *table* [teɪbl], бұл жағдайда **b** дауыссыз дыбыс сонанты жасап тұрған екінші буынға кетеді, бірінші екпінді буын ашық буын ережесімен оқылады.

10. Екі және көп буынды сөздердегі екпін. Ереже бойынша екі буынды ағылшын сөздерінде екпін бірінші буынға түседі (егер бірінші буын мағынасын жоғалтқан префикс болмаса). Мысалы: *dinner* ['dɪnə], *office* ['ɒfɪs]

Ал семантикалық мағынасын жоғалтқан префикстары бар сөздерде екпін екінші буынға түседі. Мысалы: *return* [ri'tɜ:n], *begin* [bi'gɪn] үш немесе одан да көп буынды сөздерде сөздің соңынан санағанда үшінші буын екпінді болады, ондағы дауысты дыбыс II түр бойынша оқылады. Бұл жағдайда дауыстыны дауыссыздан бөліп тұрған дауыссыз дыбыстардың саны ескерілмейді. Мысалы: *factory* ['fæktəri], *family* ['fæmɪli], *experiment* [ɪk'sperɪmənt]. Егер 3-ші буынды [ju:], дыбысы болса, ол буын ашық буын ережесімен оқылады. Мысалы: *funeral* ['fju:nərəl]. Екпінді буынды анықтағанда грамматикалық жалғаулар мен жұрнақтар назарға алынбайды. Мысалы: *demonstrate* ['demənstreɪt], *demonstrated* ['demənstreɪtɪd], *demonstrating* ['demənstreɪtɪŋ]. Етістіктен зат есім жасаушы – *ion* жұрнағы сөзде болса, онда екпін осы жұрнақ тұрған буынның алдындағы буын негізгі екпінді болады, ал бірінші буынға қосымша екпін түседі. Мысалы: *demonstration* ['deməns'treɪʃn]

Ағылшын тілінде кейбір сөздер екі негізгі екпінге ие болады. Олар 13-19 дейінгі сан есімдер. Мысалы: *thirteen* ['θɜ:'ti:n], сондай-ақ сөзге жаңа мағына беретін префикстары бар сөздер де екі негізгі екпінге ие. Мысалы: *disappear* [disə'piə], *rewrite* ['ri:'rait]

Жақсыз сөйлемдер

а) *Low Fall*

It	is	(not)	five late dark cold
----	----	-------	------------------------------

б) *Low Rise*

Is	it	(not)	dark? late? cold? five?
----	----	-------	----------------------------------

Жаттығулар

1. а) *Сәйкестіру кестесін пайдаланып сөйлемдер құраңыз. Мысалы: It is five. It is not five. Is it dark? It is not dark.*

б) *Сөйлемдерді (болымды) төмен түсетін тонмен, (сұраулы) көтерілетін тонмен айтып жаттығыңыз.*

2. *Мына сөз тіркестерінің транскрипциясын жазыңыз, екпін қойыңыз.*

Ten miles, go home, take the pen, he is late, it is fine, a pale face, this is a park.

3. *Мына сөздердің транскрипциясын жазып, оқылу ережесін түсіндіріңіз.*

Sit, lame, back, miss, sack, gave, tip, tide, tap, late, mad, made, nine, fill, cake, thick, bat, pin, pine, hate, act, ice, plot, face, hid, fate, stamp, merry, male, mark, gold, nose, cap, harm, horn, exact, examination, exist, sixty, appendix, expend, exotic, except, exile.

4. *Әріптердің атауын жаттап, әр әріпті 10-15 рет жазыңыз. Aa, Ii, Kk, Xx, Zz.*

б. а, і әріптерінің I, II буын түрлерінде оқылуына 5-10 сөздік мысал келтіріңіз.

6. *Төмендегі зат есімдерді пайдаланып ұлгі бойынша сөйлемдер құраңыз.*

Үлгі: This is snow.

Meat, milk, ham, pork, leather, velvet.

7. *Мына ұлгіні пайдаланып көршіңізбен сөйлесіңіз:*

Үлгі: It's hot today.

It is

Үлгі: It isn't hot today.

It isn't

1. It's cold in the garden. 2. It's late, I believe. 3. It's five o'clock. 4. It's dark in the garden. 5. It isn't late. 6. It isn't six yet.

8. *Төменде берілген сөйлемдерді сұраулы сөйлемге айналдырыңыз, жауап беріңіз.*

Үлгі: The city is small.

Is the city small?

Yes, it is.

1. The lesson is difficult. 2. He is ill. 3. I am cold. 4. The work is easy. 5. This is a small lamp. 6. He is a doctor.

9. *Ағылшын тіліне аударыңыз.*

1. Ол дәрігер ме? – Иә, ол жақсы дәрігер. 2. Менің ағам 14 жаста. 3. Мына доп кішкентай ма? 4. Ол үйде. 5. Ол үйде ме? 6. Мына мәтін қиын. 7. Мына мәтін қиын ба? 8. Қазір сағат неше? 11. Салқын ба? 9. Иә, салқын. 10. Жылы ма? 11. Жоқ, жылы емес.

Қосымша жаттығулар:

1. *Жаттығуларды айнаның алдында отырып, бірнеше рет оқыңыз.*

2. *Жаттығуларды таспаға жазып, тыңдап, қатеңізді анықтаңыз.*

Phonetic Exercise 24.

hɪŋ	hæŋk
lɪŋ	tæŋ
'l:tiŋ	'linkiŋ
'h:kritiŋ	'θiŋkiŋ

Ескерту: жаттығуды орындағанда кездесу және қош-
тығу сөздердің интонациясына назар аударыңыз.

3. [r] – тіл алды, альвеолдық орташа қуыстық сонант.
Бұл дыбысты айтқанда тілдің ұшы альвеолдың артқы
бөлігінде болады. Ағылшын сонанты [r] біртұтас дыбыс.
Оның айтылуы қазақ тіліндегі [p] дыбысының айтылу-
ының өзгеше. Ағылшын [r] дыбысын дұрыс айту үшін
тілдің ұшы қатты қозғалмайды және альвеолға тимейді.

Phonetic Exercise 25

ri:d	'beri
raɪt	'næɜ:zɪ
raʊd	'forɪn
'reɪdɪzɪ	→ veri sori

Ескерту: жаттығуды орындағанда [i:], [i], [e], ды-
быстарының алдындағы дауыссыз дыбыстар палата-
лизацияға ұшырамайтындығына назар аударыңыз.

4. [ʌ] – аралас қатардың орташа деңгейдің қысқа,
еріңдік емес монофтонгы. [ʌ] дыбысын айтқанда ауыз
жартылай ашық, еріндер бейтарап, тіл артқа сәл тар-
тылған. Тілдің артқы бөлігі сәл көтеріңкі. [ʌ] дыбысы
қысқа дыбыс.

26-фонетикалық жаттығу

kʌb	kʌp	ʌs
bʌd	bʌt	ʌp
hʌn	lʌk	'ʌndə
tʌŋ	hʌt	

LESSON FIVE

Phonetics: [w], [ŋ], [r] дауыссыз дыбыстары [ʌ],
[aɪ] дауысты дыбыстары. Сөйлемнің ортасы мен
соңындағы қаратпа сөздің интонациясы.

Pentmanship: Uu, Yu, Qq, әріптерінің жазылуы.
Оқылу ережелері: y, u әріптері мен ai, ei, oi, oo, au, ou,
ee, ea, ay, ey, oy, eu, digрафтарының оқылуы.

**Text: Bolat Meets Marat. Grammar: Нақ осы шақтағы
to be емісімізі.**

Жіктеу және тәуелдік есімдіктер.

1. [w] – еріндік-еріндік тіл орталық орташа қуыстың со-
нанты. Бұл дыбысты айтқанда еріндер қатты дөңгеленеді,
алға қарай шығып, дөңгелек қуыс жасайды. Тілдің артқы
бөлігі жұмсақ таңдайға көтеріледі. Бұл дыбыс қазақ
тілінде жоқ.

Phonetic Exercise 23

wi:	'wɪntə	wul
wel	'wɪndəu	wau
wai	wɒnt	'weɪfə
wid	wəʊnt	wɔ:l

Ескерту: жаттығуды орындағанда [wɒts θə] сөз
тіркесіндегі дыбыстарды айтудың анықтығына назар
аудару керек.

2. [ŋ] – тіл артылық айқасатын мұрындық сонанты.
Бұл дыбысты айтқанда тілдің артқы бөлігі жұмсақ таң-
дайға тиеді, жұмсақ таңдайға төмен түседі. Ауа мұрын
қуысы арқылы өтеді. [ŋ] дыбысы қазақ тіліндегі [ң] ды-
бысына ұқсас.

Ескерту: жаттығуды орындағанда [ʌ] дыбысының позициялық ұзақтығына, дауыссыз[k], [t] дыбыстарының аспирациясына, сөйлемнің кіріспе бөлігінің дұрыс интонациямен айтылуына назар аударыңыз.

5. [au] – дифтонгі. Дифтонгтың ядросы [a] дыбысы алдыңғы қатардың, төменгі деңгейдің, еріндік емес дауысты дыбысы. Бұл дифтонгтың екінші элементі өте әлсіз айтылады. Дифтонгты дұрыс айту үшін оны алдыңғы қатарда айту керек.

27-фонетикалық жаттығу

naʊ – naʊn – əˈbaʊt aʊl
baʊ – taʊn – haʊs aʊt
əˈlaʊ – laʊd – daʊt

Ескерту: жаттығуды орындағанда мыналарға назар аударыңыз:

- 1 Дифтонгтың [au] екінші элементінің әлсіздігіне;
2. [au] дифтонгының позициялық ұзақтығына;
3. [əп (d)] сөз тіркесіндегі [d] дыбысының түсіп қалуына.

Uu [ju:], Yu [waɪ], Qq [kju:] әріптері былай жазылады:

Uu, Yu, Qq,

Сөйлемнің ортасы мен соңындағы қаратпа сөздің интонациясы.

Сөйлемнің ортасында және аяғында тұрған қаратпа сөз екпінсіз болады және алдындағы синтагманың әуенін жалғастырады:

Good → after, noon, Mr. White
→ So / long, Mr. White.

у әрпінің I, II буын түрлерінде оқылуы

Әріп	Буынның түрлері	
	I	II
у	[aɪ] type [taɪp], typist [taɪpɪst]	[i] myth [mɪθ], gypsy [dʒɪhsi]

у әрпі екпінсіз буында [i] болып оқылады. Мысалы, *betty* [beti] ал дауысты әріптің алдында, сөздің басында [i] болып оқылады. Мысалы: *Yes* [jes]

и әрпінің буынның I, II түрлерінде оқылуы

Әріп	Буынның түрі	
	I	II
и	[ju:] tune [tju:n], duty [ˈdju:ti]	[ʌ] but [bʌt], [ˈsʌndeɪ].

[r], [l], дыбыстарынан кейін и әрпі [u:] болып оқылады. Мысалы: *Rule* [ru:l], *flute* [flu:t]. Сөздің соңындағы и әрпі тіркесі [ŋ] болып оқылады. Мысалы: *long* [lɒŋ], *sang* [sɒŋ].

Екпінді буындағы дауысты диграфтардың оқылуы

Бір фонема болып айтылатын екі әріптен тұратын тіркесті диграф деп атайды. Диграфтың екпінді буында оқылуы буынның түріне байланысты емес. Диграфтар үш түрге бөлінеді:

1. Дифтонгтар сияқты айтылатын диграфтар. Дифтонгтың екі элементі де диграфтың екі қысқа әрпі сияқты оқылады. Мысалы: *ei* [ei] – *vein* [veɪn], *oi* – *oil* [ɔɪl].

2. Монофтонг және дифтонг сияқты оқылатын диграфтар. Дифтонгтың құрамындағы әріптер дыбыстың құрамына сай оқылмайды. Мысалы: *au* – *August* [ˈɔ:gəst], *ou* – *loud* [laʊd]

3. Бірінші немесе екінші әрпі ғана оқылатын диграфтар. Бұл әріп алфавиттегі атауымен оқылады. Мысалы: ai - *maid* [meid] - а әрпі оқылады. eu - neutral ['nju:trəl] - u әрпі оқылып тұр.

-i+e, o+e, u+e әріптерінің тіркесі бір буынды сөздерде ІІІ топтың диграфтары сияқты оқылады. Дауысты әріптердің тіркесі әр кезде диграф бола бермейді, кейде олар екі буын жасайды, онда бірінші буын І түр бойынша оқылады, ал екінші екпінсіз буын болады. Мысалы: diet ['daiət], trial ['traɪəl], duel ['dju:əl].

Ai, ei, oi, oo, au, oa, ee, ea, ay, ey, ou, eu дауысты диграфтарының оқылуы

Бірінші топ	Екінші топ	Үшінші топ
ei [ei] vein	oo сөздің соңында [u:] too	Ai [ei] maid
O	oo+ дауыссыз (k басқасы)	Ay [ei] day
oi [oi] oil	soon	Oa [əu] oak
oy [oi] boy	oo+k [u] book	Ee [i:] see
ey [ei] they.	au [ɔ:] - august	Ea [i:] mean
	ou [au] - out	Eu [ju:] neutral

Екпінсіз буында дауысты әріптердің оқылуы

e, i, y, a әріптері (соңынан e әрпі келсе) [i] болып оқылады. Мысалы: *delegate* ['deligeit].

o, u, a әріптері (e әрпі жоқ) [ə] болып оқылады; *pilot* ['pailət], *circus* ['sə:kəs], *cinema* ['sinəmə]

o әрпі сөздің соңында қысқармайды [əu] болып толық оқылады: *potato* [pə 'teitəu].

Егер буын n және l әріптеріне аяқталса, олардың алдындағы дауысты әріп оқылмайды: *final* ['fainl], *garden* ['ga:dn], *lesson* ['lesn].

Екпінсіз буында көптеген диграфтар [i] және [ə] болып оқылады. Мысалы: *hockey* ['hoki], *famous* ['feiməs]. ow диграфы екі буынды сөздің соңында келсе, [əu] болып оқылады: *window* ['windəu].

Ескерту:

1. Кейбір кезде ie тіркесі [i:] болып оқылады. *Field* [fi:ld], *believe* [bi 'li:v]

2. good, wood, stood, foot сөздерінде oo + дауыссыз әріп қосқа [u] болып оқылады.

3. -d әрібі мен th тіркесінің алдында oa диграфы [e] болып оқылады. *Dead, bread, death*: бірақ мына сөздер өте оқылады: *read* [ri:d], *lead* [li:d].

4. -ate суффиксі зат есімі мен сын есімдерде [it] болып оқылады, ал етістіктерде [eit] болып оқылады. Мысалы: *to delegate* [tə 'deligeit].

5. Екпінсіз буында u әрпі [ju:] болып оқылады. Мысалы: *Institute* ['institju:t]

TEXT

Bolat Meets Marat

Bolat: Hello, Marat!

Marat: Hello, Bolat! I am glad to see you. How are you?

B: Very well, thank you. And you?

M: I'm fine, thanks. How is Aisha?

B: I'm afraid she is ill.

M: Oh, that's a pity! What's the matter? Is it flu?

B: Oh, no, it's a bad cold. She is better today.

M: Is she in bed?

B: Yes, she is. She is in bed.

M: I'm sorry to hear that. Remember me to Aisha.

B: Yes, Marat.

M: Goodbye, Bolat.

B: Goodbye, Marat.

Vocabulary Notes

To be glad – қуаны. She is glad to see you.

How are you? – Жағдайың қалай? Қал қалай?

Very well – өте жақсы.

To be afraid – қорқу. I'm afraid, she is late.

To be ill – ауыру.

To be unwell, to feel bad – ауырып тұру.

That's a pity! – қандай өкінішті.

What's the matter? – Не болды? Не жағдай болды?

Flu – тұмау.

It is a bad cold – Қатты салқын тиген.

She is in bed – Ол төсекте жатыр.

In bed, by bus, to school тіркестері артиклсіз қолданылады.

To be sorry – өкіну, аяу. I'm sorry, he is out. – Өкінішке орай, ол шығып кетті.

To hear – есту.

Remember me to Aisha – Айшаға сәлем айт.

Phonetic Notes

1. Көмекші сөздер (одақтар, шылаулар, артиклдер, көмекші етістіктер) және жіктеу, тәуелділік, белгісіздік есімдіктері екпін түсу-түспеуіне қарай күшті немесе әлсіз айтылады.

Has [hæz – həz]

Сөйлемде бұл сөздер екпінсіз және әлсіз түрде қолданылады.

Мысалы: [ʃi iz veri glæd tə si: ju]

The verb « to be » in Present Indefinite Tense.

Нақ осы шақтағы to be етістігі

1.

a)

I am	(not)	a doctor	We	Are	(not)	doctors
You are		a student	You			students
He (she)		a pupil	They			pupils
It → is						

b)

Am I	a doctor?	Are	we	doctors ?
Are you	a student?		you	students?
Is he (she)	a pupil?		they	pupils?

Қысқартылған формасы

Are you a student? – Yes, I am. No, I'm not.

Is he a pupil? – Yes, he is. No, he isn't.

Are you doctors? – Yes, we are. No, we aren't.

To be етістігінің қолданылуы

Полымды сөйлемде to be етістігі сөйлемнің бастауынан кейін тұрады. To be етістігі жіктеледі. Мысалы: *Marat is in Astana. Bolat and Anar are busy.*

Полымсыз сөйлемде to be етістігінен кейін not полымсыздық сөзі қолданылады, сөйлегенде көбіне қысқартылған түрде қолданылады:

Marat is not (isn't) in Astana.

They are not (aren't) in.

Сұраулы сөйлемде to be етістігі бірінші орынға шығады.

Is Marat in Astana? Isn't Marat in Astana?

Are they in? Aren't they in?

Етістіктің негізгі түрі арқылы басталып, «иә» немесе «жоқ» деген жауап талап ететін сұрақты *жалпы* сұрақ (general question) деп атаймыз.

Жалпы сұраққа қысқа және толық жауап беруге болады. Көбіне қысқа жауап беріледі. Ол «иә» не «жоқ» деген сөздерден басталады.

Мысалы: Is Marat busy? – Yes, he is.

Is it a cat? – Yes, it is.

Is Aisha in? – No, she isn't.

Сұраулы сөздермен – **who, what, where, when, why, how, how much, how old** – құрастырылған сұрақтар *арнайы сұрақтар* деп аталады. Мысалы: a) *Who is she?* – Ол кім? *She is my daughter.* – Ол менің қызым. b) *Where is Samat?* – Самат қайда? *He is at school.* – Ол мектепте.

Personal and Possessive Pronouns

2.

Nominative case	Objective case	Conjoint form	Absolute form
I (мен)	Me (мен, маған)	My (менің)	Mine (менікі)
You (сен, Сіз)	You (сені, Сізді)	Your (сенің, Сіздің)	Yours (сенікі, Сіздікі)
He (ол)	Him (оны, оған)	His (оның)	His (оныкі)
She (ол)	Her (оны, оған)	Her (оның)	Hers (оныкі)
It (ол)	It (оны, оған)	Its (оның)	Its (оныкі)
We (біз)	Us (бізді)	Our (біздің)	Ours (біздікі)
They (олар)	Them (оларды)	Their (олардың)	Theirs (олардікі)

Personal Pronouns (Жіктеу есімдіктері)

Ағылшын тілінде жіктеу есімдіктері екі септікте пайдаланылады: the nominative case (атау септік) the Objective case (объектілі септік) Объектілі септік атау септіктен басқа септіктердің бәріне сәйкес келеді. Мысалы: I-мен; me – мені, маған, менімен, менде, мен туралы.

Possessive Pronouns (Тәуелдік есімдіктері)

Ағылшын тілінде тәуелдік есімдіктерінің екі түрі бар: тәуелді және абсолютті түрі. Тәуелді зат есімнің анықтаушы болады, сондықтан зат есіммен бірге қолданылады. Мысалы: *Marat is my brother.* – Марат менің ағам. Немесе: *Marat is Aisha's brother.* – Марат Айшаның ағасы.

Ал абсолютті түрі өз алдына қолданыла алады және әрі есімдіктің, әрі зат есімнің қызметін атқарады. Мысалы: *This pencil is mine, yours is on the table.* – мына қалам менікі, сенікі – үстелде. Немесе: *This pencil is Aygul's.* Мына қалам Айгүлдікі.

Абсолютті түрдің mine, his, hers... есімдіктері a friend of mine (his, hers...) тәрізді сөз тіркесінде «бірі» деген

мағынада қолданылады. Мысалы: a friend of mine – менің достарымның бірі. A relative of mine – туысқандарымның бірі.

Көпше түрде: ағалардың машинасы – brothers' car, әкелердің бөлмесі – sisters' room.

Exercises

I. 1, 2 сәйкестіру кестесін қарап, сөйлемдер құрастырыңыз.

II. Дауыстап оқы: Read aloud.

a) speed, loaf, loom, reach, fill, coal, aim, cube, wave, faint, steam, tool, freeze, mutton, crystal, tense, shoot, trainer, coast, raze, float, beach, least, boot, fee, rain, author, veal, a merry song, a big boot, a simple riddle, a little star, a black dog, an old goat, a good cock.

b) Concentrate on the rhythm, sentence stress, weak forms of the pronouns and the low falling tone:

His → mother is \ill. Her → cousin is \right.

My → sister is \in. His brother is \out. → The girl is \clever. His → daughter is \pretty.

III. Write five words with each of the following digraphs: Oo, ee, ea, oa.

IV. Before you start working at the text practise the sounds in the following words and word combinations:

1. | i | – is, in, visit, still, pity.

[e] – Betty, Benny, well, better, bed, get, then.

[æ] – matter, bad, have, glad, study, Sandford.

[ou] – oh, no, so, old, home, cold.

2. a) Alveolars replaced by dentals: in the hospital;

b) Loss of plosion: bad cold, glad to see you.

V. Answer the following questions:

1. How is Bolat? 2. Is Marat glad to see Bolat? 3. How is Marat? 4. How is Aisha? 5. Is she ill? 6. Is it flu? 7. Is it a bad cold? 8. Is she better today? 9. Is she in bed?

VI. Give the following sentences in the plural. Model: This is a pen. These are pens.

1. This is a box. 2. This is a spoon. 3. That is a fork. 4. This is a park. 5. That is a garden. 6. This is a desk. 7. That is a door. 8. This is my bird.

VII. Respond to the following sentences. Express your surprise or doubt as in the models. Model 1: This is a good car.

Is it?

Model 2: This isn't a good car.

Isn't it?

1. This is a light room. 2. This is a big dog. 3. This is a dark garden. 4. This isn't a bad book. 5. This is a nice animal. 6. This isn't a good shop. 7. This is a long sentence. 8. This isn't a difficult test. 9. This is an interesting story. 10. This isn't a clever answer.

VIII. Let the members of the class ask and answer questions as in the model. Give a short answer using contracted forms. Model 1: Is your sister a student?

No, she isn't. She is still a pupil

Model 2: His father isn't a doctor, is he?

No, he isn't. He is an officer.

IX. Give general questions.

1. I'm glad to see Bolat. 2. Aisha is ill. 3. It is flu. 4. It is a bad cold. 5. She is better today. 6. She is in bed. 7. He is sorry to hear that.

X. Translate the following into English:

1. Не болды? – Айша ауырып жатыр. 2. Ол төсекте жатыр ма? – Иә, бірақ ол бүгін өзін жақсы сезінеді. 3. Қалыңыз қалай? 4. Мен сені көруге қуаныштымын. 5. Айшаның қалы қалай? 6. Қандай өкінішті! 7. Тұмау ма? 8. Оған қатты салқын тиген. 9. Айшаға сәлем айтыңыз.

Additional Phonetic Exercises

1. Read the dialogue «Marat Meets Bolat» several times before the mirror.

2. Record your reading and listen to it, detect your errors.

3. Listen to your fellow – student reading the dialogue. Find and improve his errors in sounds and intonation.

LESSON SIX

Phonetics: [tʃ] дауыссыз дыбысы. [oi] дифтонгі. Дауыссыз дыбыстар мен сонанттар тіркесі. Байланыстырушы [r]. Ағылшын және қазақ дауысты дыбыстарының салыстырмалы кестесі. Penmanship: Qq, Jj, Hh, Ww әріптері Reading Rules: au, aw, ou, ow, өңдiсi диграфтарының оқу ережелері.

Text: Gaukhar

Grammar: Present Indefinite Tense шағындағы to have өтімізi. Ағылшын тіліндегі сұрақтардың түрлері. Орын шылаулары.

1. [tʃ] – тіл алды, альвеол-палаталдық айқасатын аффрикат. Бұның бірінші компоненті жарылысты [t], екіншісі фрикативті [ʃ] дыбысы. Бұл дыбыстарды айтқанда тілдің ұшы альвеолда болады. Тілдің ортаңғы бөлігі қатты таңдайға көтеріледі. Бұл дыбыстардың компоненттерін бөліп айтуға болмайды.

Phonetic Exercise 28

tʃi :z	wotʃ
tʃaɪld	tʃʌtʃ
tʃɔ:k	mʌtʃ
ti:tʃ	

2. [oi] – дифтонгі. Дифтонгтың ядросы - [o] мен [i] дыбыстары аралығындағы – артқы қатардың төменгі доғкейдің еріндік дыбысы. Ядроны айтып болғаннан кейін тіл [i] дыбысын айтуға бағытталады.

Phonetic Exercise 29

noiz – vois → *dis \boi* → *di:z \boiz*
 boil – t'fois → *dis \toi* → *di:z \toiz*
 koin – ik'sploit

Дауыссыз дыбыс+ сонанттар тіркестерінің айтылуы **r, l, w, j** сонанттары өзінің алдындағы дауыссыз дыбыспен бірге айтылады. Мысалы: [breik], [gleid] Осы сонанттардың алдында қатаң дауыссыз тұрса олар жарытылай қатаңданады. Мысалы: [tri:], [twenti]

Phonetic Exercise 30

tri: fri: twinz
 trai frend twelv
 tr æm praud kwik
 drai dri:m kwait

Байланыстырушы [r]

3. Егер [r] дыбысынан аяқталған сөзден кейін дауысты дыбыстан басталатын буын келсе, онда r әрпі [r] болып оқылады және ол «байланыстырушы r» деп аталады. Егер бұл сөздер паузамен бөлінсе, онда байланыстырушы r жоғалады.

Phonetic Exercise 31

ai hæv ə → fa:ðə(r) ənd ə mΛðə → ð ə → hæv fi eni gəul
 friends → hæv ju: eni a:nts jes fi hæv sΛm
 jes ai hæv tu:

Ескерту: Жаттығуды орындағанда *to have* етістігі өзінің негізгі мағынасында қолданғанда күшті формада қолданылатынына назар аударыңыз.

Ағылшын дауысты дыбыстарының кестесі

Дөңгей (Номерлу)	Қатар				
	Алдыңғы	Алдыңғы артқа қарай доғаланған	Орталық немесе аралас	Артқы алға қарай қозғалған	Артқы қатар
e	тар түрі	i:			u:
	кең түрі		i		
ə	тар түрі	e	ʒ: ʒ		
	кең түрі	ɛ	ə Λ		
ə	тар түрі				
	кең түрі	æ a		a	a:

Қазақ дауысты дыбыстарының жіктелуі

Кристік қызметіне қарай	Нектің қызметіне қарай		Тілдің қызметіне қарай		
	Езулік дауысты	Ашық дауысты	Қысаң дауысты	Жуан дауысты	Жіңішке дауысты
и, о, ү, ұ, ү:	а, ә, е, э, ы, і,	а, ә, е, о,	ы, і, ү, ұ, и,	а, о, ү, ы, (и,у)	ә, о, ү, і, е, (и,у)

ai, aw, oi, ow, oa диграфтарының, әріп тіркестерінің оқылу ережесі

Кейбір диграфтардың оқылуы бірдей болады, бірақ әр түрлі әріп тіркестерімен жазылады. Мысалы: ou, ow} [u] out, now.

-oa, ow} [əu] - boat, low.

Жоғарыда айтылған ow диграфы екі түрлі оқылады [u], [ʒu] сондықтан бұл диграфтар бар сөздердің айтылуын жаттап алу керек.

-o әрпі m, n, v әріптерінің алдында және th тіркесімен келгенде [Λ] болып оқылады. Мысалы: Come [kΛm], son [sΛn], love [lΛv], mother [ˈmΛðə].

Ереже бойынша оқылмайтын сөздер: move, novel, gone, none, approve, proverb, woman, women, honour.

-w, gu әріптерінен кейін a, o әріптері буындардың II III түрлерінде ереже бойынша оқылмайды. Мысалы:

-w, qu + a = [wɔ:], [kwɔ:] – *want, was, watch, quantity*.

-w, qu + ar = [wɔ:], [kwɔ:] – *quarter*.

-w + or = [wɔ:] – *word, work*.

-wr әріп тіркесінде w әрпі оқылмайды: *Writer* [raɪtə]
Ал **wh** тіркесінде тек бірінші әріп w оқылады. Мысалы: *White* [waɪt]

-o әрпінің алдында, керісінше, екпінді әріп h әрпі оқылады. Мысалы: *who* [hu:], *whole* [həʊl], *whose* [hu:z].

-th тіркесі көптеген негізгі сөздерде [θ] болып оқылады, көмекші сөздерде, есімдіктерде, дауысты дыбыстар ортасында [ð] болып оқылады. *The, this, they, bathe*.

-sh тіркесі [ʃ] болып оқылады. Мысалы: *she*

-ch тіркесі [tʃ] болып оқылады. Мысалы: *chin*

-gh тіркесі сөздің ортасында және соңында оқылмайды. Мысалы: *eight* [eɪt], *sigh* [saɪ], бірақ *ghost* [gəʊst], *gh* алдында i әрпі [aɪ] болып оқылады. *High* [haɪ]; *Id, nd*, тіркестерінің алдында i әрпі [aɪ] болып оқылады.

-ph тіркесі [f] болып оқылады. *Phone*; -**ture** тіркесі [tʃə] болып оқылады. Мысалы: *picture* [ˈpɪktʃə], *lecture* [ˈlektʃə]

-kn тіркесі сөздің басында келсе, онда k әрпі оқылмайды: *know* [nəʊ], *knife* [naɪf].

-au, ou диграфтары **ght** тіркесі алдында [ɔ] болып оқылады. *Thought* [θɔ:t].

Text

Gaukhar

I am Gaukhar Aлым. I am twenty. I am Kazakh. I am a student of the English department of the pedagogical college. I have a lot of friends. Most of them are my fellow students. They are very kind and well-bred. I study English. I am fond of the English language. I work hard to master English. My family is not very large: my mother, my father, my sister and myself. My sister's name is Asel, she is five.

Sometimes she is naughty. She is fond of birds and animals. We have a white cat. Asel is eager to have a dog. But my mother is against it. My mother keeps the house for us. I always help my mother. I love my parents.

Vocabulary notes

I am twenty – менің жасым жиырмада

student – студент, оқушы

the English department – ағылшын тіл бөлімі

fellow-student – курстастар, бірге оқитын жолдастар

well-bred – тәртіпті.

to study – оқу, үйрену.

to be fond of smth – сүйю, жақсы көру.

to like – ұнату.

to work hard – табанды еңбектену.

to master English – ағылшын тілін меңгеру.

naughty – тентек.

to be eager – бір істі өте қатты қалау.

to be against – қарсы болу.

to keep the house – үй шаруасын жүргізу.

to help – көмектесу.

to love – сүйю.

Topical vocabulary

Relatives: parents, father, mother, sister, brother, son, daughter, grandfather, grandmother, grandson, granddaughter, grandchildren, grandparents, great-grandfather, great-grandmother, uncle, aunt, cousin, nephew, niece.

Relatives by marriage: husband, wife, father-in-law, mother-in-law, son-in-law, daughter-in-law, brother-in-law, sister-in-law, stepmother, stepfather, stepchildren, stepbrother.

People's age: what's your age? (how old are you?)

I am seventeen. I am over seventeen. I am nearly seventeen.

Animals and birds (domestic): horse, cow, dog, cat, goat, pig, swine, donkey, rabbit, hen, cock, goose (geese), duck, turkey.

Animals and birds (wild): lion, tiger, wolf (wolves) bear, fox, hare, elephant, mouse (mice), monkey, hedgehog, eagle, swan, parrot, pigeon.

Phonetic Notes

1. Кіріспе мағыналық топ сөйлемнің соңында келсе ол екпінсіз болады және өзінің алдындағы топтың әуенін жалғастырады.

I am a writer, → just a beginner, *you know*.

2. Күрделі сын есімдердің екі элементі де негізгі екпін болады.

Мысалы: `well- `known.

`absent- `minded.

`kind- `hearted.

Күрделі зат есімдердің бірінші элементі ғана екпін болады.

Мысалы: `Living room.

`Looking-glass.

Кейбір зат есімдердің екі элементі де екпінді болады.

Мысалы: A `larm- `clock.

`Arm- `chair.

`gas- `stove.

The verb to have in the Present Indefinite Tense

I (we, you, they)	have (got)	a	father, cousin, book, flat?
He (she)	has (got)		
I (we, you, they)	have (got)	some	ink, time, work, new maps?
He (she)	has (got)		

Have	I (we, you, they)	a	father, cousin, book, flat?
Has	he (she)		
Have	I (we, you, they)	any	ink, time, forks, friends?
Has	he (she)		

I (we, you, they)	haven` t; have no; haven` t (got)	any	ink, time, work, books.
He (she)	hasn` t; has no; hasn` t (got)	any	ink, time, work, children.

Ескерту: Белгісіздік есімдігі **some** болымды сөйлемде, **any** сұраулы және болымсыз сөйлемде, **no** болымсыз сөйлемде қолданылады.

to have етістігі негізгі, көмекші және модальді етістік түрлерінде қолданылады.

1. Негізгі етістік ретінде қолданғанда **to have** есімдігі **бар** деп аударылады.

Мысалы: I have a book – Менің кітабым бар.

She has a watch. Оның сағаты бар.

2. Көмекші етістік ретінде **to have** етістігі **Perfect** шақтық тобының етістіктерін жасауда пайдаланылады. Етістік бұл жағдайда грамматикалық қызмет атқарады.

Мысалы: I have read this book – Мен мына кітапты оқып шықтым.

She has bought a book – Ол кітап сатып алды.

3. Модальді етістік ретінде ол **must** етістігін алмастырады.

Мысалы: You will have to come here again – Сіз мұнда қайтып келуге тиістісіз.

Ағылшын тіліндегі сұрақтардың түрлері

Ағылшын тілінде сұрақтардың 4 түрі бар:

1. Жалпы сұрақ (general question)

2. Арнайы сұрақ (special question)

3. Бөлшектік сұрақ (disjunctive question. Tail question)

4. Альтернативтік сұрақ (alternative question)

Жалпы сұрақ «иә» немесе «жоқ» деген жауапты талап ететін сұрақ. Жалпы сұрақ етістіктен не көмекші етістіктен басталып, жоғары көтерілетін интонациямен айтылады.

Мысалы: Are you a nurse? – Yes, I am.

Have you seen the film? – No, I haven` t.

Арнайы сұрақ сөйлемнің бір мүшесіне қойылып, сұрау сөзінен басталады. Сұрау сөзінен кейін етістік, содан кейін сөйлемнің бастауышы қойылады.

Мысалы: What is this?

Where is he?

Егер сұрақ анықтауышқа қойылса онда сұрақ сөзінен кейін анықтауышқа бағынатын сөз тұрады.

Мысалы: Whose book is it?

Егер сұрақ бастауышқа немесе бастауыштың анықтауышына қойылса сөйлемдегі сөздердің тура тәртіпін сақталады. Мысалы: Daniar is in Taraz. Who is in Taraz? His mother is a doctor. Whose mother is a doctor?

Альтернативті сұрақ *or* одағы арқылы бірігетін екі бөліктен тұрады. Оның 1-бөлігі жалпы сұрақ болады да, 2-бөлігі бірінші бөліктегі сөйлемнің бір мүшесіне балама ретінде беріледі де *or* одағымен бірігеді. Мысалы: Is it a pen or a pencil? Is it warm or cold today?

Бөлшектік сұрақ екі бөліктен тұрады. Бірінші бөлігі болымды немесе болымсыз хабарлы сөйлем болады да, екінші бөлігі бірінші бөліктегі етістік арқылы жасалған қысқа жалпы сұрақ болады. Егер сұрақтың бірінші бөлігі болымды болса екінші бөлігі болымсыз, сондай-ақ бірінші бөлігі болымсыз болса онда екінші бөлігі болымды болады. Бұл сұрақтың бірінші бөлігі төмен түсетін интонациямен айтылса, екінші бөлігі көтерілетін интонациямен айтылады. Сұрақтың екінші бөлігі «солай ма?» «шын ба?» деп аударылады. Мысалы: She is here, isn't she? Ол мұнда, солай ма? She isn't here, is she? Ол мұнда жоқ, солай ма?

Ескерту: 1 жақта жекеше түрде болымсыз бөлшектік сұрақ **are/aren't** етістігі арқылы жасалады: I am late, aren't I?

Exercises

I. Transcribe the following words and explain the reading rules.

Five, tip, bed, pipe, land, fry, rule, ton, tone, pupil, love, cut, shade, brother, shall, bus, shack, blame, poke, found,

cloud, green, town, toy, yellow, glove, warm, some, won, worse, nothing, mild, world, month, worth, company, none, find, wild, ought, above, brought.

II. Practise the words for reading.

Face, eight, get, gate, cage, engine, lock, wrong, write, job, white, gymnastics, Alice, chest, light, cheek, fish, sigh, gently, knight, bright, ginger, knock, physics, phlox, Gypsy, whole, whip, whisper.

III. Before you start working at the text practise the sounds in the following words and word combinations:

1. [e] – companions, married, family, parrot, rabbit.

[u] – a house-wife, in the house, mouse.

[ɔ] – a lot of friends, most of them, because of all.

2. Linking [r] my brother-in-law; a member of, his mother in.

IV. Practise the text for test reading, mark the stresses and tunes.

Transcribe the following sentences, mark the stresses and tunes.

1. I have a lot of friends. 2. Have you a sister? 3 How old is she? 4 What's her name?

Grammar exercises

I. Ask and answer questions. Work in pairs.

Model:

Has your brother a large family? – Yes, he has. No, he hasn't.

1. Has Gaukhar a large family? 2. Have you a large family? 3. Has Gaykhar a brother? 4. Has Asel got a hedgehog? 5. Have you got a dog in the house? 6. Has Gaukhar friends?

II. Change the following sentences into interrogative and negative ones. Use the model.

Model: They have many English books. Have they many English books? No, they haven't. They have a lot of Russian books and very few English books.

1. She has some English books. 2. He has a lot of mistakes in his text. 3. I have a lot of notebooks in my bag. 4. The boy

has three red pencils. 5. Kitty has two cousins. 6. They have two rooms. 7. We have many friends.

III. a) Complete the following general questions to make them alternative.

Model: - Is he busy? - Is he busy | or free?

1. Are they in the garden...? 2. Is your sister at the Institute...? 3. Is Doctor White at the hospital...? 4. Is his wife in the park...? 5. Is the exercise easy...? 6. Is Gaukhar nineteen...? 7. Are these lessons difficult...?

b) Change these general questions into disjunctive ones. Mind the intonation.

Model: - Is he busy? - He is busy | isn't he?

IV. a) Read the following special questions. Observe the weak forms of the pronouns and the verb «to be».

1. - When is she busy? 2. - Why are you late? 3. - When are you free? 4. - When are you busy? 5. - Why are you sad? 6. Why is Aisha in bed? 7. - When is she at home? 8. - Why is she still at home?

b) Make up special questions and change them into general ones and answer them as in the model. Work in pairs.

Model: Why is she in bed?

Is she in bed?

Yes, she is.

V. Form questions to which the following statements are the answers.

1. They are students of the English Faculty. 2. Her brother-in-law is a doctor. 3. Betty Smith is a writer. 4. Her family is not large. 5. They have only one child. 6. She has a daughter. 7. Her name is Helen. 8. His nephew is four. 9. She is an English student. 10. She has some books on the table.

VI. Fill in suitable words:

1. His aunt's son is his.... 2. Your father's father is your.... 3. My sister's daughter is my .... 4. My mother's brother is my .... 5. Your mother's sister is your.... 6. Your uncle's daughter is your.... 7. Your brother's wife is your .... 8. Your sister's husband is your... .

VII. Fill in «am, is, are» .

1. I ... an English student. 2. His name ... George Brown. 3. Mr. and Mrs. Brown ... his father and mother. 4. My brother's name ... Benny, and my sisters' names... Betty and Rose. 5. We... members of the same family. 6. ... Helen married? 7. How old ... you? - I...eighteen. 8. What ... you all? We ... all students. 9. ... his companions well-bred? 10. ... Asel eager to have a dog? 11. She ... a naughty child.

VIII. Fill in prepositions:

1. Is Asel ... home? - No, she is still ... the park ... her mother. 2. Look ... the door. 3. Put the notebook ... the drawer. 4. Come ... the room. 5. Go ... the room. 6. He has some friends ... Astana. 7. Take the newspaper ... the table. 8. Go ... Room Four. 9. Come ... the blackboard. 10. Take the books and notebooks ... your bags! 11. She has a pen ... her hands. 12. Go ... the Institute. 13. Are you fond ... dogs? 14. Open your books ... page 25. 15. Hundreds ... students study ... our college.

IX. Form nouns from the following verbs by adding the suffix -er: write, work, teach, read, paint, dance, and listen.

X. Use the following verbs in commands and requests: take, open, go, come, write, read, speak, prepare.

XI. Translate the following sentences into English.

1. Оның достары – ағылшын тілі факультетінің студенттері. 2. Олар – болашақ мұғалімдер. 3. Джейннің неше ағасы бар? – Бір. 4. Ол үйленген, оның жанұясы үлкен. 5. Оның немере ағасы бар ма? 6. Кітаптарыңды сөмкелеріңнен шығарыңдар. 7. Кітаптың 27-ші бетін ашыңдар. 8. Үшінші сөйлемді оқып аударыңдар. 9. 25 беттегі жаттығуды орындаңдар. 10. Ол тентек қыз. 11. Менің дос қызым жануарларды жақсы көреді. 12. Менің үйдегі ұстағым келеді, бірақ менің мамам бұған қарсы. 13. Оның балалары тәрбиелі. 14. Айша қайырымды қыз. 15. Сізде телефон бар ма? – Иә, менің телефон номерім – 72-39. 16. Сіздің балаңыз нешеде? – Ол он жаста. 17. Мен өз жанұяммен Желтоқсан көшесі, 10-үйде тұрамын. 18. Оңға оңды қосыңыз. 19. Алтыны тоғызға көбейтіңіз. 20. Отыз екіні төртке бөлсеңіз сегіз болады.

Revision Grammar and Phonetic Exercises

1. Read the exercises several times before the mirror.
2. Record your reading and listen to it, correct your mistakes.

I. Transcribe the following words and explain the reading rules.

boot, prepare, ball, mere, meat, store, bread, care, cold, palm, cure, last, plant, text, exam, rather, germ, hunt, grasp, staff, bald, calf, chalk, clasp, a talented dancer, a stone wall, a dull day, a cheap car.

II. Write the plural form of the following nouns. Transcribe them.

Country, saleswoman, match, boy, sister-in-law, man, handkerchief, potato, deer, piano, knife, lady, suffix, foot

III. Read the following.

1. My 'name is Bolat. → I am a 'first year student.
2. There are a → lot of exercise-books, | pens | and pencils on the desk ||
3. There are not so many parks | gardens | and squares in the town ||

IV. Answer the following questions:

- A. 1. Is this a classroom?
2. Are there many desks in it?
3. Are there any chairs in the room?
4. How many lamps are there in it?
5. How many windows are there in the room?
6. What colour are the desks?
7. What colour is the board?
8. How many books are there on your desk?
9. Are they English or Russian?
- B. 1. Is the box on the desk?
2. Are the pencils in the box?

3. Is the bag on the desk or under it?
4. Are the notebooks on the desk or under it?
5. Where is the picture?
6. Where is the chair?
7. Where are the pens?
C. 1. Is Bolat a first-year student?
2. What is his surname?
3. How many children have Bolat's parents?
4. What is Bolat's father's name?
5. How old is he?
6. Is he a builder?
7. Has he a family of his own?
8. Are they four in the family?

V. A. Write sentences using «there is, there are» and the words given below.

1. Bus; street. 2. Lamp; room. 3. Chalk; blackboard. 4. Bread; table. 5. Tea; tea-pot. 6. Coffee; coffee-pot. 7. Money; bag. 8. Paper; box. 9. Soap; shelf. 10. Water; jug.
- B. Make up small dialogues using some sentences from A, B, C.

VI. Fill in prepositions:

1. Don't be late. Come ... nine o'clock.
2. What time is it now? It is half ... six.
3. We are going to leave ... a quarter ... ten.
4. It is twelve o'clock now. Come here in ten minutes, ten minutes ... twelve.
5. They live ... the North ... our country.

VII. Rewrite the following in the plural:

1. There is a sentence on the blackboard.
2. Is there a desk in the room?
3. There is not a book on the table.
4. Is there a dictionary on the chair?
5. There is no child in their family.

VIII. A. Write the interrogative and negative forms of the following sentences:

1. There is a telegram on the table.
2. There is a cinema near our house.
3. There are many mistakes in his dictation.
4. There is much paper in his bag.
5. There are two sofas in the room.
6. There are a lot of children in the park today.

B. Express your surprise asking questions.

Model: There is a dog in the room.

Is there? Is there → a dog in the room?

I say, there is.

C. Respond to the same statement in the negative.

Model: There is a dog in the room.

Oh, no. There is no dog there.

Are you sure?

Quite sure.

IX. Work in pairs. Ask your fellow students all possible questions on the given statements and answer them.

Model: There are two tables in the room.

What's there in the room?

There are some tables.

How many (tables are there in it)?

There are two tables.

1. There is a green notebook on the desk.
2. There is a little milk in the bottle.
3. The Browns have a very large family.
4. My parents are at home.
5. Benny's cousins are in the North of America.

X. Make questions beginning with **what, how many** and answer them.

Model 1: What is there in your kitchen?

Model 2: How many high buildings are there in your street?

1. There are two tables in the room.

9. There are eight note-books in her bag.

10. There is a clock on the desk.

4. There are twelve cassette recorders in the laboratory.

6. There are six sentences in this exercise.

XI. Make questions beginning with «how much...» and answer them.

Model: How much milk is there in the jug?

1. There is a lot of coffee in the coffee-pot.

2. There is a little water in the glass.

11. There is too much salt in the soup.

4. There is little money in the bag.

6. There is a lot of tea in the tea - pot.

6. There is not much butter on the plate.

LESSON SEVEN

Phonetics: [iə], [eə], [uə] дифтонгтары. Қаратпа сөздің интонациясы. Сөйлемнің бірыңғай мүшелерінің интонациясы. Please сөзінің әуені.

Reading Rules: Буынның төрт түрі.

Text: John's School and Studies.

Grammar: 1. There is; There are құрылымы 2. The Present Indefinite Tense.

1. [iə] дифтонгі. Дифтонгтың ядросы алдыңғы қатардың жоғарғы деңгейдің еріндік емес [i] дыбысы. Бұл дифтонгты айтқанда қателеспеу үшін дифтонгтың екінші элементі әлсіз айтылады.

2. [eə] дифтонгі. Дифтонгтың ядросы – алдыңғы қатардың орта деңгейдің еріндік емес дауысты дыбысы. Екінші элемент – нейтралды дауысты дыбыс.

3. [uə] дифтонгі. Дифтонгтың ядросы – артқы қатардың, жоғарғы деңгейдің, сәл еріндік дауысты дыбысы. Бірінші элементті айтқанда ерінді қатты дөңгелетпеу керек.

Буынның IV түрінде *i* және *y* әріптерінің екпінді жағдайда оқылу жолдары

i+ re [aiə]	y+ re [aiə]
fire [faɪə] admire [ad'maɪə]	tyre ['taɪə]

Дауыстылардың оқылу жолдары

	a	o	u	e	i/y
I	[ei] lake	[əu] poke	[ju] tune	[i:] me	[ai] time, type

II	[æ] tap	[ɔ] cut	[ʌ] lot	[e] ten	[i] sit
III	u+r [a:] car	o+r [ɔ:] pork	u+r [ə:] fur	e+r [e:] her	i/y+r [ə:] girl, myrtle
IV	u+re [æ] parents	o+re [ɔ:] more	u+re [juə] pure	e+re [iə] mere	i/y+re [aiə] fire, tyre

u, l әріптерінен кейін u [u:] болып оқылады. Мысалы: rule [ru:l]

John's School and Studies

This is John's school. The building of the school is big. There are six floors in it. John's classroom is on the fourth floor. The dining-room is on the same floor too. There is much light and air in them because the windows are large and the curtains are high.

In front of the building of the school there is a large garden. There are many beautiful flowers in the garden. There is also a sports ground here. Sometimes John and his classmates play volleyball on the sports ground.

The reading room and the library are on the second floor.

In the walls there are a lot of bookcases full of English and other foreign books.

John comes to the school at 9 on Monday morning. Some of his friends walk to school, some come on bicycles and others, who live far away from the school, come by bus.

At 11 o'clock John has the mid-morning break. The boys and girls go out into the playground where they can play or have a snack until it is time to go back inside for lessons.

After break there are more lessons. Then at 1 o'clock John has time for lunch. Nearly all schoolchildren in England have their lunch at school, though some who live very near to their school, go home. The break for lunch lasts about an hour.

At 2 o'clock lessons start again. In this school girls learn to sew and to cook and the boys do metalwork and woodwork.

At 3 o'clock it is time for games.

Lessons finish at 4, but a few children stay for a club or society.

Vocabulary Notes

study = learn – оқу

building – ғимарат

floor = storey – қабат

On what floor is your flat?

My house is four-storeyed

Ceiling – төбе

in front of – алдында

classmate – кластас

full – толық

There is a book-case full of books in the room. *Бұл орында кітапқа толы сөрелер бар*

foreign – шетелдік, шетел

playground – спорт алаңы

snack – жеңіл тамақ

to sew – тігу

to do metalwork (woodwork) – темір, ағаш бұйымдарымен жұмыстану

Topical Vocabulary

To have classes, after classes, to stay away from classes

Do you have classes on Saturday?

Good morning! Good afternoon! Good-bye!

What date is it today?

What's the date today?

Sit down. Go to your place, Stand up! Take your seats.

Who is on duty today? Is anybody absent today?

What's the pronunciation (spelling) of the word?

Is this right (correct, wrong)?

Go on reading (writing, retelling)

Don't go so fast!

May I come in?

May I go out?

Shall I read (begin, answer your question)?

What's the English (Russian) for ...?

Will you pronounce (translate, spell) it.

That will do.

Stop talking. Silence, please.

To write a test

To do homework orally (in written form, in writing)

To give (to set, to check) homework (hometask)

To collect (to hand in) exercise-books (homework)

To give in (to give out, to hand out) papers

Come (up) to the blackboard! – Тақтаға кел!

Go to the blackboard! – Тақтаға бап!

To clean the blackboard

Wipe the word (sentence) off

Let the others see the board.

Speak up!

Ask questions on (about) the text.

Put questions to the sentence.

May I ask you a question?

May I say it this way?

May I put it like this?

To make a report

To make a mistake, to correct mistakes

How long is it before the bell?

Break, during the break

At the Dean's office

Group register; time-table; list of students

Chalk; duster, to wet the duster
 Head (ear) phones
 To switch on (switch off) the tape
 To wind on
 To wind back = to rewind the tape = to play (back) the tape
 To plug in, to unplug
 The lesson is over.
 A (student's) record book
 An examination card

Phonetic Notes

Please сөзінің әуені

«Please» сөзінің айтылуы оның сөйлемдегі орнын байланысты.

а) сөйлемнің басында ол екпінді болады, бірақ бөлек синтагма құрамайды.

Мысалы: *Please, Asel, pass it.*

б) сөйлемнің ортасында «please» сөзі екпінді де, екпінсіз де болады, бір бөлек синтагма құрамайды.

Мысалы: *Will you, please, go to the shop?*

с) сөйлемнің аяғында please сөзіне екпін түспейді.

Мысалы: *Will you read louder, please?*

Сөйлемнің бірыңғай мүшелерінің интонациясы

Сөйлемнің бірыңғай мүшелері көтерілетін тонмен айтылады, соңғы сөзде тон, сөйлем түріне қарай, түседі немесе көтеріледі. Мысалы: *At the lessons of English we / write, / read, / translate and \ play.*

Қаратпа сөздің интонациясы

Қаратпа сөздің интонациясы, оның сөйлемдегі орнына байланысты. Сөйлемде қаратпа сөз екпінді, жеке мағыналық топ құрады, түсу-көтерілу тонмен айтылады.

Сөйлемнің ортасында және аяғында келсе, ол алдындағы мағыналық топтың әуенін жалғастырады. Мысалы: *Marat, put it on the table.*

There is; there are

There is; there are құрылымы белгілі бір жерде заттың барын не жоғын білдіру үшін қолданылады. Мысалы: *There is a lamp on the table* – Үстелде лампа тұр. Құрылымда бастауыш саналатын зат есімдер арқылы жасалса, олардың алдында белгісіздік артиклі қолданылады, ал егер бастауыш саналмайтын зат есімдер арқылы жасалса, не көпше түрде болса, артикль қолданылмайды.

Егер сөйлемде бірнеше бастауыш болса, to be етістігі оған кейін тұрған есімге сай жіктеледі. Мысалы: *There is a dining table and six chairs in the dining room.*

Болымды сөйлем (affirmative)	Сұраулы сөйлем (interrogative)	Болымсыз сөйлем (negative)
There is a pen on the table.	Is there a pen on the table?	There is no pen on the table.
There are pens on the table.	Are there pens on the table?	(There aren't pens on the table.)

Present Indefinite Tense

Болымды сөйлем (affirmative)

I, You, We, They	go	to school
She, He, It	goes	to school

Сұраулы сөйлем (interrogative)

Do	I, you, we, they	go	to school?
Does	she, he, it	go	to school?

Болымсыз сөйлем (negative)

I, You, We, They	don't	go	to school
She, He, It	doesn't	go	to school

Present Indefinite Tense шағы үнемі қайталанатын күнделікті, әрдайым істелетін іс-қимылдарды білдіру үшін қолданылады.

Мысалы: They speak English well.

Бұл шаққа мынадай үстеулер тән: always, generally, usually, occasionally, every day (week, month, year).

Үшінші жақ жекеше түрінде етістікке «s» жұрнағы жалғанады.

Мысалы: He speaks English well.

Ескерту: Төмендегі етістіктер үшінші жақта ерекше жіктеледі:

- to have – he has,
- to be – he is,
- to do – he does,
- to go – he goes,
- to say – he says [sez]

Grammar and phonetic exercises

I. Compose as many interrogative sentences with the use of «to have» as you can. Let the members of the class answer the questions, give short answers using contracted forms and add a sentence of your own.

Model: Have you got any French books?

No, I haven't. I haven't any French books. I have some English ones.

II. The material below is to be prepared for reading. Mark the stresses and tunes. Concentrate your attention on the consonants.

b) Let your fellow read this exercise aloud for you to correct his possible errors in sounds. Tell him what must

be done to eliminate them. (Try to find equivalents of the proverbs in Russian and Kazakh.)

1. While there is life there is a hope.
2. Every country has its customs.
3. Good health is above wealth.
4. A bird in the hand is worth two in the bush.

III. Write the following words and phrases in transcription and explain the reading rules:

- above;
- sentence;
- more and more;
- picture them;
- answer it;
- here and there;
- a strict lady;
- a birthday present;
- pure water.

IV. Before you start working at the text, practise the sounds in the following words and word combinations:

1. [ai] sky, bright, night, kite, bite, shine
- [ʌ] son, country, son, but, cut, cup.
- [u:] bruit, boot, shoe, rude, soon.
- [e] vegetables, pleasant, net, pet, red.
- [au] ground, round, shout, doubt, loudly.

2. a) Alveolars replaced by dentals: on the book, at three o'clock, need the pen, in the box;

b) Loss of plosion: next to; need time; write down; let him;

V. a) Read the text «John's school and Studies». Mark the stresses and tunes.

b) Practise the text for test reading.

c) Compose a dialogue using the text and dramatize it. Ask all possible questions.

VI. Transcribe the following sentences. Mark the stresses and tunes. Read the sentences aloud:

1. Don't make a mistake. 2. Keep silent. 3. Do your homework orally. Collect the exercise books. 4. Ask questions on the text. 5. Put questions to the sentence. 6. Correct his mistakes. 7. Any mistakes noticed? 8. May I say it in this way? 9. Let the others see the board. 10. Don't go so fast.

VII. Answer the following questions:

A. 1) Have you got a sister? 2) How many English books have you got? 3) Has she a brother? 4) What have you got in your bag? 5) How much ink have you got? 6) Do you have to go shopping? 7) Why does she have to leave for Astana? 8) Have you got any relatives in Almaty? 9) What does Saule have to do? 10) Have they got any French magazines in their library? 11) Haven't we got any chalk? 12) Has your sister a large family? 13) What pets does your nephew have? 14) Have you got a dog in the house? 15) Has she got the photo of her father?

B. 1) Are those your pictures or hers? 2) Whose pen is this? 3) Is that bag his or mine? 4) Is this pencil yours or hers? 5) Is this house his or theirs? 6) Is this toy yours or ours? 7) Is this my chair or their chair? 8) Are these shoes hers or yours?

C. 1) What is there on your table? 2) What's the date today? 3) Who is absent today? 4) How many girls are there in your group? 5) Is your pencil green or blue? 6) Are Marat's shirts white or blue? 7) Is your friend 16 or 17? 8) Are these bags or books on the desk? 9) Is there much ink in your inkpot? 10) What colour is your ballpen? 11) Who is on duty today? 12) Do you have to read it? 13) What is the English for «орк»? 14) Can you spell the word «examination»?

VIII. a) Write the interrogative and negative forms of the following sentences:

1) She has a lot of English friends. 2) They have a lot of work to do. 3) They have to work hard. 4) She has to translate the article. 5) There are some gross mistakes in his dictation. 6) There is much water in the swimming-pool. 7) Samal has got some French newspapers. 8) Nobody is absent today. 9) We have four lessons on Monday. 10) She has to do her homework in written form.

b) Respond to the statements in the negative.

Model: 1) You have a lot of German magazines.

Oh, no. I'm afraid, I haven't any German magazines.

2) She has to stay at home alone.

Oh, no. I suppose she doesn't have to stay at home alone.

IX. Work in pairs. Ask your fellow students logical questions on the given statements and answer them.

1. They have a house in the country.

2. My parents have to work on Sunday.

3. We have three cousins.

4. Zhanat has to correct their mistakes in the dictation.

X. Answer the question.

Model: Samat has a nice house.

And Serik?

Serik has got a nice house, too.

1) The students of this group have got a number of pictures. And Altyn? 2) We have got these newspapers. And Bolat? 3) They have got a car. And he? 4) My daughters have got many stamps. And your sons? 5) I have got a new fountain pen. And your friend? 6) These boys have got motor cars. And your nephew?

XI. a) Make up sentences on the following model. Make your sentences interrogative and negative.

Model: Gulsara has got headphones for her friend.

b) Express your surprise at the given statements.

Model: I have got pets at home.

Have you really got new ones?

c) Respond to the same statements in the negative.

Model: I have got new pets at home.

That can't be true. You haven't got any (pets).

XII. Answer the following questions about the text «John's School and Studies» and about your school.

1) What kind of text is it – a dialogue or a story?

2) Is this an English or Kazakh school? 3) Are there six or seven floors in it? 4) On what floor is John's classroom? 5) Why is there much light and air in the rooms? 6) What is there in front of the building of the school? 7) Is there a sports ground here? 8) Who plays volleyball on the third floor? 10) What books are there in the bookcases? 11) At what time does John come to the school on Monday morning? 12) How do John's friends get to the school? 13) Does John have the mid-morning break at 11 or 12 o'clock? 14) John has his lunch at 1 o'clock, doesn't he? 15) How long does the break for lunch last? 16) Are there any clubs and societies at the school? 17) Do they attend them? 18) What clubs and societies do you attend at your school? 19) Are you interested in sewing? 20) Do you make dresses (shirts) yourself?

XIII. Fill in the blanks with articles where necessary.

1. They are having... class in... German in... room number 20. 2. All... students of... group number three are present today. 3. We are all... students of... group number four. 4. I'm... student, I'm... first-year student at... Uralsk University. 5. She's not... doctor, she's... engineer. 6. This young man is... talented engineer. 7. My classroom is on... floor. 8. There is... garden in front of the school. 9. The bookcase is full of... English and Kazakh books. 10. Her... intonation is very good.

XIV. Compare the things you've got on your table to the ones your groupmates have got on theirs.

Model: On my table I've got a notebook here in front of me. Maral has also got a notebook in front of her. But my notebook is brown and hers is black. I've also got some exercise books on my table. As to Maral, she has no exercise books on her table. I think she has got them in her bag.

7. Learn reading rules and read the following words: curve, curtain, further, Thursday, turkey, purse, hers, term, German, verb, person, shirt, skirt, girl, first, work, word, worse, stare, parents, square, compare, cure, pure, more, here, iron, tired, Byron, rain, train, air, hair, flat, lift, tap, cap, fork, park, me, take, cake, pot, pen, myth, fire, mute, tune, lime, spade, bench, lamp, flag, shelf, ship, aunt.

XV. Translate the following into English using classroom expressions:

1. Бүгін кім кезекші? – Самал. Сабақта кім жоқ? – Асылбек пен Марат сабақта жоқ.

2. Бүгін бәрі сабақта.

3. Жасұлан сабақта бар ма? – Ол сабаққа келген жоқ.

4. Бүгін 19 мамыр, солай ма?

5. Сізге сұрақ қоюға болады ма? Болады.

20 бөлме қайда?

– 20 бөлме екінші қабатта.

6. «Тігу» деген сөз ағылшын тіліне қалай аударылды?

7. Үнтаспаны қосайын ба?

Иә, қосыңыз.

8. Мына сөйлемді екі рет қайталаңыз. Мәтінді үш рет оқыңыз.

9. Үзілісте ауладағы алаңға шығайық.

10. Оқуды (жазуды, сөйлеуді, жұмыс істеуді) жалғастырыңыз.

11. Тыныштықты сақтаңыз. Сабақ аяқталған жоқ. Үгіліске қанша уақыт бар? – Екі минут.

12. «Палатализация», «транскрипция» сөздерінің айтылу жолы қандай?

13. «Жауап беру», «сұрақ», «қате» деген сөздер қалай жазылады?

14. Мына мәтінге сұрақ қойыңыздар.

15. Дәптерлеріңіздегі тапсырмаларды сұраймын.

16. – Самал, дәптерлерді таратшы.

17. Сізге сұрақ қоюға бола ма?

18. – Айдар, сенде көк қарындаш бар ма?

– Жоқ, менде көк қарындаш жоқ, жасыл қарындаш бар.

19. Деканның бөлмесінде кітап сөрелері бар.

– Иә. Онда екі кітап сөресі бар.

20. – Сенің сынақ парағыңда қателер бар ма?

– Жоқ. Менің сынақ хатымда қателер жоқ.

21. – Кіруге бола ма?

22. – Сөйлемді аударайын ба?

23. – Мына жаттығуды оқийын ба? – Иә, оқы. Жауап берейді.

24. – Алтын, тақтаға шығып сөйлемді жаз.

25. – Жұма күні сізде ағылшын сабағы бар ма?

– Иә, бар, бірақ ол ерте аяқталады.

XVI. Write a short description of your classroom using the construction *there is, there are*.

XVII. a) Write in words: a) ordinal numerals. b) cardinal numerals.

2, 23, 9, 1, 6, 19, 90, 13, 30, 17, 70, 101, 111, 214, 91.

b) Read the following numerals.

98; 432; 103; 1000; 4,733; 7,004; 1,203; 843; 8,002;

c) Read the following dates:

1967; 1833; 1942; 1764; 1717; 2000; 1900; 2001; 1618.

5.V.1996; 21.II.1988; 9.VIII.1865; 7.III.1763; 2.IX.2002; 16.XI.1978;

XVIII. Find the sentences in the Present Indefinite from the text and ask all possible questions.

XIX. Explain the use of the Present Indefinite in the following sentences:

1. We study in September and have our holidays in June. 2. My nephew always talks at the lessons. 3. A bad workman quarrels with tools. 4. A good beginning makes good ending. 5. Come to my place when you have time. 6. We have a class of German on Monday. 7. I wake up early on weekdays. 8. Talgat is leaving for Aktobe on Thursday. 9. Explain her what to do when she finishes her work. 10. My father sleeps in his bedroom. 11. I do a lot of travelling. 12. One lives and learns. 13. Changes happen very quickly here. 14. He cleans his teeth every morning.

XX. Ask questions to which the given sentences are the answers:

1. She has her breakfast at 7 o'clock. When...? 2. My grandmother wakes me up in the morning. Who...? 3. His sister plays the piano very well. Whose...? 4. There are a lot of trees in our garden. What...? Where...? 5. They write dictations once a week. What...? How often...? 6. He wants to have a cup of strong tea.

What tea...? Who...? 7. The teacher explains a lot of grammar rules to the pupils. What rules...? Who... to? 8. My father reads newspapers in the evening.

Who...? What...? When...? 9. I take French books for her from the local library. What books...? Who... for? Where... from?

XXI. Write the following verbs in the third person singular of the Present Indefinite Tense and use them in sentences of your own.

bring, want, like, study, finish, watch, lie, have, see, write, wish, play, lose, become, eat, take, wash, desire.

XXII. Stage a dialogue between a teacher and a student using classroom expressions:

1. correcting mistakes; 2. writing a dictation; 3. checking homework. 4. working with a textbook; 5. listening to the tape recorder.

LESSON EIGHT

Phonetics: I [wə:] - тіркесі. Сөйлемнің басындағы нысықтауыш.

Құрмалас салалас сөйлемнің интонациясы.

Reading Rules: Дауысты диграфтардың оқылу жолдары. «r» әрпі алдында тұрған диаграфтың оқылуы

Text: Our Language Laboratory.

Grammar: Зат есім. Уақыт предлогтары. «to» сарфетімізгі арқылы құрылған төлеу сөздегі жай сөйлем

Phonetic exercise 39

wə:d - wə:dz

wə:k - wə:kt - wə:ki

'wə:s ənd 'wə:s

wə:k - wə:k

wə:d - wə:d

wə:m - wə:m

Phonetic exercise 40

Read the following words paying attention to the exceptions.

Team	says	deaf	piece	because
Fat	aim	they	believe	board
Knee	aid	neither	read	coat
Mean	eight	either	leader	noun
Need	may	seize	feather	town
Said	teach	weight	double	shout

Диграфтардың - r- әрпі алдында оқылуы

Диграф + r	Дыбыс	Мысалдар
ai + r; ei + i	[eə]	air, chair, their,
ee + r; ea + r	[iə] [zə]	near, dear, bear, beer
oa + r; oo + r; ou + r	[uə] [auə]	poor, our, flour

Кейбір сөздерде диграф ea + r [ə] болып оқылады; learn, earth.

Door, floor сөздерінде [ɔ:] болып оқылады.

Dialogue Our Language Laboratory

- Look, this classroom belongs to the laboratory. There are a lot of sound proof boxes here. These boxes have a table with a built-in tape recorder. The tape recorders have tape holders, a microphone and ear phones.

- Well, can you work with the tape-recorder?

- Yes, I can.

- And what should you know to work with it, Mike?

- First, one must sit down at the table in the box, put on the ear phones and switch on the tape recorder.

- Do you need a clear tape here.

- Yes. As soon as you switch on the tape recorder you can hear the text recorded on one of the tracks of the tape

- How often do you work in the laboratory?

- Oh, I and my classmates work here twice or three times a week, because with the help of a tape recorder the student is able to practise his English and correct himself.

- And what is this?

- This is a control panel. The teacher sits there and controls the students' work.

- Do you work in the laboratory during the lesson?

- I usually work before or after classes. In the laboratory I master my habits in speaking and hearing.

- Isn't it difficult for you to work in the laboratory?

- No, not in the least. The more I work in the laboratory, the fewer mistakes I make.

Vocabulary notes

To belong – тәуелді болу, біреудікі болу, ислегене кіру

Built-in – ішінде құрылған

Recorded – үн таспаға жазылған
Control – бақылау
Habit – дағды
To master – меңгеру
Three times a week – аптасына үш рет

Phonetic Notes

Сөйлемнің басындағы пысықтауыш

1. Сөйлемнің басында пысықтауыш төменнен жоғарылаған тонмен айтылады.

Мысалы: In our yard there are a lot of flowers.

On the third floor there is a library.

Құрмалас салалас сөйлемнің интонациясы

2. Салалас құрмалас сөйлемнің құрамына кіретін сөйлемнің екі бөлігі де төмендеген тонмен айтылады.

Мысалы: This article is not difficult but it is long.

Салалас құрмалас сөйлемнің екі бөлігінің арасындағы қарым-қатынастың байланысын күшті көрсету үшін сөйлемнің бірінші бөлігі жоғарылаған тонмен айтылады.

Мысалы: This article is not difficult but it is long.

3. Төл сөздің бірінші бөлігі төмендеген немесе жоғарылаған тонмен айтылады.

Mother says; «You have to work hard at your English».

Mother says; «You have to work hard at your English».

Төлеу сөзде сөйлемнің бұл бөлігі бөлек тон құрмалас

Мысалы: Mother says that I have to work hard at my English.

Зат есімнің көпше түрі Plural of Nouns

Ағылшын тілінде зат есімдер саналатын және саналмайтын болып екі түрге бөлінеді. Саналатын зат есімдердің жекеше және көпше түрлері болады.

1. Көптеген зат есімдердің көпше түрі жекеше түрден соңғы -s, жалғауын жалғау арқылы жасалады. -s, жалғауын үяң дауыссыздан кейін [z] болып оқылса, қатаң дауыссыздан кейін [s] болып оқылады:

Bag – *bags* [bæg] – [bægz], *cat* – *cats* [kæt] – [kæts]

Егер зат есімдер s, ss, x, ch, sh әріптеріне аяқталса онда жалғанады да ол [ɪz] болып оқылады.

Class – *classes* [kla:s] – ['kla:sɪz], *box* – *boxes* [bɒks] – [bɒksɪz]

f әрпіне аяқталатын зат есімдер көпше түрде f әрпі -v өрніне айналып -es жалғанады, ол [z] болып оқылады.

Мысалы: *leaf* – *leaves* [li:f] – [li:vz], *wolf* – *wolves* [wulf] – [wʊlvz]

y әрпіне аяқталатын зат есімдер көпше түрін жасағанда y і әрпіне өзгертіледі де -es жалғанады.

Family – *families* ['fæmɪli] – ['fæmɪlɪz], *lady* – *ladies* ['leɪdi] – ['leɪdɪz]

o әрпіне аяқталатын зат есімдердің көпше түрінде -es жалғанады.

Hero – *heroes* ['hɪərəʊ] – [hɪərəʊz]

Ерөжеден тыс:

Photo – *photos* ['fəʊtəʊ] – ['fəʊtəʊz]

Piano – *pianos* [pi'ænəʊ] – [pi'ænəʊz]

Radio – *radios* ['reɪdiəʊ] – ['reɪdiəʊz]

2. Кейбір зат есімдер көпше түрде басқа тәсілдер арқылы жасалынады.

a) түбірдегі дауысты әріпті өзгерту:

man – *men*, *woman* – *women* ['wɪmɪn]

foot – *feet*, *goose* – *geese*

tooth – *teeth*, *mouse* – *mice*

b) -en жалғауын жалғау арқылы:

ox – *oxen*; *child* – *children*

3. Күрделі зат есімдердің көпше түрінде соңғы элемент өзгереді: *schoolgirl* – *schoolgirls*, *fisherman* – *fishermen*.

Күрделі зат есімдердің құрамында көпше түрінде бірінші элемент өзгереді: *mother-in-law* – *mothers-in-law*; *passer-by* – *passers-by*.

Ал егер бірінші элемент зат есім болмаса, онда жоюуға соңғы элементке жалғанады: forget-me-not – forget-me-nots.

4. Sheep «қой», deer «бұғы» зат есімдері көпше түрде жекеше түрде формасында болып қолданылады: sheep – қой, қойлар, deer – бұғы, бұғылар.

Fish, fruit, hair жинақты зат есімдер болғандықтан тек жекеше түрде қолданылады. Бұл зат есімдер өз-өзін тардың жеке түрлерін білдіргенде ғана көпше түрде қолданылады.

Мысалы: *Various fruits grow in our garden* (түрлі жемістер: алма, алмұрт, т.б.)

5. Төмендегі зат есімдер жұп заттарды көрсеткеннен кейін, тек қана көпше түрде қолданылады.

Scissors – қайшы, *spectacles* – көзәйнек

Trousers – шалбар, *scales* – өлшегіш, таразы

6. *Clothes, wages* зат есімдер тек жекеше түрде қолданылады:

7. Ал мына зат есімдер тек жекеше түрде қолданылады:

Advice – ақыл, кеңес

Progress – табыс,

Knowledge – білім,

Information – мәлімет, хабар

Money – ақша.

News сөзі формасы жағынан көпше түрде түрлендірілген жекеше түрде қолданылады.

Statements in Indirect Speech

Басқа біреудің айтылған немесе айтылуға тиіс екендігінің ешбір өзгеріссіз жеткізілген түрін төл сөз дейміз.

Мысалы: *They say; «We are always busy on Monday»*

The monitor says; «Bariev is absent today».

Автор бөгде сөзді өзінше өзгертіп, тек сөздің жалпы мағынасын, мазмұнын сақтаса, ол төлеу сөз болады.

Мысалы: *They say that they are always busy on Monday*

The monitor says that Bariev is absent today.

Direct Speech

Maule says: «We work five days a week».

Buckyt says: «I am a first-year student».

The teacher says: «There are a lot of mistakes in your test paper».

Indirect Speech

Maule says that they work five days a week.

Buckyt says that she is a first-year student.

The teacher says that there are a lot of mistakes in my test paper.

Exercises

1. Compose as many sentences in Indirect Speech as you can (max 15)

2. Read the following words and word combinations and explain the reading rules.

iron, tired, grey, eight, stair, chair, each, leave, stream, head, read, bread, appear, deer, ear, heard, towel, shower, here, weight, neutral, sure, autumn, where, here, skirt, spare, Mary, weather, earth, wallet, ink, uncle, link, sing, thing, building, during, lungs, length, English, angry, jaw, paw, cow, bar, door, floor, true, dare, peace.

3. Before you start working at the text, practice the sounds in the following words and word combinations.

Class, master, far, garden, farm, bar, yard, arm, part.

This, with, brother, mother, father, another, weather.

Welcome, white, window, winter, windy, women, work.

Lab, that, bag, language, black, bad, man, map, absent.

Catch, watch, chair, arm-chair, children, teach, match, which.

Language, large, cabbage, college, just, juice, jam.

No devoicing before voiceless consonants; sometimes have, is correct, and says.

Alveolars replaced by dentals; in the box, and the teacher

Linking [r]; there are; there and controls; before or after here and.

No glottal stop; with a built-in; switch-on;

4. Translate the following sentences. Mark the stresses and tunes.

There are a lot of sound proof boxes here.

And what should you know so that you could work with it?

Do you need a clear tape here?

How often do you work in the laboratory?

The teacher sits there and controls the students' work

Answer the following questions:

This classroom belongs to the laboratory, doesn't it?

Are there a lot of sound proof boxes here?

How often does Mike work in the laboratory?

Why does Mike work in the laboratory?

What does the teacher do in the language laboratory?

Is it difficult for Mike to work in the laboratory?

Is there a language laboratory in your school?

Are there any sound proof boxes in the laboratory?

The tape recorders in your laboratory have ear phones, microphones and a tape holder, haven't they?

Can you work with a tape recorder?

What would you learn to be able to work with a tape recorder?

Do you have any recorded texts in the laboratory?

How often do you work in the laboratory?

Do you agree that in the laboratory one can master the habits in speaking and listening?

5. Discuss the following:

1. Tell what you call a place where you can master your habits in speaking and listening.

2. Tell what the tape recorders have.

3. Tell what one should know to be able to work with a tape.

4. Tell about ways you work in the laboratory.

5. Tell how the teacher controls students' work.

6. Tell about the difficulties you have to cope working in the laboratory.

6. Change the word order in the following sentences according to the pattern.

PATTERN; a) He usually writes Helen letters.

He usually writes letters to Helen.

b) I can show you the building of our college

I can show the building of our college to you.

I must buy my daughter a dress.

My grandmother reads his grandson this book.

Don't write her a letter.

Let's show these grammar tables.

My mother must make me a new frock.

Samal, bring me some water.

Don't tell the truth.

Send your granny this telegram.

7. Arrange the following groups of words into sentences.

leave, your, don't, sister, at, alone, home, little.

In, language, our, there, laboratories, two, are, school.

have, to, master, to, the, work, English language, we, hard.

magazines, me, French, some, for, buy, please.

give, her, to, it.

when, usually, parents, do, your, return.

listen to, twice, recorded, texts, a, they, week.

In, not, to, it, work, difficult, is, the, laboratory.

8. a) Change the following sentences into interrogative and negative.

This is a control panel.

It is difficult to translate this article.

There are many cassette recorders in the laboratory.

We have a lot of work to do today.

The classrooms in our college are large and light.

We have to work a lot to brush up our English.

We have classes in Phonetics once a week.

We pronounce this sound with aspiration.

b) Ask one another questions on the statements above and answer them negative.

Mind the distribution of sentence stress in the replies.

Model: The tapes we have in the laboratory are clear.

Are the tapes you have in the laboratory clear?

No, they are not clear.

9. Form all the possible questions to which the following sentences are the answers.

On Sundays the Muratovs usually go to the country.

I do my hair looking into the mirror.

The second syllable of this word is unstressed.

There are two 'n's in the word 'cannot'.

She has to work in the language laboratory till 6.

It is always interesting for him to speak with a foreigner.

Our classroom is on the second floor.

She reads a lot of books of English in the original.

10. Say what time it is a) in words, b) in figures

a) 4.30; 8.15; 6.00; 11.10; 6.05; 7.45; 11.15; 3.24; 3.50; 9.02; 7.27.

b) half past three, a quarter to five, six sharp, twenty two to eight, eighteen past seven, a quarter past three, twenty to twelve, five to nine.

11. Fill in prepositions if necessary.

Who does this group belong ...?

I and my group mates can work ... a tape recorder.

It is too noisy here. Can you switch ... the radio.

My friend says that she work ... the laboratory to practice her English.

Does it help you to master your habits ... speaking.

I have a lot of work to do tomorrow I must be ...

I am tired. I had to work late ... night.

It is half past seven ... my watch. And your lecture begins

sharp.

You must hurry. It is a quarter ... 5.

When do you come ... home?

The exercise is ... page 66.

Open your books ... page 60.

A lot ... tourists visit Almaty's museums every year.

The ground is covered ... snow.

12. Insert much, many, little, few, a lot of, plenty of, a great deal of.

There are... sound proof boxes in the language laboratory.

There is... ink in this inkpot.

I have not... time today. I am busy.

There are ... girls but... boys in our group.

She has... work to do today.

Do you have... spare time today.

You have... mistakes in your dictation. You'd better work more.

Are there... flowers in the vase.

13. Replace the words in italics by personal pronouns.

Send these postcards to *your sister*.

Samal, buy some juice for *grandmother*.

My husband doesn't watch French films.

The monitor is absent today.

Mum, read this book to *me and Dinara*, please.

Serik, bring some chalk *for the teacher*.

Marat and Erlan are the students of the state University.

My neighbour and I borrow books from the same library.

Tell *the pupils* where the stadium is.

Helen, give the ball *to Mary*.

14. Complete the sentences. Observe the low rising tone in adverbial groups.

In the dining room ...

In the language laboratory ...

Next to my seat ...

In the middle of the garden ...

On the ground floor ...

Downstairs ...

Behind the lamp ...

To the right ...

On the left ...

Near the metro station ...

15. Change the following sentences into indirect speech. Make all the necessary changes.

My friend says: «Jack, you look tired. You'd better have a rest».

Mother says to him: «There are some doctors in the surgery».

They say to me: «Bolot walks to the Institute».

The teacher says: «You have to do the exercise in written form».

Mrs. Janson says: «It is too late to inform your companion about it».

They say: «We have no head-phones here».

Doctor says: «There is nothing to worry about».

Bayan says: «I usually stay at home on Sundays».

Mrs. Hudson says: «It is 3 o'clock. Our classes are over».

My sister says: «I am free on Saturday. I can go to the theatre with you».

He says: «This is my microphone. I can give it to you».

16. Make up sentences in Direct speech according to the model.

Model: Maira says that her grandmother wakes her up in the morning.

Maira says: «My grandmother wakes me up in the morning».

My cousin says that the weather is fine.

The child says that it is difficult for him to lift the stone.

The student says that he lives far from the University.

The doctor says that I have a bad tooth.

She says that the streets are full of people on holidays.

My granny says that she has a headache and needs a short

rest.

The boy says that he is proud of his school.

17. Write the following adjectives in the comparative and superlative degrees.

Honorable, much, large, famous, busy, pretty, low, long, many, good, pleasant, ugly, comfortable, dry, bad, old, far, heavy, hopeful, pale, cheerful, hot.

18. Insert as... as; so... as; than.

My sister is... old ... your brother is.

This text is not... difficult... that one.

Those students are not ... bright... these ones.

The bedroom is much bigger... than the kitchen.

Nurlan is younger... Aisha, but he is older... her sister.

My grandmother is not... old... theirs.

This picture is... fine ... that of my uncle's.

These trousers are... expensive... those in the ready-made clothes department.

Our classroom is... comfortable... the language laboratory.

This actor is not... famous ... that in the picture.

These fountain pens are worse... these in the box.

Dostyk Street is much wider... the Kurmangasy Street.

19. Insert articles where necessary.

This is ... language laboratory.

There are some pupils in ... lab. It is light and clean.

There is ... table in ... laboratory.

There are ... flowers on ... table.

There are pictures on ... walls.

Zarina, take ... spoon and take it to ... dining room.

Those men at ... window are my colleagues.
My parents are ... builders by profession.
My brother has got ... wife and... two children.
It is ... fine idea.
Dinara, read... story to ... Granny.
Children, do... exercise in ... written form.

20. a) Find a picture on the topic «The Language laboratory» for your discussion in class. Prepare 10 questions which would help your fellow students to describe the picture.

b) Suggest a situation for your friends to make up a dialogue.

21. a) Speak on the topic «The classes in the Language laboratory».

b) Make up short dialogues on the topic.

LESSON NINE

Phonetics; Лепті сөйлемнің әуені. Күрделі сөздегі екпіндер.

Text «The International Women's Day».

Граммар: Шылаулар. Төлеу сөздегі жалпы сұрақтың қолданылуы.

PHONETIC NOTES

Лепті сөйлемнің әуені

1. Лепті сөйлемдер әдетте түсетін тонмен айтылады.
Мысалы: Congratulations!

Күрделі сөздегі екпіндер

2. Төрт немесе одан да көп буынан тұратын күрделі сөздер екі екпінге ие болады;

1. Негізгі.

2. Қосымша.

Мысалы: 'International.

Phonetic Exercise

Spell the words and find their meaning in the dictionary if you don't know them or can not guess their meaning:

Returns, present, rights, celebrate, equal, provisions, washing, ironing, lunch, neat, Government, holiday.

TEXT

The International Women's Day

On the March 8 all the women in Kazakhstan, like the women all over the world, celebrate the International Women's Day.

The women in our country have equal rights with men. There are many Members of our Parliament and Government, who are women.

The women are good mothers and wives. This day we all congratulate our mothers, sisters, grandmothers, aunts and do our best to let them feel the holiday.

I and my father rise early in the morning this day. First of all we do the flat and begin to make coffee and get breakfast ready. By the time breakfast is ready, mother is up, too. She is glad to see the flat neat and the breakfast ready. We wish her many happy returns of the day and we give some presents to her. After breakfast my father goes shopping to buy provisions for the day and I do the washing and ironing. I get lunch and dinner and we try to keep our mother free that great day.

TOPICAL VOCABULARY

Many happy returns of the day;

I wish you joy and happiness;

I wish you happiness from the bottom of my heart;

The same to you;

I beg to congratulate you on ...;

Congratulations;

Mr. N., I am simply bursting to congratulate you, they send you their greetings, on behalf of my friends.

VOCABULARY NOTES

International – халықаралық

Celebrate – мерекелеу, тойлау

Equal – тең, бірдей

Rights – құқ, құқық

Congratulate – құттықтау

To be glad – қуану

Neat – таза

To do washing – кір жуу

To do ironing – үтіктеу

To keep sb. free – босату

Prepositions

ШЫЛАУ

Шылау толық мағыналы сөздермен тіркесіп, сөйлем мүшелерін байланыстырады. Шылау зат есімдер, есімдік, рәушәт алдынан қолданылады.

Сапасына қарай төмендегі топтарға бөлінеді.

Жай шылаулар	Туынды	Құранды: екі жай шылаудан	Топтық сөз тіркесі	Есімшеден жасалған шылаулар
in at	below between	in + to = into u + on = upon on + to = onto with + out = without	according to in accordance with by means of as for	during including includin concerning regarding

Мекен шылаулары

Шылауларды үйренудегі басты қиындық бір тілден екінші тілге дәлме-дәл аударылмауы.

Аударма кезіндегі екі тілдегі мағыналарының арасы алшақтауы мүмкін.

Орыс тіліндегі «Я люблю греться на солнце» деген сөйлемде «на» күні бар жерді көрсетеді.

Ал ағылшын тілінде «I like to sit in the sun» деген сөйлемде «in» шектеулі кеңістікті білдіреді.

«in» мекендік шылауы қимылдың шектелген кеңістікте болғанын білдіреді.

I am in the classroom.

They are in the corridor.

He is in the street.

«on» бір нәрсенің екінші нәрсенің үстінде екенін білдіреді.

The book is on the table.

Ескерту: «on» қайда деген сұраққа жауап береді.

Where shall I put the book.

Put the book on the table.

«on» сонымен бірге «тақырыпта, туралы» деген мағынаны білдіріп, орыс тіліндегі о, об, по арқылы айтылады.

He spoke on this subject.

She delivered a lecture on insects.

«on» үстеу түрінде қолданылып, қимылдың жалғасын сатынын білдіреді.

They walked on and on.

He went on working.

«at» шылауының қолданылуы;

1. Бір зат екінші бір затқа жақын орналасқанда, қасында, маңында мағынасында.

I am sitting at the table.

He is sitting at the window.

2. Қала, ауылдық үлкен емес екенін білдіргенде, at *Algas*.

3. Қимыл, іс-әрекеттің болатын жерін көрсеткенде, at *the factory*.

We are at the theatre.

Ескерту: Ғимарат болса «in» қолданылады.

The meeting took place in the theatre.

Еске сақтаңыз: қайда сұрағына home сөзінің алдынан «at» қолданылады.

He is at home.

«under» ауыспалы мағынасында бұйыру, бақылау, талап ету арқылы әрекет етуді білдіреді.

Тура және ауыспалы мағынасында мына тіркестерде «under» қолданылады.

Under control – бақылауымен, тексеруімен.

Under rule – басқаруымен

Under pressure – қысымымен, қысымынан

«over» екі мағынаны білдіреді.

1. үстінде.

2. астам.

A lamp hangs over the table.

There are over 25 students in this group.

Prepositions of Place

The book is **on** the table.

The pencil is **in** the box.

The ball is **under** the table.

The boy is **at** the window.

Go **into** the room!

Take the newspaper **out of** the bag!

Go **to** the blackboard.

Take the book **from** the library.

Go **down** the stairs.

Look **up**.

Қимыл шылаулары

Қайда/Where, Кімге қарай/to whom, Қайдан/from whom, Кімнен/from whom – сұрақтарына жауап береді.

«to» бір бағыттағы қимылды білдіреді.

He goes to the college every day.

She goes to the meeting once a month.

Home сөзінің алдында шылау қолданылмайды.

I am going home.

«into» бір заттың ішіне бағытталған қимылды білдіреді.

Look! He is going into the room.

«from» біреуден не бір нәрседен бөлінетінін білдіреді.

He is coming from Astana tomorrow.

She comes from the lectures late.

Take this books from the table.

«out of» тұйық кеңістіктің ішінен сыртқа қарай бағытталған қимылды білдіреді.

Look! He is going out of the room.

«by» қимыл шылауы қасынан, жанынан мағынасын қолданылады.

He passed by me.

«up» шылауы жоғарыға бағытталған қимылды білдіреді.

They are going up the hill.

She is going down the hill.

«after» шылауы зат есіммен бастапқы мағынасында мекен және мезгілдік ұғымда қолданылады. Екі жағдайда да «after» қимылдың бірі екіншісінен кейін болғанын білдіреді. «after» ауыспалы мағынасында жекпе-жек немесе тұлғаны, затты қайталау ұғымындағы сөздермен тіркеседі.

The village is named after the writer M. Auezov.

«above»

1. үстінде, антоним below.

The temperature is above zero.

2. астында, жуық антоним under болып аударылады.

There are above 60 people present at the meeting.

Ескерту: үстеу ретінде «above» жоғарыда айтылған деп аударылады.

As it is stated above it is situated in the North.

Мезгіл шылаулары

Мезгіл шылаулары уақытты, күнді білдіреді. Олар мекен шылауларына қарағанда айрықша аударылады.

TABLE 1

AT	FOUR O' CLOCK, HALF PAST FIVE, NIGHT, NOON
ON	SUNDAY, MONDAY, MAY THE FIRST, THE THIRD OF MAY.
IN	MARCH, FEBRUARY, MAY. SPRING, SUMMER, AUTUMN. THE MORNING, THE EVENING, THE AFTERNOON

Төмендегі уақыт пысықтауыштар шылаусыз қолданылады.

This morning, this evening, tonight, this day.

Yesterday morning, yesterday afternoon, last night.

Tomorrow morning, tomorrow afternoon, tomorrow night.

GENERAL QUESTIONS IN INDIRECT SPEECH

She says: «Is this table clean?»	She inquires if this table is clean.
Mother says: «Is this yours or John's?»	Mother asks if this is mine or John's.
Arman asks: «Are you sure?»	Arman asks if I am sure.
The teacher asks: «Do you miss your classes?»	The teacher asks if I miss my classes

I. a) Read the text «The International Women's Day».

b) d) Mark the stresses and tunes. c) Practice the text for fast reading.

II. Pronounce the following phrases with the low-rising tone and then with the falling-rising tone:

Model: Every day?

Excellent?

On Sunday?

At the college?

Play football?

Everything?

Marry him?

Meet them?

Understand?

Work hard?

III. Read the following exclamations:

1. Congratulations!
2. How pretty she is!
3. I am here!
4. Good luck to you!
5. On behalf of my friends!
6. Well done!
7. You can do it!

IV. Transcribe the following sentences, mark the stresses and tunes, give the tonograms:

1. They ask where I live.
2. Let's congratulate her!
3. What do they have to do?
4. Where do you prepare lessons?
5. What a nice weather it is!

V. Answer the following questions:

1. On what day do we celebrate the International Women's Day?
2. Do the women in our country have equal rights with men?
3. Are you able to manage the household this day?
4. Are you able to cook meals?
5. Who tidies the rooms this day?
6. Who does the washing and ironing?
7. Do you congratulate your mother, sisters and aunts this holiday?
8. What presents does your mother get from you?
9. How do you prepare for the Women's Day celebrations?
10. What is your favorite holiday? Why?
11. Speak about the International Women's Day celebrations in your country.
12. Speak about buying presents.
13. Speak what present your mother prefers to get for this holiday.
14. Speak about the Women's Day celebrations of your friend's family.

VI. a) Make the following sentences interrogative and negative. b) Ask one another questions on the following statements and answer them in the negative. Keep moving this exercise rapidly.

Model: There is a refectory at your Institute.

Is there a refectory at your Institute?

No, there isn't. There isn't any refectory at my Institute.

1. It takes me long to do the room.
2. They live quite near the Institute.
3. You make progress in your English.
4. Your sister has to do washing today.
5. It is too late to go out.
6. There are some French magazines.

VII. Write questions to the words in bold type and let your fellow students answer them.

1. I like to meet the New Year **at home**.
2. There are **twenty** students in group 5.
3. I know some **rhymes** in English.
4. **My friend's** house is **round the corner**.
5. **My cousin** is **eight**.
6. I prefer to get **toys** on my birthday.

VIII. a) Form all possible questions to which the following sentences are the answers:

1. O. Henry is her favorite English writer.
  2. My mother is angry with Tom because of his behaviour.
  3. The students have to take four exams this spring.
  4. There are some German books on the shelf.
  5. His brother is an engineer.
  6. They prefer to stay in town for the weekend.
- b) Use the pronoun in brackets in the proper form.
1. Let... do the home task herself (she).
  2. Let... read the story once more (they).
  3. Let... learn the poem by heart (he).
  4. Let... do to the skating rink on Sunday (we).
  5. Let... correct all the mistakes in the dictation (he).
  6. Let... buy the presents themselves (they).
  7. Let... borrow books from the local library (we).

IX. Fill in the blanks with *there* or *it*.

1. ... is a newspaper in front of me. ... is an English paper.
2. ... is an article on the students life in the second page. ... is very interesting.
3. ... is some cheese to be served. As ... is tasty ... is difficult for me to refuse another helping.
4. It is raining hard. ... are puddles everywhere. ... is impossible to go out without an umbrella.
5. ... is spring now. ... is much green grass in the yard.

X. Fill in prepositions if necessary:

1. My mother likes to sit ... the sun.
2. I do ... the University early ... the morning.
3. There are some notebooks ... the table. Take them ... table.
4. Helen, why do you make a pause?
5. Go ... reading!
6. I prepare my home tasks sitting

... the table. 7. My grandparents live ... a small village called Abai. 8. Nurlan works ... the factory. 9. The safe is ... the factory. 10. Where is Saule? She ... home. 11. The ball is not on the table, it is ... the table. 12. In his childhood Charles Dickens lived ... bad conditions. 13. In the morning I put my books ... my bag and go to school. 14. At what time do you come ... home after classes? 15. When the actors come ... the stage there is a storm of applause to them. 16. Some ... our students are the members of the choir. 17. Don't put the flowers ... the vase. Take them ... it, please. 18. It is difficult for the old people to walk ... the stairs. 19. What is your college named ...? 20. How many persons are there at the meeting? There are ... 50 persons present at the meeting. 21. ... what time do you usually wake up? 22. She was born ... March 5 ... 1985. 23. ... the 8th of March we have the Women's Day. 24. Oh, you are ready ... last!

XI. a) Insert what; what a or how instead of blanks.

1. ... well she sings! 2. ... magnificent building it is! 3. ... quickly they run! 4. ... nice weather it is today! 5. ... pretty girl she is!

b) such a (an), such or so

1) It is ... far from your college! 2) This article is ... difficult! 3) It is ... horrible film! 4) Nurlan is ... hard working student! 5) It is not good to say ... things! 6) Chinese language is ... difficult!

XII. Fill in the definite or indefinite article if necessary

1. Do you have ... Phonetics today? Of course I do. ... Phonetics is ... subject that we have every day this term. ... Do ... exercise 3 and translate ... text on ... page 20 into ... Russian. 3. We have ... very good laboratory, ... laboratory is open every day except on ... Sunday. There are always ... lot of people in ... lab. 5. I don't find it easy to study ... foreign language. 6. Does your brother go to ... school? – No, he isn't ... schoolboy yet. 7. We have ... seminars twice ... week

XIII. Change the sentences according to the patterns:

Pattern A: He or his friend will attend the lectures on Monday.

Either he or his friend will attend the lectures on Monday.

1. You have to do shopping today or tomorrow. 2. It is difficult for the first year students or the graduates to translate text in the original. 3. Mary or you can do the room in the morning. 4. Me or my friends must visit our sick friend. 5. She or Me have a lot of classes on Tuesday.

Pattern B: Serik and Marat haven't got computers at home.

Neither Serik nor Marat has got computers at home.

1. My mother and your mother don't work on Saturday. 2. Ann and me don't have to go to the laundry as we do washing at home. 3. My sister and brother do not like strong tea. 4. Me and my cousin aren't members of the chair. 5. Baltanat and Baurzhan don't like coffee with milk.

XIV. A) Use the following questions in indirect speech according to the given model. Make all the necessary changes.

Model: My niece asks: «Are there any girls in your group?»

My niece asks if there are some girls in my group

1. Mother asks: «Do you borrow books from the library?»
 2. The shop-girl asks: «Do you want to get some bread?»
 3. Grandmother asks: «Does Alice walk to the Institute?»
 4. Robert asks: «Does Helen speak German at the lessons?»
 5. Mama asks: «Does it often rain in Great Britain?»
 6. My daughters asks: «Do the students have to pay much for their lunch?»
 7. They ask: «Do you find the picture beautiful?»
 8. Father asks: «Is there a language laboratory in your school?»

9. The teacher asks: «Is it convenient for you to have meeting at 6?»

10. Her little sister asks: «Is this an umbrella?»

B) Change the sentences from Indirect Speech into Direct Speech.

1. Helen asks if I know her address.

2. They ask if the staff-room is on the second floor.

3. The monitor asks if I play the guitar.

4. The dean asks if I am free after my classes.

5. The teacher asks if there is some chalk in the classroom.

6. The stranger asks if the bus-stop is far from the theatre.

7. My neighbor asks if the TV set is of the latest model.

8. The student asks if it is possible to find the book in the library.

9. She asks if he wants to study French.

10. Mrs. Smith asks if I have got any aunts and uncles.

XV. Make up short dialogues according to the given model. Use the following questions:

Model: A : Is the teacher at the Dean's office?

B: What do you ask me?

A: I ask you if the teacher is at the Dean's office.

B: What do I answer you?

A: Answer me if the teacher is at the Dean's office.

1. Is Peter the monitor of your group. 2. Are those the students of your group. 3. Is Ann a nice looking girl? 4. Do you sing folk songs at the lessons? 5. Are you keen on pop music. 6. Is she a hard working student? 7. Do they attend any scientific societies? 8. Is he always late for his lectures? 9. Is there anybody in the study?

XVI. Ask 10-12 questions about the text «The International Women's Day» and let the students answer them.

XVII. Find as many synonyms and antonyms to the words in the text «The International Women's Day» as you can.

XVIII. Give the definitions of the following words:

1. Holidays; 2. Meal; 3. Shopping; 4. Present; 5. Congratulations;

XIX. Build short conversations. Use the vocabulary of the lessons.

LESSON TEN

Phonetics: Әртүрлі елдер және географиялық атаулардың айтылуы.

Text: Dialogue

Grammar: 1 ден 100-ге дейінгі сан есімдер.

Phonetic Notes

Әртүрлі елдер және географиялық атаулардың айтылуы

Cardinal points: the North, the South, the West, the East
Continents: Europe [ˈjuərəp], Asia [eiʃə], Africa [æfrikə], America [əˈmerikə], Australia [o:sˈtreiljə]
the Antarctic [ənˈtɑ:ktik].

Oceans: the Atlantic Ocean, the Pacific Ocean, the Indian Ocean, the Arctic Ocean.

Seas: the Black Sea, the Baltic Sea.

Rivers: the Volga, the Thames [təmz], the Mississippi.

Islands: Great Britain, Ireland.

Chains of mountains: the Urals [ˈjuərə(ə)lz], the Alps [ælpz]

Dialogue

Asiya meets a group of foreign students.

Asiya: Excuse me, what country are you from?

Marat: I'm from Kazakhstan.

Asiya: Do you live in Astana?

Marat: No, I don't. I live in Uralsk. It's a small town in the West of Kazakhstan.

Asiya: I am ever so glad to meet you.

Marat: Tell me, please, about your friends. What country are they from?

Asiya: They are from Uralsk too. But they can speak Spanish, English. As for me, I speak three languages: English, German, Spanish. Roza and Saltanat are my friends.

Marat: Would you like to join me and my fellow students? We can have a good time together.

Asiya: That'd be lovely.

Marat: Come on, then.

Numerals Сан есімдер

Ағылшын тілінде сан есімдер Cardinal (есептік), Ordinal (реттік) сан есімдер деп бөлінеді. Есептік сан есімдер how many? – қанша? деген сұраққа жауап береді, ал реттік сан есімдер which? – нешінші? деген сұраққа жауап береді.

1-12:

Cardinal	Ordinal
One	The first
Two	The second
Three	The third
Four	The fourth
Five	The fifth
Six	The sixth
Seven	The seventh
Eight	The eighth
Nine	The ninth
Ten	The tenth
Eleven	The eleventh
Twelve	The twelfth

Cardinal	Ordinal
Thirteen	The thirteenth
Fourteen	The fourteenth
Fifteen	The fifteenth
Sixteen	The sixteenth
Seventeen	The seventeenth
Eighteen	The eighteenth
Nineteen	The nineteenth

20 100

Cardinal	Ordinal
Twenty	The twentieth
Twenty-one	The twenty-first
Twenty-two	The twenty-second
Thirty	The thirtieth
Forty	The fortieth
Fifty	The fiftieth
Sixty	The sixtieth
Seventy	The seventieth
Eighty	The eightieth
Ninety	The ninetieth
A (one) hundred	The hundredth

Ескерту:

2. -teen суффиксіне аяқталған сан есімдерге 2 есім түседі: `thir`teen. Сөз ағымында екі екпіннің бірі жоқ болуы мүмкін: `fourteen books, бірақ page `four`teen.

3. Телефон нөмірі былай оқылады: 4867 – four eight six seven. Егер алдыңғы және соңғы екі цифрды бірдей болса онда double сөзі қолданылады. Мысалы: 4417 – double four one seven. Егер қосарланған цифр санның ортасына келсе, double сөзі қолданылмайды. 7889 – seven eight eight nine. 0 цифрды [əu] болып оқылады. 1000, 2000 сандары one thousand, two thousand деп оқылады.

4. Үй, пәтер, автобус, сондай-ақ бет, бөлім, жаттығу деген сөздерді айтқанда сандық сан есімдер қолданылады. Ол жағдайда зат есімдер артиклсіз қолданылады. Мысалы: *The meeting will take place in room thirty.*

Фонетикалық жаттығулар

Exercise 1. Transcribe the following words:

Five, ninety, brother, love, people, company, month, land, sixty, twenty, eight, gate, above, ought, brought, knight, bright, knock, lock, twelve, eleven, engine, glove, snack, land.

Exercise 2. Read the following words in transcription.

'selibreit - seli`breiʃn
'demənstreit - demən`streiʃn
'sitjueit - sitju`eiʃ(ə)n
'imiteit - imi`teiʃ(ə)n
i`lju:mineit - i,lju:mi`neiʃ(ə)n
'o:gənaiz - o:gənai`zeiʃ(ə)n
'dekəreit - dekə`reiʃ(ə)n

Exercise 3. Intone these Complex Sentences:

1. We shall leave the house at 5 if it doesn't rain.
2. She doesn't eat much as she is on a slimming diet.
3. I don't know when they will finish the translation.
4. The fisherman decided to stay at home as it was stormy.

Exercise 4. Copy and transcribe the following words. Mark primary and secondary stresses and read the words aloud.

Anniversary, demonstration, Mississippi, nationality, Japanese, congratulation, conversation, palatalization, invitation, assimilation, explanation.

Exercise 5. In what word does the combination -oo differ from the others?

1) cool, 2) room, 3) roof, 4) zoo, 5) troops, 6) flood, 7) too, 8) soon, 9) moon, 10) tooth.

Exercise 6. Read the dialogue. Mark the stresses and tunes. Practice the dialogue for test reading. Memorize and dramatize it.

Exercise 7. Give the degrees of comparison of the following adverbs and transcribe them:

just, already, always, often, seldom, sometimes, twice, lately, slowly, hard, recently, badly, comfortably, warmly, quickly.

Exercise 8. a) Put the adjectives and adverbs in brackets in the required degree of comparison:

1) The girls of this class have (little) spare time this month. 2) Does this student read English texts (good) than you? 3) That handsome boy is (good) student in your group. 4) Is the frost as (hard) today as it was yesterday? 5) It snows (hard) this day than it did yesterday. 6) I pronounce the word «encyclopedia» (bad) than.

b) Form sentences of your own using the same adverbs:
Answer the following questions:

1. Where do you come from? 2. Where do your parents come from? 3. Is it more convenient to travel by air or by railway? 4. What are the traditional dishes in your country (America, Great Britain)? Where can you find out the time of arrival and departure of trains? 6. Do you prefer a lower or an upper berth? 7. What are the traditional holidays in your country? 8. How do you celebrate the New Year holiday in your family? 9. Is Asia larger than Europe? 10. What is the coldest ocean? 11. Do you find it difficult to study languages? Why? 12. What other languages besides English would you like to learn? 13. How do they celebrate the New Year's day in Italy? 14. The weather in England is

changeable, isn't it? 15. What do the stars on the American flag stand for? 16. What large cities of Great Britain do you know? 17. How many languages do you speak? 18. What place of interest in London do you know?

Exercise 9. Some adverbs have the same form as their corresponding adjectives. Make up sentences of your own using the words below (first as adjectives, then as adverbs).

Model: An early train leaves at 5 a.m.

We always wake up early the morning (bad, fast, quick, low, far, long, hard, late).

Exercise 10. Speak on your visit to other countries (cities).

Exercise 11. Speak on one of your pen friends (age, country, capital, places of interest, occupation, hobby, language he (she) speaks, profession, the ways he (she) celebrates his (her) favourite holidays).

Exercise 12. Fill in prepositions if necessary:

1) What is the capital ... Hungary? 2) What language do they speak ... France? 3) Hundreds ... people ... many nationalities live in Kazakhstan. 4) Is there a New Year tree ... your place? 5) How do you celebrate Women's Day ... your family? 6) On the 31 of December we see the old year ... and the New Year .... 7) We see a lot ... places ... interest when we visit ... other countries. 8) Odessa is ... Ukraine. 9) What country do you come ...? 10) What is your ... origin? 11) ... what languages do you speak? 12) He is very good ... languages. 13) I have to brush ... my English before my visit to Great Britain. 14) You speak ... a very strong accent. 15) What is the English ... «клясть»?

Exercise 13. Fill in the Definite or Indefinite article where necessary:

1) When you leave ... house, please close ... door after you. 2) Has ... postman come yet? 3) What plains are situated on ... eastern part of ... Manchester? 4) What is ... climate of ... northern part of England? 5) Is it cold all ... year round

in Alaska? 6) What countries does ... Commonwealth of Independent States consist of? 7) He was born in ... village near ... Almaty. ... village is not old. 8) Armstrong was first man to land on ... Moon. 9) ... more we lean, ... more we know. 10) Their flat is on ... fourth floor. 11) ... Dushanbe is ... capital of ... Tadzhikistan. 12) ... Volga is shorter than ... Thames, isn't it? 13) What is ... deepest ocean? 14) Is ... Black Sea in ... West?

Exercise 14. Ask questions on the dialogue and let your fellow students answer them.

Exercise 15. Form questions to the following statements.

1. Kazakhstan is a democratic state. 2. People of many nationalities live in Commonwealth of Independent States. 3. The Pacific Ocean is the largest ocean in the world. 4. The waters round the British Isles influence the climate of many countries. 5. My penfriend comes from Poland. 6. They speak three foreign languages.

Exercise 16. Look at the map of the world, show and name all the continents, oceans, seas, countries and other geographical names you know.

Exercise 17. Act as a teacher. Ask your students the following indirect questions, let them convert your questions into direct ones and respond to them.

Ask 1) if (whether) the Pacific Ocean washes Western Europe. 2) if Ireland is an Island. 3) the Alps are higher than the Urals. 4) if the Mississippi is the longest river in world. 5) if the Thames is as long as the Mississippi. 6) if the Black Sea is in the North. 7) if the Baltic Sea is in the South. 8) if Japan is in the East. 9) if Almaty is the capital of Kazakhstan. 10) if the Belgians speak Flemish. 11) he (she) speaks English fluently.

Exercise 18. Write in words the following cardinal numerals: 39, 11, 12, 14, 15, 19, 33, 44, 60, 99, 100.

Exercise 19. Write in words the following ordinal numerals:

1st, 3rd, 5th, 9th, 19th, 2nd, 4th, 8th, 12th, 20th.

Exercise 20. Write in words:

Model: $13+45=58$ (Thirteen + forty - five is fifty - eight)

$50-31=19$ (Fifty minus thirty - one is nineteen)

$15 \times 2=30$ (fifteen multiplied by two is thirty)

$30 : 2=15$ (Thirty divided by two is fifteen)

$46+18=64$ $5 \times 5=25$

$15-8=7$ $10:2=5$

$30:5=6$ $79-50=29$

Exercise 21. Translate the following sentences into English:

A. 1. Қабырғада сурет бар. 2. Қабырғада сағат бар. 3. Үстелде картон жатыр. 4. Үстелде кітаптар жатыр. 5. Құмырада сүт бар. 6. Төрелкеде май бар. 7. Картина қабырғада ілініп тұр. 8. Тақта қабырғада ілініп тұр. 9. Кітаптар үстелде жатыр. 10. Май төрелкеде жатыр. 11. Үстелде лампа тұр. 12. Лампа үстелде тұр. 13. Үстелде кітаптар жатқан жоқ. 14. Кітаптар үстелде жатқан жоқ. 15. Сөмкеде ақша жоқ. 16. Ақша сөмкеде жатқан жоқ.

B. 1. Мынау – менің бөлmem. Бөлменің ортасында үстел тұр. Үстелде құмыра тұр. Құмырада сүт бар.

2. Журнал қайда? Үстелде журнал жоқ. Журнал үстелде емес, отырғышта жатыр.

3. Сенің портфелінде дәптерлер көп пе? Өте көп емес, оқу немесе үшеу.

Exercise 22. Translate the words given in brackets into English:

1. There is (көп) paper on the desk.

2. There are (көп) students in the classroom.

3. There is (аз) milk in the jug.

4. There are (көп) newspapers on the shelf.

5. There is (көп) time left.

6. There is (көп) butter on the plate.

7. There are (бірнеше) notebooks in the bag.
8. Give me (азырақ) water, please.
9. Can you give him (бірнеше) coloured pencils ?
10. I have not (көп) money. I can not buy this coat.
11. There are not (көп) sentences in the text.
12. Put (азғантай) salt into your soup.

Exercise 23. Translate the following into English using the preposition at:

1. Сағат онда. 2. Сағат жетіде. 3. Сағат он екіде. 4. Бір жарымда. 5. Үш жарымда. 6. Бірге 15 минут қалғанда.
7. Үшке он бес минут қалғанда. 8. Он екіге он минут қалғанда. 9. Тоғыздан жиырма минут кеткенде. 10. Беске жиырма бес қалғанда. 11. Алтыға бес минут қалғанда.

Exercise 24. Translate the following sentences into English:

1. Мына бөлмеде студенттер көп пе? – Жоқ, көп емес.
2. Бөлменің ортасында үстел тұр. Үстелде гүл бар.
3. Біздің пәтерімізде бес бөлме бар. Олар үлкен және жарық.
4. – Сенің ағаң қайда? – Ол ана бөлмеде.
5. Үстелде нан жоқ.
6. Мына көшеде үлкен үйлер көп.
7. Сауле 105-топта.
8. Арман 102-топта.
9. Мәтінді оқыңыз.
10. Жаттығуды орындаңыз.
11. Тақтада бор жоқ.
12. – Сіздің балаңыз мектепте ме? – Жоқ, ол үйде.
13. Біздің топта 9 емес, 10 студент бар.
14. Сағат 6-да келіңіз.

Exercise 25. A. Write a short composition about your family.

B. Bring your family photo in class and be ready to describe it.

LESSON ELEVEN

Phonetics: Memory work. Proverbs. Phonetic exercises.

Text: Me and My World

Grammar: Possessive Case of Nouns.

Memory work

<u>Solomon Grundy</u>	<u>A Birthday Child</u>
Solomon Grundy	Everything's been different
Born on Monday	All the day long
Christened on Tuesday	Lovely things have happened
Married on Wednesday	Nothing has gone wrong
Ill on Thursday	Nobody has scolded me
Worse on Friday	Everyone has smiled
Died on Saturday	Isn't it delicious
Buried on Sunday	To be a birthday child?!
That was the end	
Of Solomon Grundy.	

Proverbs

Together we are strong	Бірлік бар жерде тірлік бар
Rome was not built in a day	Игіліктің ерте-кепі жоқ
Two heads are better than one	Кеңесіп пішкен тон келте болмас
No pains, no gains	Еңбексіз жеңіс жоқ

Phonetic exercises

Ex1. Spell and transcribe the 3rd person singular of the following verbs:

Come, go, write, know, meet, ring, think, kiss, study, carry, watch.

Ex. 2. Mark the stresses and tunes. Concentrate your attention on the sound [ə:]

- a) A little girl with a pretty curl.
- b) Learn thirteen words of Lesson Thirty.
- c) The first word is a verb and the third word is an adverb.
- d) First come, first served.

Ex. 3. Practise the sounds in the following words:

- [i:] – see, receive, please, tea.
[æ] – Saturday, Sandford, glad, can, thank.
[e] – enter, present, let, well,
[o] – knock, what, doctor, clock.

Ex 4. Revision. Answer the questions.

1. What is your name?
2. How old are you?
3. When were you born?
4. Where were you born?
5. Where do you live? What is your address?
6. When did you enter school?
7. When did you leave it?
8. Did you make any good progress at school?
9. What is your favourite subject?
10. Have you got any sister or brother?
11. What are their names?
12. What does he (she) do?

Me and my world

Read the text and try to understand it.

My name is Zhanar. My surname is Talgatova. I am fifteen years old. I was born in 1988 in Uralsk. I live in a large flat on the second floor. My phone number is one four

seven two five three. I go to school. I am in the ninth form. I like English very much. I like reading. I think comics and detective novels are easier to read than other literary books, but I prefer to read novels. I like music. I play the piano and compose my own songs. I like classical music very much. My favorite Kazakh composers are .....

I don't like pop music at all. I don't often go out in the evenings during the week, because I have too much home work. But on Saturdays I usually go out with my friends. We often go to the park or to the cinema. I don't like to watch television. I like fresh air and exercises. In summer I often go cycling. I go to the section «Kazakhsha Kures». I like to play «Togiz kumalak». It is fun. My mother is a housewife». She is warm-hearted, generous, optimistic and very lively. She has got long dark hair and brown eyes. She is not very tall. My mother is very beautiful. She is a very practical woman. She likes making things. She often sews and knits in the evenings. In spring she likes to do some gardening, but her hobby is to watch TV. She is very kind. She likes to give presents. My father is a bus driver. My father's name is Zharas. He has got a good sense of humor. He is tall and he has got dark hair and brown eyes. He is in his forties. He is very handsome. He likes photography and his hobby is woodcraft. In summer he goes fishing. It is very relaxing. I have got one brother. His name is Marat. He is a student. He is kind and friendly. He is very musical. He plays the dombra and the guitar very well. He makes cassette recordings of friends records. He listens to music in the evening and often goes to concerts at weekends. He is quite tall and likes to play basketball. My brother looks like my mother very much. I look more like my father. I've got my father's eyes, but I've got my mother's personality. My father's mother and father, my grandparents, live in the village. They have got a cow and calf, two sheep and three lambs, a horse and foal, twelve hens and chicks, a cat and kittens. I like to go to the village and help them with their animals. My other grandmother lives in a suburb of Uralsk

called Podsterpja. She is a pensioner. Sometimes she helps mum to keep the house in order. She likes to cook. She is a very tidy person. I love her very much. We are all great friends.

Ex 5. Word List.

beautiful	['bju:tiful]	көркем, әсем, әдемі
bus driver	['bʌs 'draɪvə]	автобустың жүргізушісі
calf	[ka:f]	бұзау
comics	['kɒmiks]	күлдіргі кітапшалар
composer	[kəm'pouzə]	композитор, сазгер
compose	[kəm'pouz]	құрастырушы, ойлап шығарушы
do some gardening	[sʌm 'gɑ:dnɪŋ]	бау-бақшада жұмыс жасау
foal	[fəʊl]	құлын
friendly	['frendli]	сыпайы, жолдастық, қарым қатынас
generous	['dʒenərəs]	жомарт, қолы ашық адам
go cycling	['saɪklɪŋ]	велосипед тебу
go out	['gəʊ aʊt]	серуендеу
handsome	['hænsəm]	әдемі, көркем (ер адам туралы), сүйкімді
he's in his forties	['fɔ:tɪz]	40-тан асқан жасында
horse	[hɔ:s]	ат, жылқы
relaxing	[ri'læksɪŋ]	қанағаттану, сабырлық жасау

keep the house in order	[ki:p ðə haus ɪn 'ɔ:də]	үй шаруасына көмектесу
knit	[nɪt]	тоқу
lamb	[læm]	қозы, қошақан
look like	[lʊk laɪk]	ұқсау (біреуге, бір нәрсеге)
personality	[.pə:sə'nælɪtɪ]	мінез
sow	[səʊ]	іс тігу
sheep	[ʃi:p]	қой (үй жануары)
tidy	['taɪdɪ]	жинақы, ұқыпты
warm-hearted	['wɔ:m 'hɑ:tɪd]	жылы жүректі

Ex 6. Questions and answers:

1. What is your name?
2. When and where were you born?
3. Are you a student?
4. What is your address?
5. What's your phone number?
6. What do you look like?
7. What sort of music do you like?
8. Do you like rock music?
9. Do you play any instrument?
10. What sort of food do you like?
11. What sort of books do you like?
12. What do you do at Weekends?
13. What does your mother do?

My working day

Ex 7. Read the text aloud.

On Weekdays the alarm clock wakes me at 6³⁰ and my

working day begins. I'm not an early riser, that is why sometimes it's very difficult for me to get out of bed especially in winter. I switch on my tape recorder and do my morning exercises, take a warm shower, clean my teeth and shave. After that I go to my bedroom to get dressed. Usually my mother makes breakfast for me. While having breakfast, I listen to the latest news on the radio. I leave the house at 7³⁰ and go to the nearest underground station. Last year I tried to enter Moscow University, but unfortunately I failed my entrance examinations. So I thought I should work somewhere. It wasn't easy to find a job, but I managed to get a position of a secretary in a small business company. They agreed to accept me because I had studied typewriting, computing and business organization at school. And besides I passed my English school leaving exam with an excellent mark. It takes me an hour and a half to get to work. But I don't want to waste my time on the train. I've got a small cassette player and I listen to different texts and dialogues. Sometimes I read a book and retell it silently. If I come across an interesting expression I try to memorize it. I also write some English words on flashcards and learn them. I usually arrive at work at ten minutes to nine though my working day begins at 9 sharp. There are always some fax messages to translate from English into Russian and Kazakh. Sometimes my boss wants me to write a letter to our business partners abroad. There are also a lot of phone calls which I have to answer. During the working day, we also take several short coffee breaks. But sometimes we have no time for them. I come home at about 7 o'clock in the evening. My parents are usually at home, waiting for me. We have dinner together. There we sit in the living room, drink tea, watch TV or just talk.

Occasionally I have to stay at work till 6 or even 7 o'clock in the evening. When we have a lot of things to do we go to work on Saturdays. So by the end of the week I get very tired. All I can do on Sundays is sleep till eleven o'clock, watch television, listen to music and sometimes read in English and still I always look forward to my next working day because I like my job. I think I get a lot of useful experience.

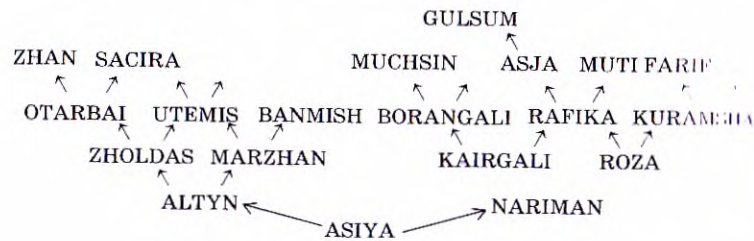
Ex. 8. Vocabulary Notes.

to be an early riser	[tə bi · ən 'z:li 'raizə]	ерте тұратын адам болу
especially	[i 'speʃəli]	ерекше
to do morning exercises	[tə du: mɔ:nɪz 'eksəsaiziz]	таңертеңгі жаттығу жасау
to get dressed	[tə get drest]	киіну (киініп алу)
unfortunately	[ʌn 'fɔ:tʃnɪtli]	өкінішке орай
to fail	['feil]	емтихан тапсыра алмай (құлап қалу)
entrance	['entrəns]	оқуға түсу арналған емтихан
a position of a secretary	['sekretəri]	хатшының қызметі
business organization	['biznis ɔ:ɡənai 'zeiʃn]	іс жүргізу ұйымдастырушы
to waste time	['weist 'taim]	уақыт жоғалту
to come across	[tə kʌm ə 'kros]	біреуді (бір нәрсені) кездестіру
to memorize	['meməraiz]	есте сақтау, жаттау
a flashcard	['flæʃ'ka:d]	карточка
a partner	['pa:tənə]	партер, серіктес
abroad	[ə'brɔ:d]	шетел, шет мемлекет
to answer a phone call	[tu 'a:nsə ə foun kɔ:l]	телефонға жауап беру
a break	[breik]	үзіліс
Occasionally	[ə'keiʒnəli]	кей уақытта, кейде
Experience	[iks'piəriəns]	тәжірибе

Ex. 9. Make up questions to the text.

Ex. 10. Read and remember your Family Tree. Genealogy is the study of families. Through genealogy,

you can discover a lot about your roots. You can learn who your ancestors were, when and where they were born, who they married, how many children they had, and how you are related to other people in your family by drawing a diagram called a family tree. It is called a family tree because the farther back in time you trace your ancestors, the more «branches» your family tree will contain. A family tree can be simple or complex. A complex family tree shows the dates and places where family members were born, married and died. The following figure is one of the simplest family trees.

THE COUNTRY WHERE I WAS BORN:
BON IS KAZAKHISTAN

Ex. 11. After looking at the family tree, see if you can answer the questions:

1. Altin Zholdasova is Asja's ...
2. Roza Kuramshina is Asja's ...
3. Borangali Muchsin is Asja's ...

Ex. 12. Listen and read then say who is who in your family.

The family

Your father and your mother are your parents. You are their son or daughter. Your mother's father and your father's father are your grandfathers. Your mother's

mother and your father's mother are your grandmothers. Your grandmother's or grandfather's mother is your great grandmother. Your grandfather's or grandmother's father is your great grandfather. Your mother's or your father's sister is your aunt. Your father's or your mother's brother is your uncle. Your aunt's or your uncle's children are your cousins. The child of a brother or a sister is a niece or a nephew. Girls are nieces, boys are nephews.

Ex. 13. Read and discuss.

Hobbies

Hobbies differ like tastes. If you have chosen a hobby according to your character and taste you are lucky, because your life becomes more interesting. Hobbies are divided into 4 large classes: doing things, making things, collecting things and learning things. The most popular of all hobby groups is doing things. It includes a wide variety of activities, everything from gardening to travelling and from chess to volleyball. Gardening is one of the oldest of man's hobbies. It is a well-known fact that the English are very fond of gardening and growing flowers, especially roses. Both grown-ups and children are fond of playing different computer games. This is a relatively new hobby but it is becoming more and more popular. Making things includes drawing, painting, making sculpture, designing costumes, handicrafts. Some people write music or play musical instruments.

President Bill Clinton, for example, plays the saxophone. Nursultan Abishuly Nazarbaev plays Kazakh instrument dombra and table-tennis. Almost everyone collects something at some period of his life: stamps, coins, books, discs, watches. Some collections become so large and so valuable that they are housed in museums and galleries. Wealthy people often collect paintings, rare books and other objects of art. Often such private collections are given to museums, libraries and public galleries, so that the others

might take pleasure from seeing them. No matter what kind of hobby a person has, he always has the opportunity of learning something interesting and useful from it. By reading about the things he is interested in, he is adding to what he knows. Learning things can be the most exciting aspect of a hobby.

Ex. 14. Questions to answer:

1. What is a hobby?
2. Does your life become more interesting if you have a hobby?
3. What kinds of hobbies do you know?
4. What is the most popular hobby among Englishmen?
5. What's your hobby?
6. Will your hobby help you in your future life?
7. Are you fond of playing computer games?
8. What is one of the numerous hobbies in our country?
9. You like photos of modern singers don't you?
10. Do you show photos of modern singers to your friends?

What's your Hobby? Read the dialogue and act it.

Ex. 15. Look, listen, repeat and answer.

My hobby is painting. What is your hobby?

1. music
2. drawing
3. painting
4. collecting computer games
5. reading
6. collecting stamps
7. collecting coins
8. photography

Ex 16. A game. What is your name? Choose a name for your hobby.
other Good luck. Start the game

Name	Surname	Address	Phone number	Hobby	Favourite sport	Where from?	How old?
Umar	Zholdasov		50-14-13	drawing	kazaksha kures	Ural	12
Tilek	Mendibaev		51-77-14	music	togys kumalak	Zaisan	14
Aruna	Baurzheva		27-12-54	painting	asik	Ural	14
Gauhar	Sahipova		51-06-31	collecting coins	judo	Aksai	16
Ruslan	Kurnana		23-36-58	photography	football	Aktobe	11
Nuraslan	Otrarbeck		27-14-53	sport	judo	Astana	13
Kamila	Undus		27-03-41	music	box	Karagandy	14
Arman	Baurzava		51-17-16	music	tennis	Akzhaik	15

Ex.17. Introduce yourself.

First name ...

Surname ...

Age ...

Address ...

Telephone number ...

Hobbies ...

Favourite sports ...

Possessive Case of Nouns:
Зат есімнің тәуелді жалғауы

Ереже: Ағылшын тілінде зат есімнің екі септік жалғауы бар. Көптік жалғау (Common Case) және тәуелді жалғау (The Possessive Case).

Көптік жалғау сөзге көптік мағына береді: балалар, үйлер, кітаптар.

Көптік жалғау – негізінен зат есімге жалғанатын жалғау, бірақ ол басқа сөз таптарына да жалғана береді: адамдар, жақсылар, мысықтар. Көптік жалғау – жалғаулардың ішінде сөзге бірінші жалғанатын қосымша: қаламдары, дәптерлерді, қалаларға, т.б. көптік жалғау барлық зат есімде бола береді. Бұл септіктің зат есімнің өзіне тән жалғауы болмайды. Бұл формадағы зат есім сөздікте беріледі. Ағылшын тілінде көптік жалғау қазақ тіліндегі септеулік шылаулар арқылы берілуі мүмкін. Ағылшын тіліндегі (предлог) шылаулар the, of, to, by, about қазақ тіліндегі септеулік шылауларға жатады.

Салыстыру:

<u>Ағылшын тілінде</u>	<u>Қазақ тілінде</u>
the boy	бала (атау септік)
(of) the boy	баланың (ілік септік)
(to) the boy	балаға (барыс септік)
the boy	баланы (табыс септік)
(on, by) the boy	балادا (жатыс септік)
(from) the boy	баладан (шығыс септік)
(by, with) the boy	баламен (көмектес септік)

Тәуелді жалғау бір заттың біреуге немесе бір нәрсеге тәуелді, меншікті екендігін көрсету үшін қолданылады. Ағылшын тілінде тәуелді жалғау зат есімнің жанды түрінде қолданылады. Егер бір зат (нәрсе) біреуге жеке тәуелді болса, онда зат есімнен кейін тәуелді жалғау s, арқылы жасалынады, бірақ ол белгі ` ағылшын тілінде «апостроф» деп аталады.

Жай септеу	Тәуелді септеу
<i>The boy (бала)</i>	<i>The boy's table (баланың үстелі)</i>

Тәуелді септіктің жалғауы қатаң дауыссыз дыбыстардан кейін [s], ұяң дауыссыз және дауысты дыбыстардан кейін [iz] s, ss, sh, ch, tch, x cat's [kæts], man's [mænz], boy's [boiz], actress's ['æktɹisiz], fox's ['fɔksiz] болып табылады. Ағылшын тілінде зат есімнің көпше түріндегі жалғауы болмайды. Тәуелдік септікке `s, жалғауы арқылы жасалынады және апостроф белгісімен бөлініп тұрады.

the children (балалар) the children's books (балалардың кітабы)

Егер бір зат (нәрсе) түрі, түсі, сапасын анықтағысы келсе, зат есімнің алдында (көптік септікте) -of септік шылауы тұрады.

the voice of the girl (қыздың дауысы)

the door of the room (бөлменің есігі)

Жансыз зат есім тәуелдік септікте мүмкіндігінше қолданылмайды.

the hands of the clock (сағаттың тілі)

Жанды зат есімдер негізінен тәуелдік септікте кейде жай септікте де (көптік) септеулік шылаулар арқылы жасалынады.

the boy's hands (баланың қолы)

the hands of the boy (баланың қолы)

Есте сақтау: зат есімдер тәуелдік септікте көбіне анықтаушы болып келеді. Кейде зат есім тәуелдік қызмет атқарады.

This is my room and Omar's.

(This is my room and Omarr's room too.)

Бұл менің де Омардың да бөлмесі.

Possessive case of nouns.

The room of my sister – my sister's [z] room

The son of my friend – my friend's [z] son

The answer of the student – the student's [s] answer

The works of writer – writer's [z] work

The books of the student – the student's [s] books

The flat of my uncles – my uncle's [z] flat

e.g. The grandmother's nephew is pretty.

The student's book is clean.

My cousin's flat is small.

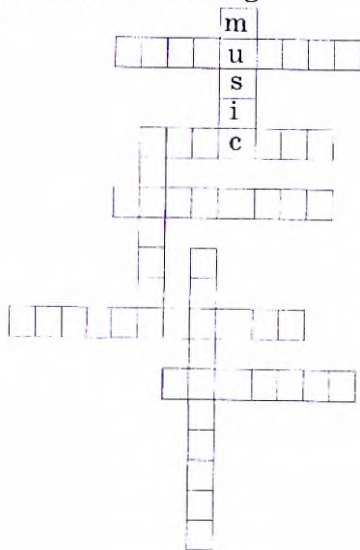
Ex. 18. Choose between s' or 's and translate them.

Анасының көйлегі, ағаларының машинасы, иттің үйшігі, Еркежанның компьютері, анасының ұлы, әкесінің әкесі, жазушының шығармалары, сиырдың бұзауы, құстың балапаны, қояндардың сәбізі, мысықтардың ыдысы, Әйгерімнің сағаты, Жандостың шалбары.

Ex. 19. Complete the chainword. *Hobbies.*

Across: reading, dancing, photography, computing, painting.

Down: drawing, music, travelling.

IV. Writing.

Ex. 20. Change the given groups of words as in the model.

Model: The room of my sister – my sister's room.

The friends of my sisters – my sisters' friends.

1. The brother of my mother.
2. The friend of my sister.
3. The husband of his daughter.
4. The house of my parents.
5. The table of my father.
6. The work of my mother.
7. The notebook of this student.
8. The books of these students.
9. The sister of my friend.
10. The friend of our cousin.
11. The photo of my grandfather.
12. The room of Pete.
13. The son of her brother.
14. The daughter of Ann.
15. The sister of my mother.

Ex. 21. Fill in suitable words:

1. His aunt's son is his ...
2. Your father's father is your ...
3. My sister's son is my ...
4. My sister's daughter is my ...
5. My mother's brother is my ...
6. Your mother's sister is your ...
7. Your uncle's daughter is your ...
8. Your mother's mother is your ...
9. Your brother's wife is your ...
10. Your sister's husband is your ...

Ex 22. Questions:

1. Please write your whole name in your native language.
2. In your country, how many names do people usually have? Which is your given name? What does your family tree look like? What are the customs of giving names in your country?

3. In the United States sometimes boys are named after their fathers and grandfathers. If a son is named after his father, he writes Jr (junior) after his name. If a grandson is then named after both his father and grandfather, he writes III (the third) after his name. Do you have the same custom in your native country?

Test yourself.

Ex 23. You may want to draw your own family tree. Ask your parents for information about your ancestors. Use a form like the one below to collect information on each of your relatives.

Name of person _____
Born: when and where _____
Parents' names: _____
Married: who, when, and where _____
Children, born when and where _____
Died: when and where _____

Ex. 24. If your parents don't know the information, ask your grandparents, aunts or uncles. Get as much information as possible about each of your relatives. Then draw your family tree, using the information you have gathered. If you make a neat drawing, it will make a nice present for your family.

Ex. 25. Pen Pals across the world. Fill in the blanks write about yourself. Send this sheet or a letter to a pen pal.

1. Hi, my name is _____
2. I am in the _____ grade and I am _____ years old
3. My favourite subjects in school are _____
4. I have _____ brothers and _____ sisters
5. Do you have any pets? I have _____
6. My hobbies are _____
7. Would you like to be my pen pal? My address is: _____
8. When you write to me, I would like to know these things about you _____

Ex. 26. Replace the of phrases by the noun in the Possessive Case:

1. The wife of Doctor Imashev.
2. The elder sister of Ainur.
3. The friend of my brother-in-law.
4. The best suit of my husband.
5. The novels of Dickens.
6. The hat of my sister-in-law.
7. The answer of the students.
8. The tools of the workers.
9. The dress of the girl.
10. The dresses of the girls.

Ex. 27. Replace the «of - phrases» by the noun in the Possessive Case:

1. The face of the woman is attractive.
2. The faces of these women are attractive.
3. The coat of my father-in-law is grey.
4. The coats of the passers-by are wet.
5. The voice of the man is too loud.
6. The voices of the men sound harsh.
7. The toys of the child are on the floor.
8. The toys of the children are on the floor.

Ex. 28. Write a letter to an American friend about yourself your family, your town or city, about your apartment (flat).

Ex. 29. You meet a boy/girl from another country

- a) Say that you are pleased to meet him/her.
- b) Introduce your brother to him/her.
- c) Use the Possessive Case in the following.
  1. The father of James.
  2. The books of his grandchildren.
  3. The name of her sister-in-law.
  4. The surname of Helen and Peter.
  5. The parents of John.
  6. The brother of this boy.

7. The children of these women.
8. The toys of the twins.
9. The music of Eskindir Hasangaliev and Shamshat Kaldajakov.
10. The profession of these men.
11. The birthday of my stepfather.
12. She is standing with his aunt.

Writing.

Ex. 30. Write a letter to your friend in America about your favourite hobbies or sports. Compare them to hobbies and sports in America.

Ex 31. Describing appearance.

Imagine Saule's, Caddie's appearance. Describe them. In pairs, describe each other's appearance. Let the others guess the person, who is described.

Give a short description of your friend according to the following model.

She is rather short but so slim and graceful, that she seems taller than she is. She has shapely legs and arms and her hands are beautiful. Her hair, slightly red, is curly. Her face is oval, her eyes are brown, but when she is angry they seem black. Her complexion is fresh, her lips are full and red. She is lovely.

LESSON TWELVE

Text: «Kazakh Writers»

Grammar: The Past Indefinite Tense

Ex.1. Revision:

Answer these questions to find out what reading habits you and your classmates have got

1. How much time do you spend on reading?
2. What kind of reading do you prefer: do you like reading books? Newspapers? Magazines? What kind of books, newspapers and magazines?
3. When and where do you usually read?
4. Do you read only for your Kazakh Literature classes or do you do any extra reading?
5. Have you got any favorite books, favorite authors?
6. Do you collect books? How many books have you got at home? Are they mostly your books or your parents' books? Where do you keep them?
7. What does reading mean for you? Is it an important part of your life? In what way can reading be useful for people?

Text «Kazakh Writers»

Mukhtar Auezov (1897-1961) is a distinguished Kazakh writer, playwright and statesman was born in Semey region of Kazakhstan. Auezov's grandfather was a friend of the outstanding Kazakh poet and educator Abai Kunanbaev. He taught the future writer to read from verses of Abai's manuscript. Mukhtar Auezov graduated from Teacher's Seminary in Semipalatinsk and in 1929 from Leningrad University. His writing career began with the play

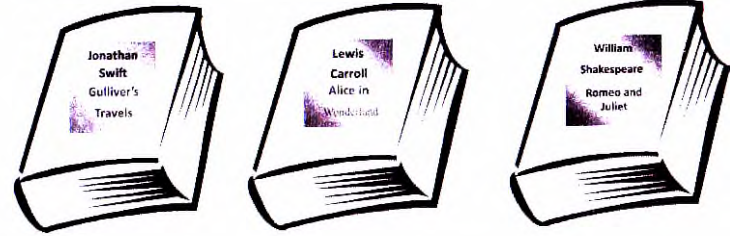
«Enlik – Kebek» (1917), based on the folk legend of tragic love. In the course of his life he wrote over 20 plays and many short stories and novels. His best work, by right, is considered to be the epic novel «Abai», which gives a mastery panorama of Kazakh life in the second half of the XIX century. The novel had an enormous influence on Kazakh literature and had been translated into many languages. A famous story «Kokserek» (Ferocious) was published in 1929. It reminds the readers of Jack London's story «The Call of the Wild» and «White Fang». In his story Auezov portrays a wolf as the wild beast which, although being raised by men, remains true to his own nature and opposed to the world of humans. The story focuses on the relations between nature and men. It leaves room to reflection: causing good or cruel things to nature never passes without leaving a trace. Muchtar Auezov's name is the brightest among the most remarkable names of his contemporaries. He was a prominent translator. He translated the works of Tolstol, Chekhov, Shakespeare, London and other masterpieces that greatly enriched Kazakh literature. For his creative activity this prominent Kazakh poet, educator and philosopher was awarded State and Lenin Prizes. Muchtar Auezov will always be associated with Kazakh literature.

Ex.2. Vocabulary Notes:

1. distinguished
2. statesman
3. manuscript verses
4. his writing career
5. by right is considered to be
6. a mastery panorama
7. an enormous influence (on)
8. focuses on the relations (between)
9. without leaving a trace

Ex. 3. Retell the text.

Ex.4. Speaking. A) These are extracts from very famous books. Match them with the covers of the books. Say if you've read them.

1) He went to the tomb of the Capulets where Juliet lay and found Paris there. Romeo fought with him and killed the young man. Then he looked at Juliet for a long time kissed her on the lips and drank his poison. He fell down at Juliet's feet. At this moment Juliet woke up and saw Romeo. But the young man was dead Juliet took a dagger that was on the floor and killed herself.

2) When Gulliver came back to the place where he thought that the boat was, he saw that all the sailors were in the boat on the way to the ship. Gulliver wanted to call them, but suddenly he saw a very big man, a giant, who went after the boat and wanted to bring it back to the shore. But there were many large stones in the water and the giant could not walk quickly. He didn't reach the boat and soon came back to the shore. Gulliver saw some more giants and soon understood that he was in the country of the giants.

3) She ate a small piece of the cake and put her hand on her head. Alice wanted to see which way she grew. Very soon the girl understood that she was still the same size. When boys or girls eat a cake, they do not usually grow at once and Alice knew it very well. But she was in Wonderland and expected that something wonderful must take place. And it did.

B) Was it easy to guess the Titles of the extracts? Why/ Why not? Can you continue one of the extracts? Which book do you like the best?

Past Indefinite (Жедел өткен шақ)

1) Баяғыда өтіп кеткен істі білдіреді. Қазіргі шақта байланысты емес немесе қатысы жоқ оқиғаны білдіреді (Уақыты белгісіз немесе дәл емес)

Ex: They **met** in Paris.

2) Өткен шақтағы бір-бірімен байланысты оқиғаны сипаттаған кезде қолданылады.

Ex: Arman **had** a horrible day yesterday.

First he **broke** his favourite cup, then he **missed** his bus as a result he **came** late to his office.

3) Өткен шақтағы әрдайым қайталанып отыратын қимылды білдіреді.

Ex: When I **lived** in the country I **swam** every morning.

4) Өткен шақта белгілі бір уақыттың мезгілінде болған істің қимылын білдіреді. Бұндай жағдайда «for» немесе «during» деген жұрнақтар қолданылады.

Ex: The old lady **sat** on a bench for half an hour and then went away.

Ex.5. Make up sentences with the help of this table.

When	did	I, we	do	home work?
Where		you	buy	the tape-recorder?
Why		they	leave	so early?
What		he, she	prefer	to meat?

Ex.6. Writing. Use the Present Indefinite or Past Indefinite where necessary:

1. Last Sunday was mother's birthday and we ... to eat out (to decide). 2. Dad ... us to the new restaurant that his friend had recommended him (to take). 3. They usually ... dinner at 1 o'clock (to have). 4. Every summer they ... to the seaside (to go). 5. All children ... ice cream (to like). 6. Soup is traditionally ... at the beginning of a meal (to eat). 7. I always ... lunch at school (to have). 8. The dinner they ... us yesterday was very good (to give). 9. Lunch ... of two sandwiches and cup of coffee that evening (to consist).

10. We ... six days a week (to study).

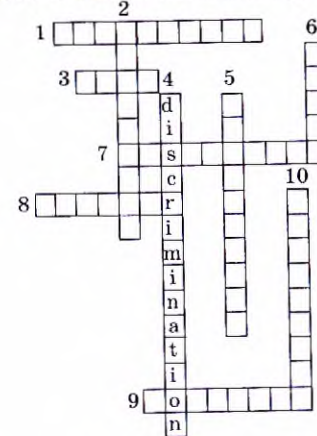
Ex.7. Make up sentences as in the example, use the names and ideas below.

Example: It took Samal two hours to do her homework.

1. Samat/to draw the picture
2. Abai/to swim 200 metres
3. Saule/to cook dinner
4. Alice/to do shopping
5. Arman/to do the translation
6. Aru/to study English

Crossword.

1. Use the clues to fill in the missing words.

1. A special day for Mom
2. The most scary day of the year
3. Americans celebrate independence Day during this month.
4. Martin Luther King, Gr. Fought against racial _____
5. He visits us on Christmas Eve.
6. Americans wear this color on St. Patrick's Day
7. The first President of the USA (last name)
8. The celebration of this holiday begins on December, 31
9. He discovered America (last name)
10. «Kokserek» means _____

LESSON THIRTEEN

Text: William Shakespeare.

Grammar: The Past Perfect Tense

Revision tasks: Outstanding Writers and Poets

Ex.1. Give brief information about these writers:

- when they worked
- what books they wrote
- what kind of writers they were

William Shakespeare	A.A. Milne	S. Marshak
Agatha Christie	A.S. Pushkin	W.S. Maughan
Charles Dickens	A. Kunanbaev	S.S. Mukanov

Ex.2. What can you say about the following books:

Gulliver's Travels	Botagoz
Romeo and Juliet	Tom Sowyer and his adventures
Alice in Wonderland	Jer-Targyn

Ex.3. Name, at least, three books that you've read.

Ex.4. Interview you neighbours to find out:

- How many students read books regularly;
- How many of them read from time to time;
- What authors they like;
- If they visit your college library.

William Shakespeare

William Shakespeare (1564-1616) was an English playwright and poet. Shakespeare has also been the world's most popular author. He was born in 1564 in the town of Stratford-upon-Avon. In his childhood he attended the Stratford Grammar School, where he could have acquired considerable knowledge of Latin. He had married to Anne Hathaway in 1582. A daughter was born to them in 1583 and twins: a boy and a girl in 1582. The first mentioning of Shakespeare as dramatist was by the writer Francis Meres in 1598. Meres drew up a list of Shakespeare's plays and also mentioned of his sonnets. The sonnets appeared in a separate edition only in 1609. Sixteen plays in collection were printed for the first time. Shakespeare wrote at least 37 plays, which have traditionally been divided into comedies, historical ones and tragedies. These plays contain vivid characters of all types and from many walks of life. Kings, pickpockets, drunkards, generals, hired killers, shepherds and philosophers all mingle in Shakespeare's works. Shakespeare's masterpieces include the comedies «Much Ado About Nothing and Twelfth Night»; the history «Henry V», and the tragedies «Antony and Cleopatra», «Hamlet», «Julius Caesar», «King Lear», «Macbeth», «Othello» and «Romeo and Juliet». Shakespeare's plays appeal to readers as well as to theatergoers. His plays – and his poems – have been printed and translated infinitely many times. Each year, hundreds of books and articles appear on Shakespearean subjects. Thousands of scholars from all over the world gather on dozens of meeting annually to discuss topics related to Shakespeare. Special library collections focus upon Shakespeare. Numerous motion pictures have been made upon his plays. Composers have written operas, musical comedies, and instrumental works based upon his stories and characters. The world has admired and respected many great writers. But only Shakespeare has generated such varied and continuing interest and such constant affection. Today, there are theatres in England, the United States, and Canada dedicated to staging some of Shakespeare's works yearly.

Ex.5. Vocabulary notes.

1. sonnets
2. vivid characters
3. pickpocket
4. shepherd
5. focus (upon)
6. countless
7. appeal
8. based
9. constant affection
10. dedicated
11. staging
12. varied
13. generated
14. composers

Ex.6. Learn the following words and use them in your sentences.

Ex.7. Sonnet 138 by W. Shakespeare.

When my love swears that she is made of truth,
I do believe her, though I know she lies,
That she might think me some untutored youth
Unlearned in the world's false subtleties
Thus vainly thinking that she thinks me young
Although she knows my days are past the best,
Simply I credit her false speaking tongue:
On both sides thus is simple truth suppressed
But wherefore says she not she is unjust?
And wherefore say not I that I am old?
O, love's best habit is in seeming trust,
And age in love loves not to have years told.
Therefore I lie with her and she with me
And in our faults by lies we flattered be.

Word to be used:

swear – иілу, ант беру
untutored – оқымаған, тәрбиеленбеген
suppress – басып отыру, рұқсат етпеу
subtleties - айла

Past Perfect (бұрынғы өткен шақ)

Past Perfect «had» көмекші етістігі мен негізгі етістіктің үшінші формасы арқылы жасалынады. (Егер дұрыс етістік қимыл білдірген жағдайда, негізгі етістікке – ед жұрнағы жалғанады).

Сұраулы сөйлемде «had» көмекші етістігі бастауыштың алдына қойылады. Болымсыз сөйлемде «not» деген болымсыз жұрнақ қолданылады:

Affirmative	Interrogative	Negative
<i>I had asked</i>	<i>Had I asked?</i>	<i>I had not asked</i>
<i>He had asked</i>	<i>Had he asked?</i>	<i>He had not asked</i>

1) Past Perfect белгілі бір уақытқа дейін өтіп кеткен істің қимылын білдіреді.

He had read the book by 5 o'clock/or by the time: when I came.

2) Past Perfect бір қимыл екінші қимылдан бұрын орындалған кезде қолданылады.

Мыс.: *He had read the book and was watching TV when I came.*

Ex.8. Grammar tasks:

a) Put in the correct form of the verb: When Natalie came home on her birthday, she saw that her mom (light the candles), her friends (set the table), her sister (put on her new dress), and her dad (buy some flowers).

b) Answer these questions. Before you entered college:

1) Had you studied English?	4) Had you heard any pop records in English?
2) Had you learned any English words?	5) Had you met any Englishmen?
3) Had you seen any TV programmes in English.	6) Had you studied any other language?

Ex.9. Speaking. Discussing the topic.

1. People often speak about the books they are reading or have read. Here are the most popular types of books:

a novel	a science fiction book	an adventure story
a historical novel	a biography	a folktale
a war novel	an autobiography	a (short) story
an adventure novel	a classic	a humorous story
a romance	a detective story	a horror story
a fairy tale	a love story	a travel story

2. Speaking about people who wrote books you may need these words and word combinations.

an author	a novelist	a book is by
a short story writer	a poet / a poetess	Chekhov
a writer	a humorist	a book / play is after
a dramatist	a children's writer	Chekhov

3. You can characterize an author as:

good	well-known	ancient
interesting	talented	modern
great	medieval	classical
famous	eighteenth-century	

4. A novel or a story has a plot (what happens in the book) and characters (main characters and secondary characters). Good characters can be also called heroes. Speaking about books we often want to characterize them. This is how you can do it.

Good books can be:		Bad books can be:
interesting	funny	boring
enjoyable	witty	badly-written
entertaining	exciting	slow-moving
original	fascinating	unoriginal
amusing	fast-moving	heavy-going
powerful	well-written	depressing
true-to-life	easy to read	

5. If you want to speak about a book as an edition you may need these:

hardcover	a book with an interesting design and coloured illustrations
paperback	a colourful book
cheap (expensive) edition	a collection of plays (stories / poems)
rare edition	a book in the original
abridged (adapted) edition	a book in translation
unabridged (not adapted) edition	a book in one (two) volumes

Ex.10. Writing. Choose the best or the possible tense to complete the sentences:

- When (do / will) our class start tomorrow?
- The train from Liverpool (arrives / will arrive) at 7.30.
- I don't think the train (arrives / will arrive) on time. There's a heavy snowfall in Glasgow area.
- We (go / are going) to St. Petersburg some time soon.
- What time (does / will) the bus arrive in Cardiff?

Ex.11. Write 5-8 sentences about your favourite book using the words combinations from 1, 2, 3, 4, 5.

Ex.12. Give a summary of your favourite author's biography.

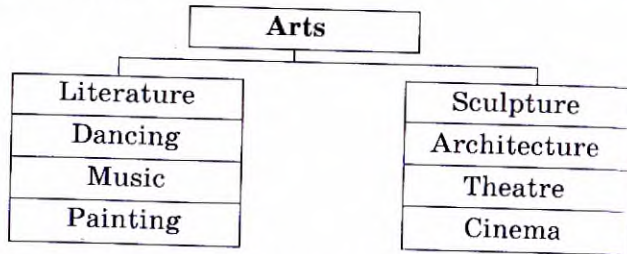
LESSON FOURTEEN

Text: *The Globe Theatre*

Grammar: *Sequence of Tenses*

Revision. Cinema and Theatre

Ex.1. Here is a list of arts. Look at it and say which of them you prefer and which of them you understand better than the other.

Ex. 2. Answer these questions about arts:

1. What role do arts play in people's lives? In your life?
2. Where do you go if you want to enjoy arts? Do you like to go to these places alone? Whom do you prefer to go with?
3. What arts are the most popular nowadays?

Ex.3. Make sure that you can name these people's jobs correctly and match the names of arts with the names of people's activities:

1. Someone who writes music or plays a musical instrument is ...	1. an architect
2. Someone who acts in plays or films is ...	2. a singer

8. Someone who draws pictures is ...	3. a poet
4. Someone who writes plays is ...	4. an actor or an actress
6. Someone who plans buildings is ...	5. a composer
0. Someone who dances in ballet is ...	6. an artist
7. Someone who writes poems is ...	7. a playwright
8. Someone who sings is ...	8. a ballet-dancer

Ex.4. Match the names of these people with the arts in which they worked:

1) Maya Plisetskaya	5) Luciano Pavarotti
2) Pablo Picasso	6) Rembrandt
3) Sergei Rakhmaninov	7) Beethoven
4) Vasily Bazhenov	

«The Globe Theatre»

When the Theatre was pulled down in 1583, the actors including Shakespeare helped the architect to design the new playhouse which was called «The Globe». It was built in Maiden Lane near Thames which has become the theatrical district of London since that time. The name of playhouse «Globe» was not accidental. It was many-cornered building, circular in form inside and without a roof as performances could only be held at day light. It had three balconies around the walls with a small thatched roof over the gallery, with the stage protruding some 30 feet (10 metres). In front of the entrance was a signboard with Hercules [ˈhɜːkjʊliːz] bearing the globe upon his shoulders. Performance could only be held if the weather permitted. Flags were hoisted to show that the play would be held and the flags were pulled down if the performance was cancelled. The plays were held as a rule in the afternoon. Wealthy people would send their servants two or three hours before the play began to occupy good seats for them. Women seldom went to see a play but

when they did, they wore a mask or came in man's clothing. The playhouse was opened 5 days a week.

There were no curtains to open or close the play. There was no scenery, a placard with the word «Verona» for example was enough for the audience to understand where the action was taking place. The Globe Playhouse is a part of the history of the English Theatre.

Ex.5. Vocabulary notes. Words and Word combinations

- 1) was pulled down
  - 2) playhouse
  - 3) Globe
  - 4) accidental
  - 5) a many cornered building
  - 6) without a roof
  - 7) thatched roof
  - 8) protruding some 30 feet (10 metres)
  - 9) a signboard
  - 10) Hercules (римдік мифі)
  - 11) if the weather permitted
  - 12) were hoisted
  - 13) was cancelled
  - 14) to wear a mask
- Pronounce and learn them.

Ex. 6. Use the words and combinations from the text in your own sentences.

Ex. 7. Speaking. Speak on a topic «The Globe Theatre».

Ex. 8. Say how you understand this proverb and comment on it: «Much work and no play makes Jack a dull boy».

Ex.9. Describe one of your visits to the theatre or an opera house.

Ex.10. Speak on one of the following topics:

1. Cinema in Kazakhstan.
2. Kazakh Theatres.

3. My favourite plays.
4. My favourite playwright.

Sequence of Tenses (Шақтардың үндесуі)

Бағыныңқы сөйлемнің етістігінің сөйлемнің етістігіне тікелей байланысын шақтардың қиылысуы деп атайды.

1) Егер бағыныңқы сөйлемнің етістігі басыңқы сөйлемнің етістігімен бір кезде өткен қимылды білдіретін болса, онда бағыныңқы сөйлемнің етістігі Past Indefinite немесе Past Continuous шағында тұрады.

1) *He said that they were watching TV.*

2) *I didn't know you painted* (Сіздің сурет салатыныңызды мен білмедім).

2) Егер бағыныңқы сөйлемнің етістігі басыңқы сөйлемнің етістігінен бұрын болған қимылды білдіретін болса, онда бағыныңқы сөйлемнің етістігі Past Perfect немесе Past Perfect Continuous шағында тұрады.

1) *He was told that they had left* (Оған олардың кетіп қалғандарын айтты).

2) *We knew that they had been working in the garden since early morning* (Біз олардың бақшада таңертеңнен бері жұмыс істегенін білдік).

3) Егер бағыныңқы сөйлемнің етістігі басыңқы сөйлемнің етістігінен кейін өтетін қимылды білдіретін болса, ол өткен шақтың көз қарасымен қарастырылған келер шақтың қимылы болып есептеліп, бұл жағдайда Future-in-the-Past қолданылады.

1) *They knew that I should wait for them* (Менің күтетінімді олар білген).

Ex.11. Translate into English. Pay attention to the Sequence of tenses.

1. Ол сабақ оқыған кезде әрдайым радионы сондіретінін айтты.

2. Деканға жолықпайынша біздің бұл сұрақты шешпей алмайтынымызды ол айтқан.

3. Ол келгеннен кейін жаңа Америка әдебиеті жөнінде болатын пікір таласқа қатынасатынына біз сенеміз.

4. Жазған шығармасына «екі» алғаннан кейін менің әпкем өзін көңілсіз сезінді.

5. Біз келесі күні кететін болғандықтан, уақытымыз өте аз болды.

LESSON FIFTEEN

Text: «Sport in Kazakhstan»

Grammar: Modal Verb «Can»

Sport in our Life

Revision.

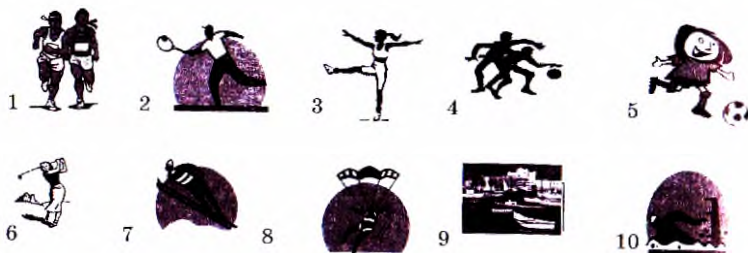
Ex.1. Answer to these questions:

1. What role does sport play in your life? Are you good at any sports and games? Have you ever taken part in sports competitions? Did you win?
2. Why do many people go in for sport?
3. In what way does sport help you to keep fit?
4. What are the most popular sports in Kazakhstan?
5. What sports and games do you prefer? Why? Do you practice them or watch them on TV?
6. Many people call themselves football fans or hockey fans. Can you call yourself a fan?
7. How many summer and winter sports and games can you name? And how many indoor and outdoor sports and games?

Ex.2. Guess what sports and games are described here:

1. the sports of fighting with fists;
2. the sport of riding in a small boat with sails;
3. the sport of one who swims;
4. the sport of playing a type of football with an oval ball;
5. a game for two people who use rackets, a small soft ball and a low net;
6. the sport of riding on a horseback;
7. a game played by two teams of 6 players each that is played on in ice field.

Ex.3. Match the pictures with the names of sports and games:

a) swimming	c) running	e) yachting	j) ski jumping	i) gymnastics
b) golf	d) football	f) basketball	h) tennis	g) parachute

Ex.4. Reading. Read the text

«Sport in Kazakhstan»

Many sports are popular in Kazakhstan. They are: soccer, tennis, basketball, volleyball, boxing, track and field, swimming, judo and karate, kung fu.

All this sports have their strong supporters. In our country much attention is paid to organizing sports: there are many stadiums and public sports facilities in Kazakhstan.

Numerous national and international matches and competitions are regularly held in Kazakhstan. They attract large numbers of fans.

Kazakhstan was represented by 65 sportsmen and women during the Last Olympic games. The names of Kazakh sportsmen and women are inscribed in the roll of the World record-holder. The establishment of professional boxing in the republic owes most to Seric Konakbaev, winner of the World Cup, many times World Champion and an Olympic Silver Medalist. The World Wrestling Champion Daulet

Turlychanov, the World Champion in tae kwon do Mustafa Ozturk have also made an important contribution to the development of sport in Kazakhstan and in the coaching of young people. Every young man knows the name of young World Champion, the winner of the World Cup in sambo Ascar Shaikhiev from the West of Kazakhstan. Everyone in Kazakhstan can participate in sports activities. Kazakh men are fond of football. Football is popular all over the world and is played by millions of people of different countries. The most famous football teams in Kazakhstan are «Kairat», «Taraz».

Ex.5. New words to learn:

- 1) supporters
- 2) fans
- 3) soccer
- 4) sports facilities
- 5) wrestling
- 6) contribution
- 7) coaching
- 8) participate
- 9) activities
- 10) owes

Ex.6. Discussing the topic:

1) Let's talk about sport in English. We say «sport» when we mean this physical activity generally (for example «sport is good for keeping fit») and «a sport» («sports» when we mean a particular kind of sport (for example «Athletics is an ancient sport»).

The Kazakh word «спорттық» is usually sports in English; a sports car, a sports jacket, sports news; People who go in for sport are sportsmen and sportswomen or athletes: If you go in for sport you:

- train for a competition (match, game)
- compete in a championship
- take part in a tournament

- set / break records
- score points and goals
- win or lose (in) the competition
- win a prize / a cup
- draw the game

2) Other people who are important in sport are

- a coach
- an instructor
- a judge or a referee

3) Athletes compete either individually or in teams and crews (in sailing and rowing). We can speak about:

- a national team
- an Olympic team
- a school team etc.

4) Sports are practised indoors (indoor sports) and outdoors (outdoor sports). Here are some names of special places for practising sport or doing physical exercise:

· a gym	· a track (a racetrack)
· a court	· a swimming pool
· a ring	· a football field
· a stadium	· sports grounds
· an ice rink	· college sports grounds
· a fitness centre	

5) Some of the popular sports are:

· boxing	· weightlifting	· wrestling
· cycling	· athletics	· figure skating
· rowing	(track-and-field)	· races: a running
· swimming	· high / long jump	race
· gymnastics	· down hill / skiing	· a swimming race
· ice-skating	· cross-country skiing	· a horse race
	· aerobics	· a motor race

6) Some of the popular games are:

· golf	· ice hockey
· darts	· field hockey
· chess	· rugby (rugger)
· table-tennis (ping-pong)	· badminton
· tennis	· basketball
· draughts	· volleyball
· snooker	· football (soccer)

7) These sports and games are less common:

· archery	· surfing	· martial arts
· fencing	and windsurfing	· aikido
· climbing	· sailing / yachting	· karate
· mountaineering	· diving	· judo
· riding	· water polo	· tae kwon do
	· water skiing	
	· baseball	

Ex.7. Speaking. Describe one of these games:

1) tennis	5) ice hockey
2) rugby	6) darts
3) table tennis	7) field hockey
4) draughts	8) badminton

Ex.8. Say what we call it:

1) A game in which two teams of five players each try to score goals by throwing a large ball through a net fixed (фекиты) to a metal ring at each end of the court. The players bounce the ball while running, and pass it to each other.

2) A game in which two teams hit, toss (соры) a large ball with and in their hands, backwards and forwards over a high net. The ball is not allowed to bounce on the ground.

3) A game played between two teams of eleven players who kick (аякпен соры) a ball a field trying to score a goal.

4) A game of two players who each start with sixteen different playing pieces to move on a board. The aim is to move your pieces so that your opponent's king will be taken.

Modal Verb «Can». «Can» модальді етістігі

a)

I		write it in transcription
He (She)		read louder
We	can (cannot, can't)	write exercise
You		read poem
They		
	I	write it in transcription?
	He (She)	read louder?
Can	We	write exercise?
	You	read poem?
	They	

Модальді can етістігінің екі шағы болады: осы шақ және өткен шақ. Can модальді етістігі осы шақтың жеке және көпше түрінде can формасын сақтайды. Ал, жеке және көпше түрінде өткен шақта could формасына өзгереді. Бұл етістіктің болымды және болымсыз түрі болады.

Aisha can play.

Айша ойнай алады (қолынан келеді).

Aisha could play.

Айша ойнай алды (қолынан келді).

Сұраулы сөйлемге айналдырған кезде can және could формасы бастауыштың алдына қойылады. Болымсыз түрі can, could етістігінен кейін not арқылы жасалынады.

Can Aisha play?

Айша ойнай ала ма?

Could Aisha play?

Айша ойнай алды ма?

Aisha cannot play.

Айша ойнай алмайды.

Aisha could not play.

Айша ойнай алмады.

Ауыз-екі сөйлесу кезінде толық формасының орнына «cannot, could not» қысқаша түрі can't ['ka:nt], couldn't ['kudnt] қолданылады. Can модальді етістігі адамның бір нәрсені істей алатындығын немесе сөйлей алатындығын көрсету үшін қолданылады. Can, could етістігінен кейін Infinitive (Тұйық етістік) тұрады, «to» тұрмау керек.

Е.г. 1. *When Samat went to school, he could read and wrote* – Самат мектепке барғанда ол оқи да, жазу да білді.

2. *Could Samat read and write when he went to school?* – Самат мектепке барғанда оқи да, жазу да білді ме?

3. *When Samat went to school he could not read and write* – Самат мектепке барғанда жазу да оқи да алмады.

4. *I can't walk any longer, my feet ache* – Мен енді ары қарай жаяу жүре алмаймын, менің аяғым ауырып тұр.

Can, could модальді етістігі бір нәрсеге таң қалғанда, сенімсіздік білдіргенде, күдіктенген кезде сұраулы сөйлемде және болымсыз түрінде қолданылады. Модальді етістіктен кейін тұйық етістік (Infinitive) әр түрлі формада болады. Егер бір іс-әрекет Infinitive (тұйық етістік) арқылы жасалынса, онда етістіктің осы шағында жай немесе созылмалы түрінде болады.

Can (could) she speak English so well already?

Ол ағылшын тілінде сондай жақсы сөйлей ала (алды) ма?

She can't (couldn't) speak English so well. I don't believe you.

Оның ағылшын тілінде сондай жақсы сөйлейтіні мүмкін емес. Мен саған сенбеймін.

Can (could) he still be waiting for you? It's too late.

Ол сені осы уақытқа дейін күтіп тұр ма екен? Тым кеш болып кетті.

Егер әр іс-әрекет өткен шаққа қатысты болса, онда модальді етістіктен кейін көмекші етістік to have және негізгі етістікке + ed жалғауы арқылы (Perfect Indefinite) жасалынады немесе (Perfect Continuous) Infinitive созылмалы осы шақта көмекші етістік have been + негізгі етістікке төрт формадағы ing жалғауы жалғануы арқылы жасалынады.

Examples: *Can (could) they have prepared their lessons so quickly?* – Олар сабақты қалай жылдам жасап қойды?

They can't (couldn't) have prepared their lessons so quickly – Олардың сабақтары сондай жылдам орындалған мүмкін емес.

He can't (couldn't) have been waiting for you all this time – Ол сені осыншама уақыт күтіп тұруы мүмкін емес.

Егер біз бір нәрсеге күдіктеніп сенбейтін болсақ, онда can етістігінен кейін to fail етістігі қолданылады.

They can't have failed to finish their work – Олардың бұл жұмысты бітірмеуі мүмкін емес.

(Олардың бұл жұмысты бітірмеуі мүмкін емес. Мен оларды сол жұмысты бітірді деп ойлаймын).

Ex.9. Work of groups of 3-5 students. In each group there should be an interviewer trying to get information about sport in your college. Answer the interviewer's questions and give your opinions. Let the interviewer put the information together and then speak about what he/she has learnt. The interviewer may want to find out: what sports the students do at physical training lessons, what games they play; what competitions they take part in.

Ex 10. Answer the following questions:

1. Can you speak english well?
2. Can you understand chinese?
3. Can you count from 100 to 1000?

Ex 11. Choose the proper word in the brackets:

1. (Can, may) you play the piano?
2. (Can, may) benny watch TV before going to bed?
3. I think (can, may) do the work myself?
4. (Can, may) your friend speak english?
5. (Can, may) I have another cup of tea?
6. I (can not, may not) hear you. Speak louder, please.

LESSON SIXTEEN

Text: Behaviour and Manners

Grammar: Modal Verbs: May, must.

Behaviour and Manners

Ex 1. When invited to an American Home ...

Here are few tips to help you know how to behave at an American dinner. First of all, you should always arrive on time. Even 15 minutes late is impolite! If you are going to be late, call your host or hostess beforehand. It is also not polite to come early. It is always nice to bring your host or hostess something such as flowers, but it is not necessary. When in the dining room, don't take a seat until your host or hostess shows you where to sit. Unfold the napkin that is beside your plate, and put it on your lap. Bowls of food are usually passed from person to person around the table. People serve themselves. Before eating, someone may say grace or prayers. During grace you should bow your head and remain silent. You can start eating when the host or hostess does. In America it is considered rude to begin eating before everyone has been served. Take part in the conversation, but don't talk with your mouth full. If someone asks you a question while your mouth is full, finish chewing before you answer the question. Do not reach in front of someone for a dish, the salt or the pepper. Simply say, «Please, pass the salt». Always compliment the cook by saying, «The meal is delicious/wonderful». When dinner is over, help clear the dishes off the table. When you are leaving, thank your host or hostess by saying, «Thank you for a nice evening. I enjoyed it very much.» Americans often send a 'thank-you note' afterwards.

Ex 2. Vocabulary Notes.

on time	–	уақытында
impolite	[impə'laɪt]	дәрекі, сыпайлыққа жатпайды
ahead	[ə'hed]	алдын ала
polite	[pə'laɪt]	сыпайы
to unfold	[ʌn'fəʊld]	жайып қою, ашу
grace	[greɪs]	құран оқу (тамақ алдында)
to bow your head	[bau]	бас ию
to remain silent	[ri'meɪn]	үндемей отыру
rude	[ru:d]	қатал
to take part in	–	бір нәрсеге қатысу
to chew	[tʃu:]	шайнау
compliment	['kɒmplɪmənt]	мадақтау, мақтау
afterwards	['ɑ:ftəwədz]	артынан, соңынан

Ex 3. Social Rules.

Remember. When you speak to somebody, you shouldn't come up too close to him/her.

When you visit somebody's house you should always say: what a nice flat you have!

It's polite to bring some chocolate and flowers when you're visiting somebody.

In America, they say to each other «Enjoy the meal!» at the table. In France they say «Bon Appetit». Germans say, «Guten appetit», and Italians, «Buon Appetito». The British say nothing.

Whenever you are asked, pass things as quickly and as kindly as possible.

If you sneer or cough while you are at the table turn your head away from the food and cover your mouth.

While you are eating, put the knife and fork you are using on the edge of your plate.

Try not to lay them down on the table anytime.

After each course, the knife and fork should be laid side by side in the middle of the plate with handles to the right. This shows that you have finished and the plate can be removed.

If you leave the knife and fork apart, it will show that you have not finished eating.

If you are visiting a family, often try to help, for example, clear the table and washing up the dishes after a meal.

Ex 4. Try to draw a picture and show people who have good manners at the table.

Ex 5. Table manners. Translate into Kazakh language.

At the table.

An attractive table is a sign of the cook's or the host's pride and respect for you.

1. Be punctual, or the meal may be spoiled.
2. Wash your hands before coming to table.
3. At home, or when you are with friends, offer to help lay or clear the table.
4. When there are several pieces of cutlery beside the plate, you start on the outside for the first course.
5. Offer to help others before you help yourself.
6. Ask the people around you kindly to pass things that are out of your reach then thank them.

Ex 6. We mustn't be selfish and forget that you're a visitor here.

1. Dialogues.

- Good morning, sir.
- Good morning.
- I am at your service, what would you like for breakfast?
- Bring me apricot juice, eggs, cheese, butter, toast and white coffee.
- How do you want your eggs?

- Soft-boiled. I think.

- Very good, sir.

2. - Good afternoon.

- Good afternoon, sir

- A table for three, please.

- Yes, sir. Right this way. This table is free. Here is the menu. What would you like for lunch?

- Give us tomatoes in sour cream, roast chicken with potatoes and mineral water.

- How many bottles?

- Two bottles, please.

- What do you want for dessert?

- Apple pie and coffee.

- How do you want your coffee?

- Two cups of black coffee and one white.

- Very good, sir.

For your information.

Ex 7. Read and Remember.

• Lay the table, please – Дастархан жасай қойыңыз.

• Here is the menu – Мінекейіңіз, бұл – жасалынатын тамақтың тізімі (ас мәзірі).

• Right the way! (This way, please!) – Осы жолмен жүріңіз (келіңіз)!

• What do you do? – Мамандығыңыз кім екен?

• I am at your service – Мен сізге қызмет етемін.

• Please serve us quickly – Бізге тезірек қызмет көрсетіңізші.

• Please come in! – Кіріңіз!

• Please speak more slowly – Жайлап сөйлеңізші.

• I don't understand – Сізді түсінбей тұрмын.

• Can I help you? – Сізге көмек керек пе?

• Yes, please – Иә, өтінемін.

• What can I do for you? – Сізге қандай қызмет көрсете аламын?

Ex 8. Text.

My English friend. Read and try to understand. Act out the dialogue.

I have an English friend. His name is Jack Smert. We work and study together at the Intourist Hotel. We all learn foreign languages: English, French, Chinese, Arabic, as guests from many countries stay at our hotel. I learn English. We have our classes three times a week. We don't speak Russian or Kazakh in class. We speak only English to our teacher. I can already speak English a little, but I have to work to speak English well.

– Excuse me can you speak English?

– Yes, a little.

– Can you give me the menu?

– Yes, here is the menu.

– Can you help me?

– Yes, I think I can.

(Certainly/I can)

(No, I'm sorry I can't)

– Can I have your pen for a minute?

– Certainly/you can.

– Can I lay this table in the evening?

– No, you must do it now.

– May I trouble you for the mustard?

– Certainly. Here it is.

– May I change duck for roast turkey?

– Certainly, you can. (No, I'm sorry you can't).

Ex 9. Manners and friendship in Kazakhstan, USA and UK.

When meeting someone new, Americans and Englishmen, Kazakh usually have certain manners. They:

– Look them into the eyes.

– Smile.

– Say «Hello. My name is/I'm ...

It's nice to meet you, ...

(Say their names).

– Stand up when older people enter the room.

– Say «How do you do?» if it is a stranger.

Men and boys do not offer their hand to shake unless the girl or lady offer theirs first. When they talk to grown-ups, they use their titles.

Yes, Mis Brown. No, Doctor White.

Do you know that the only formal correct way to address people in Great Britain is «Madam» and «Sir» in Kazakh («ainalaiyn», «karagym») «hanum», «bikesh».

– Schoolboys and schoolgirls call their teacher «Mr», if it is a man. And if the teacher is a woman, they say «Miss». But in Kazakh schools boys and girls say «apai» if the teacher is a woman and if the teacher is a man they say «agai». Say «Sorry or Excuse me», or «I beg your pardon» if you don't understand. Some topics of conversation or things they might talk to a new friend about may include:

– What do you do?

– Where is your school?

– What are your hobbies, favourite things to do?

– Do you play any sports?

– What are your favourite movies, books, songs, musical groups, etc?

Mote!

– Don't interrupt your new friends, while they are talking. Wait for a pause in the conversation.

– Don't talk too loud or get too close to your new friend. Generally stay about one arm's length away.

– Don't say anything critical to a new friend. Instead focus on what you have in common or pay your new friend a compliment.

– Never ask grown-ups the question «How old are you?»

A conversation between Tilek and Gaukhar.

Tilek: Hello?

Gaukhar: Hello!

Tilek: May I speak to Kamila, please?

Gaukhar: I'm sorry, but she can't come to the phone. She

is cooking in the kitchen.

Tilek: What's she cooking?

Gaukhar: She is cooking porridge. She often makes porridge on Saturdays.

Tilek: Could I speak to her mother?

Gaukhar: No I'm afraid, you can't. She is working in the garden.

Tilek: What is she doing?

Gaukhar: She's watering the tomatoes. She waters them every day. Could I take a message?

Tilek: Yes. Could you please tell her that Tilek called?

Gaukhar: Oh, sorry, hold on a second, Kamila telephone for you!

Tilek: Hello!

Gaukhar: Hi Tilek! It's Kamila.

Tilek: How nice to hear your voice! I can go to Astana with you. Let's meet at the corner of the bank at 6 o'clock in the evening.

Kamila: Great I'm glad to hear it.

Tilek: I'll see you then. So long.

Kamila: So long!

TELEPHONE ETIQUETTE

- ALWAYS SAY GOOD BYE BEFORE YOU HANG UP THE TELEPHONE/RECEIVER
- ALWAYS USE A PLEASANT VOICE WHEN SPEAKING ON THE TELEPHONE
- DON'T SPEAK ON THE TELEPHONE FOR TOO LONG.

What is usual or unusual for your country? Fill in the table

Usual for Kazakhstan Қазақстанға сай, әдепті	Unusual for Kazakhstan Қазақстанға сай емес, әдепсіз
queue in a line (кезекте тұру)	keep your distance talking to a person (сөйлесіп тұрғанда бір бірінен алыс тұру)

greet your friend as many times as you meet him during the day

(достарыңды кездескеннен сайын бір-бірімен амандасу)

take your shoes as you enter someone's home

(біредуің үйіне кіргенде аяқ киіміңді шешу)

bump into another person (біредуің ісіне араласу)

Appearance, Clothes and Fashion

For your information: Girls in the 18th century.

Do you know that the 18th century girls were to wear tightly waisted clothes to match the popular idea of beauty: slim bodies, tight waists, pale appearance? Clothes you wear or an appearance you would like to have may not only be trendy or non-trendy. They may also be good or bad. It's good if people say of you as about a person with special needs; to be having an healthy appearance. This is Moldir Abaieva. Who is this? She is an English teacher. She teaches English and she knows English, French, Chinese, Arabic and she speaks and reads and writes these languages very well. She is not a young woman, but she is not old. She is about forty-four or forty-five years old. She is a good-looking woman, tall, pretty, rather thin, with dark brown hair just beginning to go grey. She is always very well-dressed, but quietly, in good taste. She usually wears classical clothes. She speaks quietly and pleasantly. She reads a great many books, and she writes books for her students. She is our favourite teacher.

Read and find out. Listen first. Then read aloud and answer the questions.

Clothes and Fashion.

We all pay much attention to fashion. But what is it? Everyone understands it in his own way. Generally, this is our appearance that helps us to be attractive and to differ from others. Every generation had its own fashion and rules,

and every generation is sure that only they look, smart for example, our great-grandmothers wore long black skirts with high-laced boots. As a rule, a woman's hair of that time was in bun above their high-necked blouse. They never went out without two petticoats: one of flannel and another of sheer cotton. Then appeared some other rules: «Women with brown eyes can't wear blue», or «the bag and shoes must always match». Many women like jeans and trousers, although most men prefer to see them in dresses and skirts. They like curly hair and admire seductive women, but, at the same time they always regret for the time spent by women in front of the mirror and have a horrified feeling about curling process. Nowadays young people's main rule is: the fewer clothes, the more bright colours I wear, the more I differ from others is the better. I am sure that everybody from young generation has hundreds of his own rules and develops a set of personal fashion trend, and this trend is more definite and individual than any other ones. The main things is that it helps them feel their importance and be interesting; of course women worry about the clothes much more than man. They can spend hours dressing to go somewhere, trying to find a look that follows the rules of fashion or hesitating: this is too short, that doesn't go with that, that looks teenage, this looks too matronly. This makes me look fat, that makes me look too pale and so on. But there are strict rules that we obey for years. Only white for brides, only black for funerals. Clothes should not have holes and should not be visibly dirty. Your clothes must always be clean, it must show the dignities of your figure and soften your defects. If you follow these simple rules, you would always look well and attract people.

Vocabulary rules

1	2	3	4
attract	[ə'trækt]	-	Тартымды; тарту, назарын аудару
to be attractive		-	тартымды болу

bride	[braɪd]	-	қалыңдық
in a bun	[ɪn ə bʌn]	-	түйіндеп байлау, түйіндеу
curly hair	['kɜ:li]	-	бұйра шаш
curly process	['kɜ:li 'prəʊsəs]	-	бұйралау
dignity	['dɪgnɪti]	-	ардақты, атақты
for years		-	бірнеше жыл бойы
funerals	['fju:nərəl]	-	жерлеу
generation	[dʒenə'reɪʃən]	-	ұрпақ
go with something		-	бір нәрсеге сәйкес келу
horrified	[hɔ:raɪfaɪd]	-	шалып, шошып
in front of the mirror	[ɪn frʌnt əv ðə mɪrə]	-	айна алдында
in one's own way		-	өз бетінше
look smart	[lʊk smɑ:t]	-	өдемі болып көріну
main thing	[meɪn θɪŋ]	-	ең бастысы
much more	[mʌtʃmɔ:]	-	көбірек
keep rules	[ki:p ru:lz]	-	ережені сақтау, әдеп сақтау
petticoat	['petɪkəʊt]	-	белдемше
pay much attention	[peɪ mʌtʃ ə'tenʃən]	-	көп көңіл бөлу, аудару
seductive	[si'dʌktɪv]	-	өзіне қарата білу, назарын аудару
sheer cotton	[ʃiə kɒtn]	-	жұқа мақтадан
soften	['sɔ:fn]	-	әдемилеу
trend	[trend]	-	бағыт, ағым
to teen age		-	жастар сияқты
visibly	['vɪzəbli]	-	айқын, белгілі

Questions to the text

1. What is the role of the fashion in our life?
2. What style of clothes do you prefer – modern or classic?

3. Where do you prefer to buy clothes?
4. Clothes of what colours do you like?
5. What manners do you consider to be good or bad?
6. What do you think is it good to be gentle with strangers?
7. Do people you know always act as well-mannered people?

Take a picture of a person, look at this picture and name the parts of person's body.

Ear, mouth, arm, body, chin, eye, face, finger, hair, head, heart, leg, foot (feet), lip, nose, shoulder, back, neck, stomach, toe.

Study the Following Modal Verbs.

Table №1

May

a)

I		
He (She)		take the exercise book
We	may (may not)	stay at home
You		take the headphones
They		

e.g. May I stay at home? – Yes, you may.
– I am afraid not.

b)

	I	
	He (She)	take the exercise book?
may	We	stay at home?
	You	take the headphones?
	They	

Table №2

Must

a)

I		
He (She)		forget it
We	must (must not)	listen to him
You		read this book
They		

b)

	I	
	He (She)	repeat the nouns?
must	We	read this book?
	You	translate the story?
	They	

e.g. Must I read this book?

- Yes, you must.
- No, you needn't.

Note: Етістіктің болымсыз түрінде модальді етістік **must** етістіктің басқа түріне **need** етістігіне айналады. Need – needn't бір іс-әрекеттің онша қажет еместігін білдіреді.

Modal verbs may, must.

1. Ағылшын тілінде етістіктің ерекше бір тобы бар. Ол етістікті *модальді етістік* деп атайды. Ол топқа **can, may, must, should, ought to** етістіктері жатады. Барлық жақтарда етістіктің бір формасы болады. Бұл етістіктерде жалғаулар болмайды.

3. May модальді етістігі

Бұл етістікте де **can** етістігіне ұқсас етістіктің екі шағы болады. Осы шақтағы жекеше және көпше түріндегі

may формасы өткен шақта **might** формасына өзгереді. Сұраулы және болымсыз түрінде **can** етістігіне ұқсас *may not* және *might not* қысқаша *mayn't* [meint], *mightn't* [ˈmaɪnt].

а) **May** модальді етістігі сөйлемде бір нәрсеге рұқсат сұрағанда қолданылады: *May I go out? May I enter?*

Ауызша сөйлескенде, бір нәрсеге келіскен кезде елпайы қосымша сөздер арқылы жасалуы мүмкін. *Please, do. Certainly* – Әрине.

I don't mind – Қарсылығым жоқ.

Етістіктің болымсыз түрінде қарсылық білдіргенде *not* арқылы жасалынады. *You may not open the window*. Терезені ашуға болмайды (Мен қарсымын).

You may not enter. Кіруге болмайды! (Мен қарсымын).

Ауызекі тілде қарсылық білдіргенде осындай сөздер арқылы жасалынады: *please, don't, no, you mustn't* (болмайды). *May, might* етістігі көбінесе болымды түрде қолданылады, болымсыз түрінде сирек кездеседі.

б) *May* етістігі бір іс-әрекетке үміттенгенде қолданылады. *May, might* модальді етістігінен кейін түйық етістік әр түрлі формада тұруы мүмкін. Егер іс-әрекет түйық етістік арқылы жасалынса, онда осы шаққа немесе келер шаққа қатысты болады.

He may (might) come back. Ол мүмкін қайтып келер.

Мүмкін ол қайтып келеді.

He may (might) be at home now. He may (might) be repairing his bicycle.

Бұл сөйлемде модальді *may, might* етістігі ұзақ Infinitive *may to be* түйық етістігі мен және негізгі етістікке төрт формадағы – *ing* жалғауы арқылы жасалынады. Мүмкін ол қазір үйде шығар. Ол мүмкін велосипедін жөндеп жатқан шығар (жөндеуі мүмкін).

You might not be speaking the truth.

Мүмкін ол қазір шындықты айтпай тұрған шығар.

Егер іс-әрекет бұрын өткен шақта болса, онда Perfect қолданылады (жай немесе ұзақ).

They may (might) have written their compositions yesterday. Олар мүмкін шығарманы кеше жазған шығар.

She may (might) have been waiting for you for a long time. Мүмкін ол сені ұзақ күткен шығар.

You may have been joking, but he for sure wasn't. Мүмкін сен әзілдеген шығарсың, бірақ ол әзілдеген жоқ.

в) Егер бір іс-әрекетті жасауға бағыттасақ, онда модальді етістік *might* болымды түрде қолданылады. *Might* етістігінен кейін жай түйық етістік болады.

We might visit Moldir on Sunday. Біз демалыс күні Мөлдірге барайын деп едік.

(Демалыс күні Мөлдірге барайық).

We might go to the country tomorrow – Біз ертең қаланың сыртына барайын деп едік.

(Ертең қаланың сыртына барайықшы).

г) Егер бір іс-әрекет орындалмаса, істелінбесе *might* етістігі сөйлемнің болымды түрінде болады. Егер іс-қимыл өткен шақта болса, онда *might* етістігінен кейін перфектілік инфинитив, егер іс-әрекет осы шақта болса, жай инфитив қолданылады.

You might be more attentive in class – Сен сабақта ұқыптырақ болсаң гоі (Сен сабақта ұқыпты емессің, бұл дұрыс емес).

You might wait for an invitation – Сен шақыру қағазын күтуге тиіс едің.

You might think about someone else – Сен қалғандарды (адамдарды) ойлауың керек еді.

You might have helped the old woman to carry the bag. Сен мына қарт әйелге сөмкесін көтерісуің еді (Сен қарт әйелдің сөмкесін апаруға көмектеспедің, мұның дұрыс емес).

4. Must модальді етістігі

Must модальді етістігінің сөйлемде етістіктің жағы, шағы, жеке түрі болмайды. Сұраулы және болымсыз түрде модальді **can, could** басқа модальді етістіктер сияқты болады. Модальді етістік *must* сөйлемде бір іс-әрекеттің жасалу керектігін және жасалынатындығын

білдіреді. *Must* етістігі сөйлемде етістіктің болымды және болымсыз және сұраулы түрінде де пайдаланады.

You must always come to school on time – Сен әрқашанда мектепке уақытыңда келуің керек.

Have you watered the flowers or must I do it? – Сен гүлге су құйдың ба? Әлде мен құюға тиістімін бе?

You must not cross the street at the red light – Сен қызыл шам жанып тұрғанда көшені өтпеуің керек.

Ағылшын тілінде *must* етістігімен бірге *need* етістігі де қолданылады.

Need етістігі тек сұраулы сөйлемде және етістіктің болымсыз түрінде қолданылады. *Need* етістігі модальдік мағынаны білдіреді.

– *Need I tell you my telephone number or you remember it?*

– *No, you need not.*

– Мен саған менің телефон нөмірімді айтайын ба, әлде есінде ме?

– Жоқ, қажет емес (керек емес).

Бірақ модальді *must* пен *need* етістігінде бір-бірінен айырмашылығы бар. *Must* етістігі бір нәрсені мықты қажет ететіндігін білдіреді.

Compare: *Must I go there?*

Мен сол жаққа баруға тиістімін бе? (міндетті түрде ме?)

Need I go there?

Мен сол жаққа баруым керек пе?

б) Егер бір іс-қимылдың болғанына немесе болатынына сенімді болсақ, *must* модальді етістігі болымды түрінде қолданамыз. *Must* етістігінен кейін инфинитив әр түрлі формада болады. Егер бір іс-әрекет осы шаққа қатысты болса, онда перфекті емес инфинитив (жай немесе ұзақ) болады.

I know that he work's a lot. He must be a good pupil. He must be working at the library now – Мен оның көп жұмыс істейтінін білемін. Ол жақсы оқушы болуы мүмкін. Ол қазір кітапханада жұмыс істеп, (оқып) отырған шығар.

Егер бір іс-әрекет өткен шаққа қатысты болса, онда перфект инфинитиві (жай немесе ұзақ) болады.

He does not want to go to the cinema with us. He must have seen the film. He must have been planning to go an

excursion since Monday – Ол бізбен бірге киноға барғысы келмейді. Мүмкін ол киноны көрген шығар. Енді ол дүйсенбіден бастап, саяхатқа баруды жоспарлап жүрген болады.

Must модальді етістік өткен шақта *had to* болып өзгереді.

I must go now – *I had to go yesterday.*

Ex. 1. Translate into English.

1. Менің інім уақытыңда келе алмайды.
2. Мен өн айта аламын, бірақ билей алмаймын.
3. Қатира ағылшын тілінде сөйлей алады.
4. Оның әжесі шұлық тоқи алады.
5. Ол компьютерде ойнай да, баса да алады.
6. Менің мұғалімім жақсы жүзе алады.
7. Сен менің домбырамды жөндей аласың ба?
8. Мен кеше апайымды көре алмадым, ол жұмыста болған.
9. Егер сенің жұмысың дайын болса, тапсыра беруіңе болады.
10. Егер барғыңыз келсе, бара беруіңізге болады.
11. Олар қазір қайда тұрады? Олар, мүмкін шетелде тұратын шығар, бірақ мен сенбеймін.
12. Ағылшын тілі сабағында сендер ағылшын тілінде сөйлеуге тиістісіздер.
13. Біз бәріміз бақылау жұмысымызды тапсыруымыз керек.
14. Ол қазір өз кабинетінде отыруға тиісті.
15. Бұл кісі – жақсы жүргізуші. Ол машинаны сауатты жүргізеді.

Ex. 2. Fill in blanks with modal verbs *may, can, must*.

1. I ... finish the work tomorrow if no one bothers me any more.
2. ... we come and see you next Sunday at three o'clock in the afternoon?
3. What time is it? – It ... be about six o'clock but I am not sure.

4. Only a person who knows the language very well ... answer such a question.

5. ... you help me?

6. I ... not imagine her speaking in public. I knew that she was so shy.

7. Something was wrong with the car: he ... not start it.

8. You ... take this book I don't need it.

9. Waiting ... be endless, you know.

10. ... you tell me the nearest way to the city museum?

11. Take your raincoat with you it ... rain today.

12. Do you think you ... do it?

Ex. 3. Translate the following sentences into Kazakh.

1. Don't worry! This is not important. – Not important! You must be joking!

2. He never comes to work late. He must have overslept today.

3. You must not argue with the boss.

4. Don't give the vase to the child: he may break it.

5. May we take notes with a pencil?

6. They may travel by sea. It may be cheaper, but it takes a long time.

7. Can't you wait till tomorrow morning? – I can wait, but the train can't.

8. She hopes she can find the job she's looking for.

9. Where have you been, may I ask?

10. I am sorry I couldn't come yesterday, I had to work late. It must be very difficult to learn Chinese.

11. You must not talk at the lesson.

12. Don't ring him up: he must be very busy.

13. I can't recite this poem.

14. This child must spend more time in the open air.

15. She can translate this article without a dictionary.

Speaking and talking. Samat introduces Joly to his family.

Samat: I'd like you to meet my parents. Apa, aga this is Joly. Joly, these are my parents.

Zhanat (mother): Hello, Joly.

Aidin (father): Hi, Joly. It's nice to meet you.

Joly: It's nice to meet you, too.

Samat: And this is my brother, Erbol.

Joly: Hi Erbol.

Erbol: Hi Joly. What's your surname?

Joly: My surname is Amanbaeva.

Erbol: And where are you from?

Samat: I'm from Uralsk, Kazakhstan.

Erbol: Do you study in our college?

Joly: Yes, I'm the first year student.

Samat: Have you got at these college any brothers and sisters?

Joly: Yes, I've got one sister called Christy.

Politeness.

«You must always be polite»

Test yourself.

Ex 1. Role play.

1. Introduce your English teacher to your mother.

2. Speak to your American friend.

3. Introduce students to each other.

Spoken Etiquette.

Ex. 2. Describe your working day at school to your new English friend.

Ex. 3. What kind of good manners do you know?

Ex. 4. Write down the words below in two columns «trendy» and «untrendy»

trendy (cəʊɪ)	untrendy (cəʊɪz)
slim bodies	healthy appearance
tight waists	lace
pale appearance	frills

tightly waisted	high-waisted dresses – белден жоғары киім
unhealthy appearance	long dresses – ұзын көйлек
silk/woolen/linen	
clothing	
short hair	
short dress – қысқа көйлек	
extravagant outfits	
low-waisted dresses – белден төмен киім	

Ex. 5. Exchange your viewpoints on trendy and untrendy things

It seems to me that – менің ойымша ...

– My guess is that – менің ойымша ...

Ex. 6. Answer the following questions:

1. May Helen leave the classroom?
2. What must we have if we want to write a letter?
3. What must we use if we want to wash our hands?
4. What must you do when you have flu?

Ex 7. Write the Interrogative and Negative forms of the following sentences:

1. She can spell the noun correctly.
2. You may take your exercise book.
3. He can write this in transcription.

LESSON SEVENTEEN

Text: *London is the Capital of Great Britain*
Grammar: *Present Perfect*

London is the capital of Great Britain

London is the capital of Great Britain. It is situated on the Thames river. The Thames is rather a deep river, so all kinds of ships, can come into London port. Here you can see ships of different nations. London is one of the biggest cities of the world. Its population is more than 11 million people. London is divided into three main parts: the City, the West End and the East End. The City is the heart of the business and financial life of the country. The West End is the part where rich people live. The main streets and squares, historical monuments and parks are in the West End. Theatres, clubs, museums, restaurants, shops and hotels are also situated there. The East End is the part of the London where poor people, workers and dockers live. Whitehall is the political centre. The Houses of Parliament - the seat of the British Government – are situated here. There one can see a famous Clock Tower, Big Ben, which is the symbol of London. Big Ben is really Tower with the bell which strikes the hours. Besides Big Ben there are four little bells which strike before Big Ben. There are many other places of interest in London: the High Gate Cemetery where many famous people were buried. Trafalgar Square with a tall Nelson Column in it, Saint Pauls Cathedral, and of course, the British Museum. Not far from the Houses of Parliament there is Westminster Abbey. It is a fine old building founded in 1409. Many great Englishmen such as Darwin and Dickens are buried there.

Towns of Great Britain

Great Britain is mainly an industrial country, and most of the people there live in large towns. London, of course, is the most important city of Great Britain. Lots of things such as clothes, food, planes, and cars are made in London.

1. Birmingham is the biggest town in the centre of England. Machines, cars and lorries are produced here. TV and radiosets are also produced in Birmingham.

2. Manchester is an industrial capital of the North of England. It's a very old city. It is the centre of the cotton textile industry. In Manchester computers, electronic equipment, various machines, food and other things are made. It's the third largest port in Great Britain. Manchester has many libraries, museums, art-galleries, theatres and cinemas.

3. Edinburgh is the capital of Scotland. It's one of the most beautiful cities in Europe.

4. Glasgow is another great Scottish city. About one million people live there. It is famous for its shipyards. Glasgow is a great industrial city and also centre of Scottish culture.

5. Cardiff is the capital of Wales. It is a big port and ships come here from all over the world.

6. Cambridge and Oxford are the oldest university towns in Great Britain. Many great men have studied in these universities: Cromwell, Newton, Darwin and others.

Questions and answers.

1. Can you name some other towns of Great Britain?

– Yes. I can. They are Nottingham (an industrial centre), Leeds, Swansea (a port and an industrial centre), Sheffield (heavy industry), Belfast (the capital of Northern Ireland).

2. Do you know, what is Statford-upon-Avon famous for?

– It is Shakespeare's birth place.

3. In what town does the Queen live?

– Queen Elizabeth lives in London.

For students: prepare information to share in the class about another cities or famous people of GB according to the models above.

Text B.

Sightseeing.

Read the dialogue aloud.

– Is it possible to see anything in London within one or two days?

– Well, yes, but, of course, not even half of it.

– What do you think I ought to see first?

– Well if you are interested in churches and historic places you should go to Westminster Abbey, the Houses of Parliament, St. Paul's and the Tower. Do you like art galleries?

– Rather.

– Then why not go to the National Gallery and the Tate?

– I'm told one ought to see the British Museum. Do you think I shall have time for that?

– Well, you might, but if I were you, I should leave that for some other day. You could spend a whole day there. It's too big to be seen in an hour or so.

– I suppose it is. What about going to the Zoo?

– That's not a bad idea. You could spend a couple of hours there comfortably, or even a whole afternoon, watching the wild animals birds and reptiles. You could have tea there too.

– I'll do that, then. How do I get there?

– Let me see. I think your best way from here is to walk across Regent's park?

– Is it much of a walk?

– Oh, no, a quarter of an hour or so, but if you are in a hurry, why not take a taxi?

– I think I will. Ah, here's one coming. Taxi! The Zoo, please.

At the Station.

Ex. Translate the following sentences into English.

1. Ұлыбританияның астанасы – Лондон.
2. Лондон үш бөліктен тұрады. Бөліктерін атаңыз.
3. Лондон Темза өзенінің жағасында орналасқан.
4. Ұлыбритания халығының көпшілігі қалада тұрады.
5. Ұлыбританиядағы қалалардың аттарын айтыңыз.
6. Ұлыбританияның қандай екі әйгілі университетін білесіз?
7. Вестминстр Эбби кешені қай жылы салынды? (1409 ж)
8. Лондонда қандай атақты ағылшын азаматтары жерленген?
9. Лондон Тауэр туралы не айтуға болады, қай ғасырда салынған?

Short information.

1. English schools.

English children go to school at age of 5 or 7, they have holidays three times a year. In summer their lessons are over in the middle of July. Some schools in Great Britain are only for boys or for girls. As a rule, they have classes 5 days a week. There are private schools, where parents pay for the education of their children. When children leave school at the age of 16, they pass exams. English marks «A+» – Excellent, «A» – Very good, «B» – Good, «C» – Satisfactory, «D» – Fair, «E» – Unsatisfactory. Most schools start classes at 9 a.m. and finish at 3-4 p.m.

2. Decimal Currency.

Before February 15, 1971, Britain counted money using pounds, shillings and pence. On February 15, 1971, Britain began to use decimal currency. They are only pounds and pence in the new system and 100 pence equals one pound.

3. What does British money look like?

There are four banknotes and seven coins. Banknotes are of different sizes and colours. £50 notes are brown, £20

notes are purple, £10 notes are brown and £5 notes are blue. There are £1, 50p, 20p, 10 p, 5 p, 2 p and 1 p coins. Both the 50 p and 20 p coins are silver and seven-sided. The 50 p coin is large and the 20 p is much smaller. All the other coins are round.

Vocabulary notes

education	[edju:'keiʃən]	білім, тәрбие
private	['praɪvɪt]	жеке, ақылы
pay	[peɪ]	төлеу
excellent	['eksələnt]	өте жақсы
satisfactory	[sætɪs'fæktəri]	қанағаттанарлық
fair	[fɛə]	орташа
use	[ju:z]	қолдану
shilling	['ʃɪlɪŋ]	шиллинг
decimal	['desɪmə]	ондық
currency	['kʌrənsɪ]	ақша айналымы
equal	[i:kwəl]	тең, тең болу
look like		көріну, ұқсау
banknote	['bæŋknənt]	банкнот
silver	['sɪlvə]	күміс
seven-sided	[sevn 'saɪdɪd]	жеті жақты

Present Perfect Simple

Affirmative	Interrogative	Negative
I have played	Have I played?	I have not played
He/she has played	Has she/he played?	He/she has not played
We have played	Have we played?	We have not played
You have played	Have you played?	You have not played
They have played	Have they played?	They have not played

Present Perfect етістігі осы шақтағы көмекші етістік **have, has** және негізгі етістікке 3-форманың жалғауы арқылы жасалынады. Present Perfect бір іс-қимылдың аяқталып, енді оның осы сәтке әсері барын көрсетеді.

I have read this book by now I can give it to you, if you like – Мен бұл кітапты оқып болдым, егер сен оқығын келсе мен саған берейін.

Have read (оқып болдым) іс-қимылдың біткендігі (оқып болғандығы) *I can give it to you* (енді кітапты бере алатындығы) осы әсер, осы нәтиже.

Have you opened your book? – Сіз кітапты аштыңыз ба? (мұнда кітаптың ашылғаны қажет болып тұр).

Have you decided where you are going? – *I have changed my mind.* «*I said. I don't think I'm going away after all.*»

«Сен өзің қайда баратыныңды шештің бе?» (Сен қайда баратыныңды ойлап қойдың ба?) – «Мен өз ойымды өзгерттім» – дедім мен. Мен ешқайда бармаймын. (Былай айтқанда мен өз ойымды өзгертіп жібердім, (енді нәтижесі) мен ешқайда бармаймын).

How stuffy it is here? Haven't you had a window open?

Мұнда қандай тымырсық. Сен терезені ашқызбадың ба?

Present Perfect кей кездерде мынадай уақытты білдіретін сөздер арқылы жасалынады.

today – бүгін, *this week* – осы жетіде, *this month/this year* – осы айда, осы жылы, т.б. (*just, already, recently, lately*) – дегенмен, сөйлеп тұрған сәтте бұл уақыт әлі аяқталмауы керек.

Have you read the paper this morning? (*morning* – әлі аяқталған жоқ)

Сен газетті бүгін таңертең оқыдың ба? (таңертең – әлі аяқталған жоқ)

Мұнда, іс-қимылдың бүгін таңертең болғанын білдіреді. Егер осы іс-қимылдың таңертең істелініп, бірақ ол туралы түстен кейін немесе кешке сұрайтын болсақ, онда Past Indefinite қолданылады (көмекші етістік арқылы, *did* – өткен шақта).

Did you read the paper this morning? – Сіз бүгін газет оқыдыңыз ба? (Біз бұл туралы кешке немесе бүгін күндіз сұрасақ. Өйткені «*morning*», енді қазір – күн, кеш, т.б.)

Present Perfect еш уақытта мынадай сөздер арқылы жасалынбайды:

1) өткен уақытты көрсететін *yesterday, last week, year, month.*

2) істеумен *fust now* (жаңа ғана)

Сұраулы сөйлемде (*When* (қашан) бұл жағдайда Past Indefinite қолданылады:

I am sorry about what happened last night.

«*Do you think your mother is sleeping now?*» *my uncle asked.*

«*No, Sir, I took some tea and toast to her ten minutes ago. She was not sleeping.*»

«Қалай ойлайсың, мамаң қазір ұйықтап жатыр ма?» – деп менің ағам сұрады.

«Жоқ, сэр, мен оған он минут бұрын шай мен қытырлақ апардым. Ол ояу болды».

б) Іс-қимылдың немесе жағдайдың өткен белгілі уақытта басталып, қазір жалғасып жатқанды білдіреді.

We have known each other since we were children – Біз бір-бірімізді бала кезімізден білеміз. Былай айтқанда, біз бала кезімізде танысқанбыз және қазіргі уақытта таныстығымызды әрі қарай жалғастырамыз.

(Бұл сөйлемдерде бір жағдайдың қай уақытта басталып, («*since we were children*») қай уақытқа дейін жалғасып жатқандығын білдіреді).

Present Perfect те мынадай *already, never* (еш уақытта, ешқашанда), *ever* (бір кезде), *yet* (әлі ...), *just* (жаңа ғана).

You have never told me why you are called Aigolek but your name is Zhamal – Сіздің атыңыз Жамал, неге сізді Айгөлек деп атағанын сіз еш уақытта айтқан жоқсыз.

He is my closest friend in Cambridge [keimbridz] and the closest I have ever had – Ол менің Кембридждегі ең жақсы досым және де мен білетін достарымның ішіндегі ең жақыны.

Ex. 1. a) Write the interrogative and negative forms of the following sentences.

b) Ask and answer questions on the following statements as in the model. Use the Present Perfect Tense.

Model: He has already repaired the iron. Has he repaired the cassette recorder yet?

No, he hasn't, but he is sure to do it soon.

1. Marry has already ironed the table cloth.
2. I have already turned off the light.
3. The girls have already done the room.
4. It takes me long to prepare for my English lesson.
5. It has taken Peter five minutes to shave.
6. We are going to the skating rink after classes.
7. My sister is very good at sewing.
8. Peter is going to repair our TV set.
9. We are going for a walk after classes.
10. I must do some knitting today.

Ex. 2. Rewrite the sentences in the Present Perfect using the adverbs already, just.

Model: My brother is going to repair the cassette recorder.

My brother has already repaired the cassette recorder.

1. I am going to have some practice at the laboratory.
2. I am going to clean the flat.
3. John is going to shave.
4. They are going to have a rest in the country.
5. I am going to turn on the light.
6. Who is going to have a bite?
7. What are you going to do?
8. I'm going to look through his article.

Ex. 3. Translate the following sentences.

1. Азамат салқын душ қабылдады, қазір ұйықтайын деп жатыр.

2. Менің ағам машинасын жөндеп болды.
3. Медет ұйықтауға жатып қалған.
4. Қоңырау жаңа болып кетті.
5. Әсет емтиханды бүгін таңертең тапсырды.
6. Менің электр үтігіме бір нәрсе болып қалған. Сен жөңдей аласың ба?
7. Менің ата-анам ешқашанда шетелге барған емес.
8. Сен әлі дастархан жайған жоқсың ба?
9. Мен көйлегімнің ілгесі үзіліп қалған. Тігіп берші.
10. Мен әлі үй тапсырмасын орындап болған жоқпын.
11. Мен дәріске ешқашанда кешіккен жоқпын.
12. Мен бұл кітапты бүгін қарап, оқып шыққанмын.

Ex. 3. Answer the questions, saying «Yes» and using the verb suggested in the Present Tense. Be sure you know the principal forms of the following irregular verbs before doing the exercise: learn, eat, find, hear, do.

Is his article ready? (write)
– Yes, he has written it.

1. Are her rooms clean? (do)
2. Is our dinner ready, mother? (cook)
3. Does she know the poem? (learn)
4. Do you know this sort of pencil? (use)
5. Does he know how nice the cake is? (eat)
6. Do you know that your gloves are on the table? (find)
7. Is Bobby's face clean? (wash)

Ex. 5. Think of your friends and say what has he/she already done?

write   eat   read   paint
key: has written
has eaten
has read
has painted

He/SHE HAS V₃

Test yourself.

Ex. 1. Which of the words might be used to describe these cities? (қаланы суреттеуге қандай сөздерді пайдалануға болады?)

London is noisy, crowded, and busy (Лондон – шулы, адамы көп, іскер қала)

Edinburgh is beautiful, historical, ancient (Эдинбург – тарихи, көне, әдемі қала).

Stratford-upon-Avon is quiet, peaceful. (Стратфорд-Эйвон – тыныш, бейбіт қала).

Ex. 2. What do you know about travel habits of people in Britain and your country?

Сен өз еліңнің және Британия елінің саяхаттану әдеттері туралы не білесің?

	In Britain	In my country
Reasons for travelling (саяхат жасаудың себебі)	to meet people, to practise language (адамдармен кездесу, тілді дамыту)	to meet people to practise language (адамдармен кездесіп, тілді дамыту)
The most popular types of holidays (Демалыстың ең тараған түрлері)	«Package holidays» (бірнеше адам жиналып серуендеу)	«Package holidays» (біздің елде де бірнеше адам жиналып серуендеу)
The most popular places for visiting (Ең көрнекті көрініс көретін баратын жерлер)	London Edinburgh	Kazakhstan (Астана, Алматы, Орал, Ақтөбе, Көкшетау)

Do you know Great Britain?

1. What are the colours of the British flag?

2. The rose is the symbol of

- a) Scotland
- b) England
- c) Wales

3. How many pence are there in 1 pound?

4. Which of these cities are in England?

- a) London
- b) New York
- c) Oxford
- d) Toronto
- e) Sydney

5. What do the English often put in their tea?

- a) jam
- b) milk
- c) fruit

6. Which holiday is on December 25?

- a) St Valentine's Day
- b) Easter
- c) Christmas

7. What is the name of big river in London?

8. Taxis in London are usually

- a) green
- b) yellow
- c) black

9. Who wrote «The Tale of Peter Rabbit»?

- a) Hogarth
- b) Beatrix Potter
- c) Lewis Carroll

10. Where can you see ravens in London?

- a) Buckingham Palace
- b) Westminster Abbey
- c) The Tower of London

How much did You Score?

If you score:

- 10 – genius;
 8 – very intelligent;
 6 – why don't you read books about the UK?
 1-5 – Uh! Oh! [ʼʌ,əu]

Ex. 4. Kazakhstan is my homeland.

I revision:

1. Where is Kazakhstan situated?
2. What's the total area of the country?
3. What countries does Kazakhstan border with?
4. What's the population of Kazakhstan?
5. What is the capital of Kazakhstan?
6. Who is the Head of the State? What's his name?

General Information

The Republic of Kazakhstan is an independent state, situated in the central part of Eurasia. Its territory is 2727 thousand square kilometres. Population is about 15 million people, 53,4% of Kazakhs, 30% of Russians, 3,7% of Ukrainians, 2,5% of Uzbeks, 2,4% of Germans, 1,4% of Uighurs, 0,7% of Koreans, 5,9% of other nationalities live in Kazakhstan. Kazakh is the official language; Russian is the language of international communication. The Republic of Kazakhstan is a secular, democratic and unitary state.

The main trends of religions are Islam (sunnite) and Christianity (orthodox, catholic and protestant). Other world religions are also supported – Buddhism and Judaism.

The capital is Astana.

The Head of the State is the President – Nursultan Abishevich Nazarbaev.

The highest Legislative organ is Parliament consisting of the Senate and the Majilis. The executive power belongs to the Government. The currency is tenge.

Ex. 1. Listen and read this text about Kazakhstan.

Kazakhstan is situated in the south of the Commonwealth and occupies an area of 2 700 000 square kilometres. It

borders with the Chinese People's Republic in the east, with Kyrghystan, Uzbekstan, Turkmenistan in the south and Russia in the north and west. The deep landlocked position of Kazakhstan determines Kazakhstan's climate.

Sharply continental and extremely droughty climate. Large rivers run to the Republic's territory. These are the Irtysh, Ural, SyrDarya, Ishym, Tobol, Ili and Chu. The Republic's fauna and flora are very rich. The main branches of industry of Republic are coal mining, metalurgical, machine building and chemical. Grain farming and cattle breeding are the main branches of agriculture. Kazakhstan is a great scientific and cultural center. Kazakhstan intends to strengthen relations with all highly developed industrialized countries. Kazakhstan is a multinational state. Over 100 nationalities inhabiting Kazakhstan pursue the principles of peaceful coexistence and cooperation and show an example of good neighborhood and harmony in living with different nations. On the 1st of December 1991 the first President in the history of Kazakhstan was unanimously elected.

N.A. Nazarbaev became the President of the Republic of Kazakhstan. On the 16th December 1991 the Supreme Soviet declared the state Sovereignty of the Kazakh Republic – a democratic state conducting its own home and foreign policy. The Government is divided into three branches: Legislative (the Parliament), executive (the President and Prime Minister) and Judicial (the Supreme Court, the Constitutional Court and the Highest Arbitration Court). The Parliament consists of two chambers: the Senate (upper chamber) and the Mazhilis (the lower chamber). In August 1995 the new Constitution was adopted. From November 15, 1993 Kazakhstan has its own national currency. In October 1991 the first Kazakh spaceman, Hero of the Soviet Union Tohtar Aubakirov made his flight.

«May it be so!»

«Welcome to Kazakhstan!» we say to our guests.

Vocabulary notes on the text

to occupy	[ɔ'kjʊpaɪ]	белгілі бір орынды алу
land-locked	['lændlɒkt]	құрғақшыл, қоршау
to determine	[di'təmin]	анықтау, белгілеу
sharply	['ʃa:pli]	қатты, кенет өзгеретін (ұшты, өткір тепе-тең)
extremely	[iks'tri:mli]	тым, аса
droughty	['drauti]	құрғақшылық
grain farming	['greɪnfɑ: mɪŋ]	бидау өсіру
cattle breeding	['kætlbrɪ: dɪŋ]	мал шаруашылығы
intend	[ɪn'tend]	дәмелену, есте жүру
to strengthen	['streŋθən]	күшейту
multinational	[mʌlti'næʃənl]	көп ұлтты
pursue	[pə'sju:]	көздеу, көздеп жүру
coexistence	[kəʊɪg'zɪstəns]	бірге болу, тұру
cooperation	[kəʊ.pə'reɪʃən]	бірігіп өмір сүру, бірге еңбек ету
harmony	['hɑ:məni]	келісу, үйлесім
relation	[ri'leɪʃən]	байланыс, қатынас
unanimously	[ju(:)'næniməsli]	бірігіп
to legislative	[le'dʒɪslətɪv]	заңдылық
executive	[ɪg'zekjʊtɪv]	орындайтын
judicial	[dʒu(:)'dɪʃəl]	заң жүзінде, сот жүзінде
chamber	[tʃeɪmbə]	палата

Aiport in Astana.

– How do you do?

– How do you do?

It's nice to meet you.

– It's nice to meet you too.

How was your flight?

– Everything was fine, thank you.

– And now, may I introduce myself? I am Zhanar.

– I am David Klark. I have come here to Astana by invitation on bussiness from my firm. I am from England. I don't speak Russian I speak only English

– Don't worry. Let's sit down here, I understand you. You'll be staying with us, of course.

– Thank you for your attention.

– I am not alone. Our delegation consists of 6 people. This is my first visit to Kazakhstan. I wanted to visit your country long ago.

– Are you wishing to speak to me about firm?

– When may I expect you?

– Oh, yes I hope to meet you tomorrow at 2 o'clock.

– Goodbye.

– Goodbye.

Great Kazakhstan

Part I. Nature in Kazakhstan

Part II. Seasons in Kazakhstan

1. Astana is a capital of Kazakhstan

Read and give literary translation

Astana

Astana is the capital of the Independent Republic of Kazakhstan with population of 1000000 people. Other names for Astana included: Akmola, Tselinograd and Akmolinsk. It was renamed Tselinograd in 1961. The main reason for this name was to promote more permanent agriculture in Northern Kazakhstan during the Virging Lands programme. The city was renamed to Akmola in 1992 when Kazakhstan gained its independence. It occupies the north-western part of the Saryarka, on the upper course of the river Ishim. In the eastern and south-western parts are the Ermentor and Jeldyadyr mountains. The climate is extreme continental and dry. Hot weather in summers bring dust storms and

hot drying winds. Winters are long with snowy storms and frost and strong winds.

Astana has had an important railway function in Northern Kazakhstan, there is an idea, that had been officially denied, that the reason for changing the capital to the north is to exert Kazakh influence on the more russified Northern Kazakhstan. Now Astana has changed greatly. It's a beautiful city with modern architecture. Astana is becoming the international, business and cultural centre of not only Kazakhstan, but of the Eurasian continent as a whole.

Questions:

1. When did Astana become the capital?
2. Was ancient Astana a big city?
3. What's the total area of modern Astana?
4. What's the population of Astana?
5. What places of interest in Astana do you know?

TESTS

I. Give synonyms to the following words:

- A. To teach;
- B. To learn;
- C. To study;
- D. To train.

II. To consider teaching as a career

- A. To be devoted to teaching;
- B. To cope with teaching;
- C. To think about teaching as a future work.

III. Use the pronoun in the proper form:

This book is ...

- A. My;
- B. Me;
- C. Mine;
- D. You.

IV. Fill in the missed letters and read the words:

- A. conservat ... .. re;
- B. matin ... ..;
- C. sym ... .. ony;
- D. balle ... .. t;
- E. or ... .. estra.

V. Give one word to the following definitions:

- A. A place for the performance of plays;
- B. The raised floor on which plays are performed in the theatre;
- C. A theatre where funny and humorous plays are performed;
- D. A piece of hanging cloth that closes the stage from the audience;
- E. A person who likes to go to the theatre very much.

VI. Match the words to make up a phrase:

- A. Popular house;
B. Opera room;
C. Refreshment play;
D. Evening pit;
E. Orchestra performance.

VII. Give antonyms to:

- A. An entrance;
B. To have a long run;
C. Expensive seats;
D. A play is a great success;
E. A drama theatre.

VIII. Give synonyms to:

- A. A magnificent actor;
B. A leading role;
C. To act true to life;
D. Too marvelous;
E. Spectators.

IX. Choose the right word:

Stage – scene - scenery;

- A. The ... of the play took place in Italy;
B. The ... was made by a famous painter;
C. The curtain rose and the actors appeared on the ...;
D. The final ... was so touching that some spectators began to cry;
E. Our seats were very cheap, that is why they were very far from the ...

X. Fill in prepositions where necessary:

- A. What's ... the Opera and ballet House tonight?
B. My sister is fond ... ballet;
C. Did you buy tickets ... advance or ... the day ... the performance?
D. This theatre is famous ... its excellent company;

E. We are going ... the theatre tomorrow. Would you like to join ... us?

XI. Match the definition and the name of the sport:

A. It is the sport of riding a small sort of boat with a sail.

A. Parachuting

B. Potholing

B.) It is the sport in which acrobats and gymnasts jump up and down to perform exercises on a sheet of material tightly stretched (бекітілген) to a metal frame

C. It is jumping from an airplane with a parachute

C. Mountaineering

D. The sport is climbing down inside large holes which go deep underground in a rocky country

D. Windsurfing

E. It is the sport of climbing

E. Trampolining

XII. Which arguments do you agree with (put «plus» if you agree and if disagree with put «minus»):

- A. To have a healthy mind you must have a healthy body;
B. Sport builds character;
C. It takes a lot of time;
D. It teaches you about life;
E. Sport helps people become good friends;
F. Sport causes a lot of injuries;
G. You have no friends, only rivals.

XIII. What are the main dates in the history of the football?

A. Football has been played	A. for hundred of years
	B. since 1863
B. Football has been played with proper (right, correct) rules	C. since the 19th century
	A. since early times
	B. since 1863
	C. since the 19th century
C. The FA Cup competitions have been held	A. since the end of the 19th century
	B. since the middle of the 19th century
	C. since 1863

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫ СӨЗ	3
ФОНЕТИКАЛЫҚ КҮРС	5
LESSON ONE	12
LESSON TWO	19
LESSON THREE	26
LESSON FOUR	33
LESSON FIVE	40
LESSON SIX	51
LESSON SEVEN	66
LESSON EIGHT	80
LESSON NINE	93
LESSON TEN	106
LESSON ELEVEN	115
LESSON TWELVE	133
LESSON THIRTEEN	138
LESSON FOURTEEN	144
LESSON FIFTEEN	149
LESSON SIXTEEN	158
LESSON SEVENTEEN	177
TESTS	193

«Кәсіптік білім» сериясы

**Баймұқанова Б., Батықова Ж.,
Мұхтарова Ш., Мұхсинова А.**

АҒЫЛШЫН ТІЛІ ПРАКТИКУМЫ

Оқу құралы

3-басылым, стереотипті

Редакторы Бауыржан Сегізбаев
Техникалық редакторы Раушан Тұрлынова
Көркемдеуші редактор Жеңіс Қазанқаров
Корректоры Махаббат Мергеншінова
Компьютерде беттеген Динара Кенжебекова

Басуға 13.05.17. қол қойылды.
Пішімі 84x108^{1/32}. Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Шартты баспа табағы 10,5.
Тапсырыс №0063. Таралымы 500 дана.